

IZAZOVI MANJINSKE POLITIKE U BILATERALNOJ I REGIONALNOJ SARADNJI

FORUM ZA ETNIČKE ODNOSI
FORUM FOR ETHNIC RELATIONS

FONDACIJA ZA OTVORENO DRUŠTVO, SRBIJA
OPEN SOCIETY FOUNDATION, SERBIA

Beograd, maj 2018.

IZAZOVI MANJINSKE POLITIKE U BILATERALNOJ I REGIONALNOJ SARADNJI

Beograd, maj 2018. godine

FORUM ZA ETNIČKE ODNOS
FORUM FOR ETHNIC RELATIONS

Kraljice Natalije 45/VII
11000 Beograd, Srbija
+381 11 36 20 781
forumbgd@gmail.com • www.fer.org.rs

Publikacija Izazovi manjinske politike u bilateralnoj i regionalnoj saradnji nastala je kao rezultat projekta Integrativne politike i položaj nacionalnih manjina koji je podržala Fondacija za otvoreno društvo Srbija.

Stavovi izneseni u ovoj publikaciji predstavljaju stavove autora.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1

FORUM / glavni urednik Nenad Đurđević. -
God. 3, br. 2 (2013)- . - Beograd : Forum
za etničke odnose, 2013- (Beograd : Dosije
studio). - 30 cm

Povremeno. - Preuzima numeraciju engl. izd.
- Ima izdanje na drugom jeziku: Forum - Forum
for Ethnic Relations = ISSN 1451-6357
ISSN 2335-0490 = Forum (Forum za etničke
odnose)
COBISS.SR-ID 207523340

FORUM

Godina 8, broj 2

Izdavač

Forum za etničke odnose, Beograd

Glavni urednik

Dr Dušan Janjić

Urednik

Nenad Đurđević

Lektura

Hristina Piskulidiš

Prelom

Atelje, Beograd

Štampa

Dosije studio, Beograd

Izlazi periodično

Sadržaj

Napomena	5
Uvod: Kontekst međuetnicaja EU integracija, bilateralne, regionalne saradnje i integrativne manjinske politike	7
I) Saradnja Srbije i susednih zemalja na unapređenju položaja nacionalnih manjina	19
1. Odnosi Srbije i Hrvatske i položaj srpske i hrvatske zajednice.....	21
2. Odnosi Srbije sa Mađarskom od značaja za položaj srpske i mađarske zajednice	37
3. Odnosi Srbije i Rumunije i položaj srpske i rumunske zajednice	43
4. Odnosi Srbije i Bugarske i položaj srpske i bugarske zajednice.....	51
5. Saradnja Srbije i Bosne i Hercegovine.....	63
6. Saradnja Srbije i Crne Gore	69
7. Saradnja Srbije i Makedonije i položaj nacionalnih manjina	73

II) Preporuke za unapređenje manjinske politike i bilateralnih odnosa sa susedima.....	77
1. Preporuke koje se odnose na unapređenje manjinske politike i bilateralne i regionalne saradnje Srbije sa susednim državama	79
2. Preporuke za unapređenje manjinske politike i bilateralnih odnosa sa susedima – podrška srpskoj zajednici i drugim državljanima Republike Srbije koji žive u zemljama regiona	81
3. Preporuke za unapređenje bilateralne saradnje i položaja nacionalnih manjina u susednim zemljama	83
Prilog	89
Literatura.....	91

Napomena

Publikacija *Izazovi manjinske politike Srbije u bilateralnoj i regionalnoj saradnji* je rezultat rada tima stručnjaka Foruma za etničke odnose (u daljem tekstu: Foruma) na ostvarivanju projekta *Integrativne politike i položaj nacionalnih manjina*, koji je podržala Fondacija za otvoreno društvo.

Autori analize su dr Zoran Milivojević (rukovodilac tima stručnjaka), dr Dušan Janjić (rukovodilac projekta), Darko Baštovanović, Aleksandar Dimitrov, dr Duško Lopandić, dr Dragomir Radenković i dr Siniša Tatalović; stručni konsultant izdanja je dr Stefano Bianchini; urednik analize je Nenad Đurđević, a asistentkinja stručnog tima mr Verka Jovanović.

Ovaj rad ima za cilj da ukaže na osnovne elemente i osnovne procese koji imaju uticaja na ostvarivanje proaktivne integrativne manjinske politike Republike Srbije, kao i da ukaže na mogućnosti unapređenja zaštite prava i integracije nacionalnih manjina, a time i odnosa sa susedima u bilateranoj i regionalnoj saradnji, kao i u procesu integracija u Evropsku uniju (EU).

Posebna pažnja posvećena je međuuuticaju interesa država, kako „matične države“ tako i države u kojoj žive pripadnici date nacionalne manjine s jedne strane, i interesa nacija i nacionalnih manjina (etniciteta) s druge strane.

Uvod: Kontekst međuuticaja EU integracija, bilateralne, regionalne saradnje i integrativne manjinske politike

Srbija i njeni susedi, kojima se bavi ovaj rad, imaju nekoliko važnih zajedničkih karakteristika:

- Bogata istorija zajedničkog života u neposrednom susedstvu i u višenacionalnim i složenim državama/imperijama obeležena je saradnjom i sukobima, koji su devedesetih godina na području bivše Jugoslavije kulminirali u oružane sukobe;
- Zajednička državna prošlost ili pripadanje širim savezima država;
- To su tranziciona društva koja su se opredelila za evroatlanske integracije: članstvo u EU i NATO;
- Ekonomije društava nastalih posle raspada Jugoslavije imaju približno iste karakteristike i u mnogočemu su komplementarne;
- Disperzirani delovi nacija sa znatnim brojem pripadnika žive izvan „matične države“ kao nacionalne manjine;
- Posmatrane zemlje pripadaju zapadnobalkanskom regionu i podunavskom slivu, odnosno kontrolišu delove obale najznačajnije evropske reke.

Ove države imaju i svoje osobenosti, kao i različite a često i suprotstavljene interese, što je od uticaja na njihove bilateralne i regionalne odnose, a što se odražava i na položaj nacionalnih manjina.

Za temu ovog rada posebno su značajne dve činjenice:

- Prvo, svi susedi Srbije su članovi ili kandidati za članstvo u EU. Svi susedi, osim Bosne i Hercegovine, jesu članovi ili su na putu učlanjenja u NATO. Sama Srbija je u pregovorima o članstvu u EU i, za sada, insistira na vojnoj neutralnosti, što je često usmerava ka anti-NATO ideologiji i politici približavanja Rusiji;
- Drugo, u istoriji odnosa Srbije i većine njenih suseda ima povremenih perioda oružanih sukoba vezanih za kontrolu teritorije i zaokruživanja državnosti u „etničkim okvirima“. U novijoj istoriji oružani etnički sukobi imaju ključni uticaj na odnose Srbije i zemalja bivših republika u sastavu SFR Jugoslavije (Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Makedonije). Jedna od posledica ovog nasleđa je da su i dan-danas pitanja granica, odnosno teritorija otvorena i potencijalno konfliktna. Istovremeno, bilateralna, regionalna i saradnja u procesu EU integracija je nužnost kako bi se prevladale ili marginalizovale negativne posledice istorijskog nasleđa. To je pak i ambijent koji značajno utiče na domete integrativne manjinske politike.

Tranzicija ovih bivših društava državnog socijalizma, iz socijalizma ka kapitalizmu i tržišnoj ekonomiji, zbiva se od 1989. godine. Ova tranzicija je ideološki i politički u znaku oživljavanja etnonacionalizma. Istovremeno, vlasti ovih država pozivaju na demokratiju i u to ime nastoje da u svoju tranziciju uključe pripadnike nacionalnih manjina, odnosno postignu politički dogovor - konsenzus - sa političkim predstavnicima nacionalnih manjina.¹ U ovakvim društvima, sudeći po pravnim rešenjima, pozicija nacionalnih manjina je zadovoljavajuća. U svakoj od posmatranih država izgrađena je normativna zaštita nacionalnih manjina koja podrazumeva sprovođenje međunarodnih standarda, koje u ovoj oblasti predstavljaju dokumenta UN-a, Saveta Evrope, OEBS-a, i pogotovo Pakt za stabilnost koga je promovisao francuski premijer Edouard Balladur i koji je u vidu deklaracije je potpisan u Parizu 1995. godine. Međutim, stvarni položaj nacionalnih manjina nije uvek zadovoljavajući.

Odgovor na ove izazove Srbija i njeni susedi traže u regionalnoj saradnji i u članstvu u EU. To pak u sam vrh političke agende Srbije stavlja dobrosusedske odnose. Pri tome je izuzetno važno to da od ovih odnosa zavisi obim i sadržaj regionalne saradnje, kao i dinamika uključivanja Srbije u EU.

¹ To je uslovljeno time što su 90-ih godina prošlog veka vlade zemalja članica Evropske zajednice – EZ (sadašnje EU) odredile da su „zakonodavne reforme u oblasti zaštite nacionalnih manjina“ preduslov da bi bivše komunističke zemlje bile priznate od EZ kao nacionalne države.

Dobrosusedski odnosi su pretpostavka stabilnosti i bezbednosti regiona i u tom smislu preduslov uspešnog procesa okončanja pristupnih pregovora, što nalažu pregovaračke platforme EU i Republike Srbije za pristupne pregovore i pregovarački okvir. Dosadašnji tok pristupnih pregovora Srbije je pokazao da su dobrosusedski odnosi sa susedima članicama EU u direktnoj korelaciji sa političkim pretpostavkama u domenu sadržaja i tempa pristupnih pregovora, što potvrđuju dosadašnja iskustva u otvaranju poglavlja 23 i ispunjavanju preuzetih obaveza, između ostalog, i u delu koji se tiče prava manjina. Ovo je konkretno došlo do izražaja u postavljanju suseda, članica EU - Hrvatske, Bugarske i Rumunije, a zanemarljivo Mađarske - prema putu Srbije u EU, odnosno prema dinamici otvaranja poglavlja, sa jasnim naznakama da će susedi - članice EU - koristiti svoja prava u pregovaračkom procesu za realizaciju svojih strateških interesa u domenu položaja nacionalnih manjina.

U stručnoj literaturi je ukazano da pregovori o pristupanju EU utiču na pojavu nazvanu *asimetričnost* u bilateralnim odnosima između suseda koji su države članice EU s jedne strane i države kandidata za članstvo sa druge strane. Otvorena bilateralna pitanja između država članica EU i onih koje nisu članice se tako definišu kao „vertikalni“ sporovi, nasuprot „horizontalnim“ sporovima - kakvi su bilateralni odnosi između dve države koje nisu članice Unije.² Ovo proizilazi iz činjenice da je zemlja kandidat u obavezi da ispuni veliki broj kriterijuma i preduslova za članstvo u okviru kojih države članice nastoje da uključe i bilateralna pitanja za koja su zainteresovane.

Iako bilateralne teme u načelu nisu deo *pravni tekovina* Unije, pa prema tome ne bi trebalo da budu ni tema pregovora sa EU niti preduslova za članstvo, nesumnjiv je politički značaj ovih pitanja koja - kako se to videlo u brojnim slučajevima, poput ranijih pregovora Hrvatske, odnosno odnosa Makedonije sa EU (a sličan slučaj je, na primer, i kod Turske) - mogu u velikoj meri da operete proces pregovora.

„Vertikalni otvoreni sporovi mogu da budu problematičniji nego horizontalni i da utiču na kašnjenja pa u nekim situacijama i na blokade u raznim etapama pregovaračkog procesa.“³

Susedi Srbije - Rumunija, Mađarska, Bugarska i Hrvatska - od početka su bili aktivno uključeni u koncipiranje okvirnih stavova EU za pregovore sa Srbijom, s tim što je svaki sused ovom pitanju prilazio iz svog ugla. Imajući u vidu da se ključne odluke u pristupnim pregovorima donose konsenzusom u Evropskom savetu i Savetu ministara, relativni uticaj svake države članice u ovim pitanjima je izuzetno visok.

2 Elena Basheska, „The Good Neighborliness Condition in EU Enlargement“, *Contemporary Southeastern Europe*, 2014, 1 (1), 92-111, www.suedosteuropa.uni-graz.at/cse/en/node/58.

3 Elena Basheska, *op.cit.*, str. 95.

U toku 2017. godine države susedi su nastavile da prate ispunjenje Akcionih planova za poglavlja 23 i 24, kao i Akcionog plana za ostvarivanje prava nacionalnih manjina. Mađarska je nastavila da među susedima prednjači u podršci Srbiji, pa tako uglavnom među prvim državama članicama Radne grupe Saveta EU za proširenje (COELA) daje saglasnost za otvaranje pojedinih poglavlja. Rumunija i Bugarska su tokom prošle godine nešto smanjile svoj proaktivni pristup kada su u pitanju poglavlje 23 i nacionalne manjine, što se, između ostalog, može tumačiti i manjom zastupljenošću ovih pitanja u njihovoj internoj politici (česte promene vlada, antikorupcijske teme, izbori), a donekle je u pitanju i efekat priprema ovih zemalja za predsedavanje Unijom (Bugarska predsedava u periodu januar-jun 2018, a Rumunija u periodu januar-jun 2019).

Nakon promene Vlade i izbora novog premijera i šefa, HDZ Plenkovića nastavila je da pokazuje visok interes povodom pitanja primene akcionih planova od strane Srbije, posebno vezano za one teme u vezi kojih je nastavila da izražava svoje primedbe, a to su: zastupljenost pripadnika hrvatske manjine u organima vlasti i realizacija drugih manjinskih prava u Srbiji, pitanje pune saradnje Srbije sa Haškim tribunalom, jurisdikcija pravosudnih organa iz Zakona o nadležnosti suda za ratne zločine Republike Srbije i dr. Tako se npr. Hrvatska svrstala uz Nemačku i Francusku i nije dala saglasnost krajem 2017. na otvaranje poglavlja 33 u pristupnim pregovorima sa Srbijom.

Odnosi Hrvatske i Srbije izuzetno su važni za stabilnost i sigurnost zapadnog Balkana. Njihov odnos odražava se i na stanje u susednim državama, najviše u Bosni i Hercegovini (BiH), zbog činjenice da u ovoj državi žive pripadnici hrvatskog i srpskog naroda, kao i da je uticaj politika Beograda i Zagreba od izuzetnog značaja za uspostavljanje međunacionalne stabilnosti u BiH. Međutim, odnosi Srbije sa Hrvatskom su nestabilni, opterećeni otvorenim pitanjima i često dovode do otvorenih političkih sukoba i kriza. Situacija nije znatnije poboljšana susretom tadašnjeg mandataru za sastav vlade Aleksandra Vučića sa hrvatskom predsednicom Kolindom Grabar Kitarović na mostu na Dunavu, niti potpisivanjem *Deklaracije o unapređenju odnosa i rešavanju otvorenih pitanja Srbije i Hrvatske* u Subotici.⁴

Na primeru uloge nacionalnih manjina u odnosima Srbije i Hrvatske može se uočiti tendencija da se od nacionalnih manjina kao mostova saradnje prave monete za potkusurivanje.

U državama Zapadnog Balkana, tokom 2017. i prvog kvartala 2018. godine, uočljiv je porast etničke distance i nepoverenja, govora mržnje i zagovaranja oružanih sukoba. Osnov za ovo su traume prošlosti, a se ispoljava kroz prekrajanja istorije, rehabilitovanja i veličanja ekstremističkih šovinističkih pokreta i ideologija poput ustaštva, četništva i islamističkog ekstremizma.

4 B92, Info bilten, 18. april 2018. (b92-info-txt@lists.b92.net).

Odnosi Srbije sa BiH su specifični i još uvek nisu u fazi započinjanja pune normalizacije. Istovremeno, saradnja Srbije i Republike Srpske je razvijana u znaku specijalnih veza utvrđenih Dejtonskim mirovnim sporazumom i često prelazi u snažnu podršku etnonacionalne povezanosti pripadnika srpske nacije i podršku jačanju državnosti jednog od entiteta BiH, odnosno Republike Srpske. Saradnje između Srbije i Federacije BiH – drugog entiteta – skoro da nema na institucionalnom nivou, ali zato je sve snažnija saradnja predstavnika hrvatskog i srpskog naroda u koju je uključen i Beograd. Istovremeno, saradnja sa državnom zajednicom Republikom BiH je povremena i umnogome opterećena visokom etničkom distancom Srba i Bošnjaka, kao i podrškom vlastima Republike Srpske. Osim povremenog zalaganja za srpsko-bošnjačko pomirenje, nema značajnijih aktivnosti u tom pravcu. Ovakvo stanje je dovelo do sve snažnijeg uticaja Ankare kao medijatora između Srbije i Bosne i Hercegovine. Ali, reč je o medijatoru sa jasnom starijom osnaživanju sopstvenog uticaja na Zapadnom Balkanu, koju između ostalog ispoljava aktivnom podrškom nezavisnosti Kosova i zainteresovanošću za pitanje Sandžaka.

Odnosi Srbije sa Bugarskom, Crnom Gorom, Mađarskom, Makedonijom i Rumunijom su, u osnovi, dobri, što je u periodu od 2015. do aprila 2018. potvrđeno susretima na najvišem nivou i zajedničkim sastancima vlada sa nekima od njih.

Značajan broj otvorenih pitanja u odnosima sa susedima je povezan sa položajem nacionalnih manjina. Polazne pozicije svakog od suseda po pitanju nacionalnih manjina su po sadržaju i obimu različite, ali po jednom pitanju su posebno susedi, članice EU, postigle konsenzus, a on se odnosi na to da *prema Srbiji treba uspostaviti odgovarajuće obaveze u procesu pristupanja EU*. Iz ovog konsenzusa proističe i koordinacija aktivnosti vlada tih susednih država, što je ispoljeno i u pripremi *Zajedničke pozicije EU za otvaranje poglavlja 23 i ugradnji prelaznih merila za to poglavlje*.⁵ Za sada vlasti Srbije ne nalaze odgovarajući način da pored ispunjavanja zahteva suseda unaprede zaštitu pripadnika srpske zajednice u ovim državama.

Zaštita prava pripadnika nacionalnih manjina odnosno ostvarivanje integrativne manjinske politike je od izuzetnog značaja za napredovanje reformi i demokratizacije Srbije, ali je i značajan pokazatelj napredovanja na putu ka članstvu u EU. Stoga je već na prvoj međuvladinoj konferenciji (MKV), 21. januara 2014. godine, ovo pitanje naglašeno povodom započinjanja i okončavanja pristupnih pregovora Srbije sa EU. Do sada je Srbija, zaključno sa 2017.

5 Ovakav pristup je osnažen i time što EU podržava svoje članice tako što se otvorena pitanja iz domena bilateralnih odnosa, ukoliko se ne mogu razrešiti u tom domenu, ugrađuje u *Zajedničke pozicije* i tako postaju pitanja koja se moraju rešiti tokom pregovora o pristupanju EU, a čitava EU je garant toga. Grupa zemalja koja je usaglasila svoje posebne interese stvara svojevrsnu interesnu grupu u EU koja se stara da njihov nastup prevaziđe bilateralni nivo i dospe u sferu šireg interesa institucija EU koje vode pregovore sa Srbijom.

godinom, otvorila 12, a privremeno zatvorila 2 pregovaračka poglavlja od ukupno 35, sa tendencijom daljeg napretka i otvaranja novih poglavlja.

Stanje pregovaračkog procesa Srbije o članstvu u EU je u periodu kojim se bavi ova analiza obeleženo sledećim događajima:

U toku 2017. godine u EU su održane tri MVK (dve tokom predsedavanja Malte, peta i šesta MVK, i jedna tokom predsedavanja Estonije, sedma MVK). Ovo predstavlja ubrzanje u odnosu na 2016. godinu. Međutim, ritam otvaranja pregovaračkih poglavlja je relativno usporen, a ritam zatvaranja pojedinih poglavlja skoro neprimetan. Naime, ukupno je otvoreno dvanaest poglavlja, a za četiri godine zatvorena su samo tri poglavlja. Mali broj ukupno otvorenih i zatvorenih poglavlja rezultat je toga što je EU usloвила prvu fazu pregovora otvaranjem kompleksnih i/ili politički složenih poglavlja, čija priprema zahteva dosta vremena i energije. Reč je o poglavljima 35 (dijalog Beograd-Priština), 23 (pravosuđe i osnovna prava) i 24 (pravda, sloboda i bezbednost). Sporosti doprinosi i „zamor od proširenja“, ukupni efekti krize u EU, kao i otežavajući činioci iz bilateralnih odnosa (u prvom redu problemi na liniji Beograd-Zagreb). Međutim, od prevashodnog značaja je to što Srbija Briselu ne dostavlja dovoljno brzo svoje pregovaračke pozicije za ostala poglavlja, nakon što je EU dostavila izveštaje o skriningu i pozvala Srbiju da podnese svoje pozicije. Ovo ukazuje na inertnost administracije Srbije, spor napredak u reformama zbog različitih problema (organizacija resora, kadrovska politika, isuviše velika politička centralizacija i isključivo politička, a nedovoljna tehnička fokusiranost na pregovore sa EU i slično).

Perspektiva ulaska Srbije u EU na srednji rok dobila je poseban podsticaj krajem 2017. godine najavom predsednika EK Žan-Pol Junkera, da će EK u februaru 2018. godine objaviti strategiju namenjenu realizaciji članstva Srbije i Crne Gore u EU u perspektivi do 2025. godine.⁶ Vraćanje teme proširenja na agendu prioriteta EU pojačano je i najavom priprema samita EU-Zapadni Balkan - prvog skupa te vrste nakon samita u Solunu (2003) - koji će biti održan 17. maja 2018. godine u Bugarskoj. Iako na tačan datum proširenja Unije može uticati niz drugih političkih dešavanja (npr. izbori za Evropski parlament i novi sastav Evropske komisije 2019), dalji proces reformi u EU⁷ i u državama kandidatima, možemo se nadati da Srbija ulazi u poslednju petogodišnju fazu u realizaciji svog strateškog cilja: punopravnog članstva u Evropskoj uniji. Ovim se implicitno postavljaju i krajnji rokovi za realizaciju svih predviđenih reformi u Srbiji, uključujući i aktivnosti koje su povezane sa odnosima sa susedima, odnosno sa daljim regulisanjem položaja nacionalnih manjina i dr.

6 European Commission, *State of the Union 2017, Letter of Intent*, str. 10, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/letter-of-intent-2017_en.pdf, preuzeto 15. 1. 2018.

7 Predloge dublje reforme EU podneo je, pored Evropske komisije, i francuski predsednik Makron, o čemu će Evropski savet voditi seriju strateških debata u periodu do juna 2019. godine, v. European Council, *Leader's Agenda, Building our future together*; <http://www.consilium.europa.eu/media/21594/leaders-agenda.pdf>, oktobar 2017.

U strategiji od 6. februara 2018.⁸ EK predlaže konkretne korake za pojedine važne faze u pregovorima o proširenju sa Srbijom. Tako se navodi da bi sva prelazna merila za poglavlja 23 i 24, odnosno za poglavlje 35, trebalo da budu ispunjena što hitnije, nakon čega bi bila usvojena *konačna merila*. Posebno se ukazuje na značaj pune normalizacije odnosa između Beograda i Prištine u formi sveobuhvatnog pravno obavezujućeg sporazuma, čija „*nepovratna primena*“ treba da bude konstatovana pre nego što dođe do zaključenja ugovora o članstvu. EK predlaže i neke dodatne tehničke i finansijske mere EU za podršku ubrzanim pregovorima o članstvu, kao i razne mehanizme integracije Srbije i Crne Gore u politike i proces odlučivanja u EU. Nekoliko godina uoči zaključenja pregovora, Evropska komisija bi trebalo da predloži poseban izveštaj o efektima proširenja na Srbiju i Crnu Goru (i eventualno neke druge zemlje) u oblastima finansija i politike kohezije, budžeta, i poljoprivredne politike. Sva poglavlja bi u načelu trebalo da budu zatvorena bar do 2023. ili 2024. godine (što nije precizirano u dokumentu Komisije), kako bi bio potpisan pristupni ugovor, koji bi stupio na snagu 2025. godine.

S obzirom na to da je Srbija za razliku od prethodnih zemalja kandidata suočena sa zahtevima o zaštiti prava nacionalnih manjina, Akcionim planom Vlade Republike Srbije za ostvarivanje prava nacionalnih manjina utvrđene su mere, aktivnosti i sredstva kako bi se obezbedila puna primena propisa i otklonili uočeni nedostaci u sprovođenju prava i sloboda nacionalnih manjina. Ostvarivanje napretka u ostvarivanju Akcionog plana Vlade Srbije je važno za ukupan napredak, odnosno za ostvarivanje članstva Srbije u EU. Naime, sa poglavljem 23, 24 i 35 otvaraju se i zatvaraju pregovori o članstvu.⁹

Kada je u pitanju ispunjenje obaveza iz Akcionih planova za poglavlja 23 i 24, uključujući i poseban Akcioni plan za ostvarivanje prava nacionalnih manjina, Srbija kvartalno podnosi izveštaje o realizaciji obaveza iz tih dokumenata.¹⁰ Evropska komisija (EK) je u obavezi da državama članicama dva puta godišnje podnese svoje izveštaje o poglavljima 23 i 24. U tim izveštajima („*Non-paper*“ o trenutnom stanju u poglavljima 23 i 24 za Srbiju iz maja i novembra 2017.),¹¹ kada su u pitanju prava manjina, EK je istakla sledeća pitanja: izmena i dopuna Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, posebno iz

8 European Commission, *A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans*, COM (2018) 65 final, Strasbourg, 6. 2. 2018. (19 strana i aneks).

9 Vidi detaljno Akcioni plan za ostvarivanje prava nacionalnih manjina.

10 Izveštaji se objavljuju na sajtu Ministarstva pravde, v. <https://www.mpravde.gov.rs/tekst/17033/izvestaj-br-32017-o-sprovođenju-akcionog-plana-za-poglavlje-23.php>. Kvartalni izveštaji o ispunjenju Akcionog plana za ostvarivanje prava nacionalnih manjina se objavljuju i na sajtu Kancelarije Vlade RS za ljudska i manjinska prava <http://www.ljudskaprava.gov.rs/sr/node/21794>. Preuzeto 25. januara 2018.

11 Izveštaji Evropske komisije („non-paper“) objavljeni su na sajtu Ministarstva za evropske integracije, <http://www.mei.gov.rs/src/dokumenta/eu-dokumenta/polugodisnji-izvestaj-ek-o-pregledu-stanja-u-poglavljima-23-i-24/>.

ugla zastupljenosti lica koja pripadaju nacionalnim manjinama u javnoj upravi i upotrebe jezika i pisma u javnoj upravi; objavljivanje udžbenika za osnovne i srednje škole na manjinskim jezicima; emitovanje programa na manjinskim jezicima u medijima u uslovima privatizacije; status crkava i verskih zajednica; zastupljenost pripadnika nacionalnih manjina u izboru javnih tužilaca i rad saveta za međunacionalne odnose u opštinama.

Imajući u vidu načelo da će poglavlja 23 i 24 biti zatvorena među poslednjim poglavljima tokom pregovora, kao i da se planira da (možda već u 2019 godini) Evropska komisija, a zatim i Savet EU, daju ocenu ispunjenosti privremenih merila u poglavljima 23 (i Akcionog plana za manjine), 24 i 35, pitanja ispunjavanja svih ciljeva iz ovih dokumenata biće postavljana sa sve većim stepenom aktuelnosti i urgencije. Kada su u pitanju teme iz Akcionog plana za manjine, nema sumnje da će momenat debate oko ispunjenosti prelaznih merila za poglavlje 23, kao i o utvrđivanju *merila za zaključenje* istog poglavlja, biti jedan od ključnih momenata, koji će i susedi Srbije koristiti da eventualno obnove ili pojačaju pritisak za rešavanje određenih bilateralnih pitanja.

Savetodavnu ulogu u pristupnim pregovorima ima i Evropski parlament (EP),¹² a debate u EP imaju poseban značaj zbog svog šireg, političkog, medijskog i javnog efekta koji je posebno vidljiv u zemljama na koje se one odnose. U svojoj godišnjoj rezoluciji o Srbiji od 14. juna 2017. godine,¹³ EP ističe, između ostalog, potrebu „nediskriminacionog tretmana nacionalnih manjina u celoj zemlji, uključujući obrazovanje, korišćenje jezika, odgovarajuću zastupljenost u pravosuđu, javnoj upravi, nacionalnom parlamentu i lokalnim i regionalnim telima, kao i pristup medijima i verskoj službi uz korišćenje manjinskih jezika“.¹⁴

Od značaja za unapređenje manjinske politke, odnosno za uvođenje evropskih pravnih tekovina u manjinsku politiku, Srbija je, kao zemlja kandidat za članstvo u EU, ostala posmatrač u Agenciji EU za osnovna prava (Agencija)¹⁵ odlukom Saveta EU od 18. decembra 2017. godine.¹⁶ Agencija nije isključivo

12 U ovom smislu poseban značaj ima Spoljnopolitički komitet (AFET), kao i Komitet za „građanske slobode, pravdu i unutrašnje poslove“ (Komitet „Libe“) i Podkomitet EP za ljudska prava (Podkomitet „Droit“), koji održavaju „saslušanja“ i iznose mišljenja o stanju ljudskih i manjinskih prava u pojedinim zemljama.

13 European Parliament resolution of 14 June 2017 on the 2016 Commission Report on Serbia, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P8-TA-2017-0261+0+DOC+PDF+V0//EN>. Preuzeto 10. 1. 2018.

14 Tačka 26 rezolucije, v. *supra*.

15 Osnovana prvenstveno kao ekonomska integracija, EU se za pitanja koja se odnose na tumačenje ljudskih prava u prvom redu dugo oslonjala na odredbe i praksu Saveta Evrope, odnosno Suda za ljudska prava Saveta Evrope. Pitanje ljudskih i osnovnih prava uključeno je u pravne tekovine Unije tek u ovom veku, ali se za sadržinu brojnih pitanja u ovoj oblasti (poput npr. manjinskih prava) EU često i dalje oslanja na praksu Saveta Evrope i Suda za ljudska prava. Lisabonski ugovor o EU je takođe predvideo pristupanje EU Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima Saveta Evrope, v. Marina Kolb, *The European Union and the Council of Europe*, Palgrave MacMillan, 2013, 245.

16 Council decision (EU) 2018/13 of 18 december 2017 on the position to be adopted on behalf of the European Union within the EU-Serbia Stabilisation and Association Council on the participation of

fokusirana na pitanja prava nacionalnih manjina jer njena delatnost uključuje diskriminaciju, dostupnost pravdi, rasizam i ksenofobiju, zaštitu podataka, prava žrtava zločina i prava deteta. Agencija može da deluje i obavlja zadatke u Srbiji kao pridruženoj zemlji u cilju usklađivanja zakonodavstva iz oblasti osnovnih prava.

Agencija za osnovna prava u svom godišnjem izveštaju iz 2017. godine pažnju posvećuje aktivnostima za ostvarivanje jednakosti i nediskriminacije, kao borbi protiv pojava rasizma, ksenofobije i sličnih pojava.¹⁷ U cilju borbe protiv diskriminacije prema manjinama, Agencija objavljuje i periodični *Pregled manjina i diskriminacije u EU*. Ovaj pregled obuhvata samo neke manjine, poput Roma i ruske populacije u Baltičkim državama, kao i imigrante u zemljama EU prve i druge generacije.¹⁸

Srbiji su, imajući u vidu njene interese ali i zahteve EU, posebno značajne i aktivnosti u okviru regionalne saradnje. Regionalna saradnja i rešavanje graničnih pitanja su navedeni kao obaveze Srbije u „pregovaračkom okviru“ EU iz januara 2014. godine za pristupne pregovore u kontekstu pet osnovnih preduslova za napredak u pregovorima o članstvu u EU.

Veza između regionalne saradnje i podrške integraciji u EU jasno je istaknuta u *Berlinskom procesu* koji obuhvata po šest partnera iz EU¹⁹ i isto toliko sa zapadnog Balkana,²⁰ a koji se realizuje od 2014. godine u vidu redovnih godišnjih samita.²¹ Na samitu u Trstu (12. jul 2017), u organizaciji Italije, potpisan je ugovor o Transportnoj zajednici između EU i partnera sa Zapadnog Balkana, najavljeno je finansiranje (sedam) transportnih i energetskih infrastruktura u visini od 194 miliona evra i izražena je spremnost predstavnika Zapadnog Balkana da se realizuje projekat „Regionalnog ekonomskog prostora“. Takođe je najavljen početak rada Regionalnog centra za saradnju mladih (*RYCO*) u Tirani, kao i osnivanje sekretarijata Privrednih komora Zapadnog Balkana u Trstu.²² Poseban kvalitet Berlinskog *procesa* predstavlja učešće predstavnika/ca značajnih članica EU na najvišem nivou (nemačka kancelarka, francuski predsednik i dr.), a važno je učešće u šefova vlada Slovenije i Hrvatske. Ove dve zemlje promovišu i poseban regionalni forum koji ima za cilj stabilizaciju i saradnju u jugoistočnoj Evropi pod nazivom „Brdo-Brioni“ (poslednji samit foruma održan je u junu 2017.).

Serbia as an observer in the European Union Agency for Fundamental Rights' work and the respective modalities thereof, within the framework of Regulation (EC) No 168/2007, *OJEU* L 4 – 9. januara 2018. Srbija učestvuje u budžetu Agencije u visini od 180.000 evra..

17 FRA, *Fundamental Rights Report 2017*, *FRA Opinions*, Vienna, 2017, 24 p, strane 6–10.

18 FRA, *Second EU Minority and Discrimination Survey*, Vienna, 2017, 130. p.

19 Nemačka, Francuska, Italija, Austrija, Slovenija i Hrvatska.

20 Srbija, Kosovo*, BiH, CG, Makedonija i Albanija.

21 Do sada su održani samiti u Berlinu, Beču, Parizu i Trstu.

22 Tekst deklaracija predsedavajuće Italije, v. http://www.esteri.it/mae/en/sala_stamp/archivionotizie/approfondimenti/trieste-western-balkan-summit-declaration.html.

U 2017. godini nastavljene su i aktivnosti drugih regionalnih organizacija u kojima su uz Srbiju članovi i neki od njenih suseda, kao što su: Proces saradnje u Jugoistočnoj Evropi (SEECF) (samit održan 30. juna 2017. u Dubrovniku), Centralno evropska inicijativa (CEI) (samit održan u Minsku decembra 2017), Organizacija za crnomorsku ekonomsku saradnju (BSEC) (savet održan u Istanbulu juna 2017), kao i u okviru Strategije podunavskog regiona (godišnji forum je održan oktobra 2017. u Budimpešti).

U izuzetno velikom broju inicijativa u formama i organizacijama regionalne saradnje u okviru Zapadnog Balkana izdvaja se inicijativa o realizaciji Regionalnog ekonomskog prostora²³ u okviru Saveta za regionalnu saradnju (RCC), koja, uz organizaciju za trgovinsku saradnju CEFTA, ima poseban značaj za dalju ekonomsku i političku saradnju šest partnera sa Zapadnog Balkana.

Trebalo bi istaći i rezultate *multilateralne saradnje Srbije sa Rumunijom i Bugarskom* u okviru tzv. Krajovske grupe, odnosno četvorne saradnje, koja je obuhvatila i Grčku. Krajovska grupa je formirana na inicijativu Rumunije 2015. godine na samitu premijera tri zemlje – delimično po ugledu na Višegradsku grupu zemalja centralne i istočne Evrope. Cilj periodičnih sastanaka na visokom nivou je podsticanje veza u oblastima energetike, saobraćaja i telekomunikacija, odnosno razvoja infrastrukture u celini ali, pored toga, ove zemlje se konsultuju u kontekstu podrške pristupnim pregovorima Srbije u EU, što olakšava i rešavanje pitanja vezanih za zaštitu prava nacionalnih manjina. Ovi multilateralni sastanci su dobili na značaju 2017. godine, tako da je Višegradska grupa pretvorena u četvornu saradnju pridruživanjem Grčke (na sastancima u Varni oktobra 2017. i u Beogradu decembra 2017, na kojima je prisustvovao i grčki premijer Cipras). Multilateralni sastanci se uglavnom održavaju na visokom premijerskom nivou uz učešće i predsednika Srbije Aleksandra Vučića. Ova saradnja još uvek nije dobila precizne institucionalne i tehničke oblike, niti su sastanci praćeni formalnim deklaracijama ili zaključcima, ali ipak ima poseban značaj.

Srbija bi trebalo da nastoji da u što većoj meri izbegne kumuliranje otvorenih pitanja u bilateralnim odnosima i da se ne dovede u situaciju da zbog neizvršavanja obaveza dođe u podređen položaj u odnosima sa susedima – jer to može dovesti do ugrožavanja članstva u Evropskoj uniji. Ova napomena je posebno važna s obzirom na činjenicu da će, pored Bugarske, Rumunija i Hrvatska²⁴ u narednom periodu biti na položaju predsedavajućeg EU.

23 Višegodišnji akcioni plan za realizaciju Regionalnog ekonomskog prostora najavljen je na samitu berlinskog procesa u Trstu (jul 2017) i pokriva period 2018–2020. (uz produženje nekih aktivnosti do 2023)

24 Bugarska je predsedavajuća EU u periodu januar–jun 2018, Rumunija će predsedavati Unijom u periodu januar–jun 2019, Hrvatska će predsedavati od januara do juna 2020. Najzad, Mađarska će predsedavati Unijom u drugom semestru 2024.

U najnovijem izveštaju Evropske komisije o napretku zemalja kandidata (od 17. 4. 2018)²⁵ u pogledu Srbije ponavljaju se ranije izraženi stavovi da je „uspostavljen odgovarajući pravni i institucionalni okvir za zaštitu osnovnih prava“. Dodaje se, međutim, da je on ipak i dalje „nekompletan a da je njegova primena neujednačena“.²⁶ Stoga je potrebno „obezbediti njegovu konsistentnu primenu širom zemlje, uključujući i poštovanje prava manjina“.

U pogledu akcionog plana za poglavlje 23 ističe se da je u toku njegova primena, ali se istovremeno ukazuje da je u toku proces revizije akcionog plana sa ciljem da se utvrde „realističniji rokovi“.²⁷

U paragrafu koji se odnosi na nacionalne manjine, ponavlja se stav da je uspostavljen opšti pravni okvir za poštovanje manjinskih i kulturnih prava u skladu sa *Okvirnom konvencijom o nacionalnim manjinama*. Međuetnički odnosi su „dobri i stabilni“, ali postoje regionalne razlike. Pojedine oblasti u kojima većinom žive nacionalne manjine su među ekonomski najnerazvijenijim. Naglašava se da je potrebna brža primena Akcionog plana za nacionalne manjine i poziva na poboljšano uključivanje svih zainteresovanih. Ističe se funkcionisanje Republičkog saveta za nacionalne manjine, kao i uspostavljanje i povećanje sredstava fonda. Nisu još svuda uspostavljeni lokalni saveti za međuetničke odnose na nivou opština, kako to predviđa zakon. I dalje se očekuje usklađivanje Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina i Zakona o većima nacionalnih manjina, a u skladu sa stavovima Ustavnog suda. Nacionalne manjine su i dalje nedovoljno zastupljene u javnoj administraciji. Ističe se napredak po pitanju izdavanja udžbenika na jezicima nacionalnih manjina. Ukazuje se na potrebu daljeg konstruktivnog dijaloga kada se radi o udžbenicima na albanskom. Pominje se i potreba da se obezbedi pristup verskim obredima na jezicima manjina na celoj teritoriji Srbije. Ističe se osetljivost položaja medijskih servisa na jezicima nacionalnih manjina nakon završenog procesa privatizacije. Izražava se potreba da se poveća emitovanje programa za nacionalne manjine od strane republičkih medija.²⁸

U preporukama koje se odnose na prevazilaženje nedostataka u oblasti osnovnih prava, ističe se da Srbija treba da „*razvija sveobuhvatan pristup zaštiti nacionalnih manjina primenom akcionog plana o nacionalnim manjinama ujednačeno širom cele zemlje, kao i amandmanima u zakonodavnom okviru putem inkluzivnog, transparentnog i efikasnog procesa*“.²⁹

U delu izveštaja Evropske komisije za 2018. godinu koji se odnosi na regionalnu saradnju i odnose sa susedima, istaknuto je da je Srbija nastavila svoj

25 European Commission, *2018 Communication on EU enlargement policy*, COM (2018) 450 final, Strasbourg, 17. 4. 2018, 41 p, kao i *Serbia 2018 Report, Commission Staff Working Document, SWD (2018) 152 final*, Strasbourg 17. 4. 2018, 111 p.

26 *Serbia 2018 Report, op.cit*, str. 12.

27 *Serbia 2018 Report, op.cit*, str. 13.

28 *Serbia 2018 Report, op.cit*, str. 28–29.

29 *Serbia 2018 Report, op.cit*, str. 24..

aktivni angažman u regionalnim forumima i organizacijama u jugoistočnoj Evropi, kao i u svojim konstruktivnim bilateralnim odnosima sa susedima iz EU kao i sa ostalim susedima. Bilateralni odnosi sa Mađarskom, Rumunijom i Bugarskom ocenjeni su kao „dobri“, dok su odnosi sa Hrvatskom okarakterisani kao „neujednačeni“ (*mixed*). Ponovljena je ocena o značaju regionalne saradnje „kao suštinskog elementa evropskog integracionog procesa“, važnog za stabilnost i pomirenje, kao i za rešavanje preostalih bilateralnih pitanja.

l) Saradnja Srbije i susednih zemalja na unapređenju položaja nacionalnih manjina

1. Odnosi Srbije i Hrvatske i položaj srpske i hrvatske zajednice

Posle dvadeset godina rada na normalizaciji odnosa Srbije i Hrvatske,³⁰ ovi odnosi su izuzetno složeni i konfliktni. Međuetnički sukobi iz prošlosti su značajno traumatizovali obe države i nacije. To doprinosi održavanju međusobnog nepoverenja i etničke distance i otežava normalizaciju njihovih odnosa, što se odražava i na poštovanje prava pripadnika nacionalnih manjina u ove dve zemlje.

Sporazum o normalizaciji odnosa iz 1996. godine prvi je međudržavni sporazum između ove dve države naslednice bivše SFRJ koji, uz Sporazum o sukcesiji i set dejtonskih dokumenata, predstavlja deo sistema mirovnih ugovora nakon ratnih sukoba na teritorijama Hrvatske i Bosne i Hercegovine, kao i neproglašenog, ali realnog rata između Srbije i Hrvatske.³¹ Ovaj sporazum je

30 Nakon raspada Jugoslavije i potpisivanja Dejtonskog i Erdutskog sporazuma, Hrvatska i Srbija (tada SRJ) su potpisale Sporazum o normalizaciji odnosa SRJ i Republike Hrvatske 23. avgusta 1996, a zvanično uspostavile diplomatske odnose ratifikacijom ovog sporazuma u septembru iste godine. Srbija danas ima ambasadu u Zagrebu i generalne konzulate u Vukovaru i Rijeci, a Hrvatska ambasadu u Beogradu i generalni konzulat u Subotici.

31 Ovaj sporazum se sastoji se od 14 članova koji se bave načinima na koje treba unaprediti odnose dve zemlje u cilju poboljšanja mira i stabilnosti u regionu: Prva tri člana bave se definisanjem ugovornih strana kao suverenih i ravnopravnih država koje su spremne uspostaviti diplomatske i konzularne odnose otvaranjem ambasada i konzulata; U članu 5 SRJ i Hrvatska priznale su državni kontinuitet srpsko-crnogorske, odnosno hrvatske državnosti. Zanimljivo je da nije precizirano da li se priznavanje hrvatske državnosti odnosi na period iz SFRJ, pošto hrvatska strana smatra da je stekla pravo na samoopredeljenje i državnost Ustavom iz 1974, ili se priznavanje hrvatske državnosti odnosi na ranije istorijske periode. Član 6 i član 7 govore o brzom i efikasnom rešavanju pitanja sukcesije i pitanja nestalih lica. Međutim, čak ni dvadeset godina kasnije ta pitanja nisu u potpunosti rešena i predstavljaju otvorena

bučno najavljen, ali je u praksi „zanemaren“. Slično se dogodilo i sa *Sporazumom između Srbije i Crne Gore i Republike Hrvatske o zaštiti prava srpske i crnogorske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj i hrvatske manjine u Srbiji i Crnoj Gori* iz 2004. godine.³²

Iako je u periodu od 2000. i 2009. godine između Srbije i Hrvatske potpisano više od 50 bilateralnih sporazuma, što se tiče manjina, najveći pomak je učinjen 2004. kada je zaključen *Sporazum o zaštiti nacionalnih manjina između SCG i Republike Hrvatske*.³³ Potpisivanje ovog sporazuma usledilo je nakon prve posete hrvatskog premijera Ive Sanadera Beogradu. Politički odnosi su privremeno deblokirani i usmereni u pravcu normalizacije. U toj atmosferi Odbor za Hrvate van Hrvatske uputio je predstavnicima Sabora dokument pod nazivom *Predlog zaključka o položaju hrvatske nacionalne manjine u susednim i drugim evropskim državama s posebnim osvrtom na hrvatsku nacionalnu manjinu u Republici Srbiji, Republici Sloveniji i Crnoj Gori*.³⁴ U ovom dokumentu se detaljno analizira položaj hrvatske manjine u regionu i ukazuje se na probleme koje bi domicilne države trebalo da otklone. Kao obaveza Republike Srbije prema hrvatskoj nacionalnoj manjini navodi se sledeće: Ostvarivanje manjinskih prava poput ostalih manjinskih zajednica u Srbiji u skladu sa nacionalnom legislativom i ratifikovanim međunarodnim konvencijama; Ostvarivanje prava iz područja obrazovanja (zakonska obaveza Republike Srbije – štampanje udžbenika za nastavu na hrvatskom jeziku i radno pravni status nastavnika hrvatskog jezika); Zastupljenost predstavnika hrvatske zajednice u svim telima državne vlasti, u javnim ustanovama, preduzećima i drugim institucijama (pogotovu zastupljenost Hrvata u Skupštini Republike Srbije); Osuda i prestanak politike podele hrvatskog naroda na Hrvate, Bunjevce i Šokce, zatim distanciranje od pokušaja nametanja bunjevačkog pitanja i puna integrisanost u društveno-politički i privredni život u Vojvodini.

pitanja koja opterećuju srpsko-hrvatske odnose; Ostatak članova odnosi se na pitanja tehničke prirode poput unapređivanja poštanskih, telefonskih i telekomunikacijskih veza, unapređivanje saobraćaja i tome slično.

I dok su tehnički delovi ovog sporazuma u dobrom delu sprovedeni, politički delovi su i dan-danas mrtvo slovo na papiru. Slaba volja za sprovođenje pojedinih obaveza na koje su se Srbija i Hrvatska obavezale ovim sporazumom svakako se može dovesti u vezu sa ratom koji je obeležio raspad bivše zajedničke države i koji je ostavio dubok trag u odnosima dva naroda.

32 <http://www.ljudskaprava.gov.rs>

33 Sporazum između Srbije i Crne Gore i Republike Hrvatske o zaštiti prava srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj i hrvatske manjine u Srbiji i Crnoj Gori (*Službeni list SCG – Međunarodni ugovori*, broj 3/2005).

34 Predlog zaključka o položaju hrvatske nacionalne manjine u susednim i drugim evropskim državama s posebnim osvrtom na hrvatsku nacionalnu manjinu u Republici Srbiji, Republici Sloveniji i Crnoj Gori, Hrvatski Sabor, Odbor za Hrvate izvan Republike Hrvatske, Zagreb, 8. april 2011. Rasprava je zaključena 27. oktobra 2011. Zaključak je donesen na 24. sednici 28. oktobra 2011. (jednoglasno, 77 glasova „za“).

Novi okvir za rešavanje otvorenih pitanja postavljen je potpisivanjem *Deklaracije o unaprijeđenju odnosa i rešavanju otvorenih pitanja između Republike Srbije i Republike Hrvatske* koju su potpisali Predsednik Vlade Republike Srbije Aleksandar Vučić i predsednica Republike Hrvatske Kolinda Grabar-Kitarović u Subotici.³⁵ Deklaracija postavlja dobru osnovu za nastavak rada na otvorenim pitanjima, posebno kada je reč o hrvatskoj manjini u Srbiji.

Nakon donošenja Strategije nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske, koju je sabor Republike Hrvatske usvojio 14. jula 2017. godine, i Zakona o Hrvatima izvan Republike Hrvatske, formirana su dva tela koja imaju najvažniju ulogu u održavanju veza između Hrvatske i njenog iseljništva, te autohtone dijasporne, *Državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske* i *Savjet Vlade Republike Hrvatske za Hrvate izvan Republike Hrvatske*.

Uz navedena dva tela, Zakon je u članu 16 odredio da su ostali nosioci saradnje sa dijasporom: ministarstva nadležna za spoljne i unutrašnje poslove, nauku, obrazovanje, sport, kulturu, privredu, poduzetništvo, rad i penzijski sistem, zdravstvo, socijalnu zaštitu, turizam, regionalni razvoj i finansije, Odbor za Hrvate izvan Republike Hrvatske, Hrvatski sabor, Hrvatska matica iseljenika i druga tela i institucije koja u svom delokrugu imaju poslove vezane za odnose s Hrvatima izvan Republike Hrvatske ili bi njihova delatnost mogla biti od interesa za Hrvate izvan Republike Hrvatske.

Tokom 2017. i početkom 2018. godine odnosi Srbije i Hrvatske su se kretali od zaoštavanja političko-propagandnih sukoba do iskazivanja želje za saradnjom. Povodi za sukobe su uglavnom vezani za prošlost, i to onu iz Drugog svetskog rata i oružanih sukoba prilikom raspada bivše Jugoslavije. Tako je Vlada Republike Srbije organizovala izložbu o stradanjima u logoru Nezavisne Države Hrvatske u Jasenovcu tokom zasedanja SB UN u Njujorku,³⁶ koju je hrvatska strana označila kao provokaciju. Hrvatska je nakon toga Srbiji uputila protestnu notu u kojoj se ističe „da su izjave ministra Dačića u UN pokazale da Republika Srbija nastavlja sa zloupotrebom i manipulisanjem žrtvama Jasenovca u dnevopolitičke svrhe“.³⁷ Predsednik Vučić je svojom izjavom tim povodom praktično podržao Dačićev stav, dok je Dačić povodom hrvatske

35 Deklaracija o unaprijeđenju odnosa i riješavanju otvorenih pitanja između Republike Srbije i Republike Hrvatske, 20. jun 2016.

36 Potpredsednik srpske vlade i šef diplomatije Ivica Dačić otvorio je izložbu „Jasenovac – pravo na nezaborav“ u sedištu UN u Njujorku i tom prilikom je pozvao hrvatskog premijera Andreja Plenkovića da ode u Jasenovac, pokloni se senima i jasno kaže ko su žrtve. Dačić je tim povodom izjavio i sledeće: „Mi smo i ovde prilikom organizacije imali protivljenje jedne zemlje koja je govorila da mi manipulišemo brojkama i činjenicama. Nema nikakvih manipulacija, ovde su istorijske činjenice, imena i prezimena, izjave preživelih... Mi ovde nismo došli da se svadamo, ali naš narod je pretrpeo naveće žrtve tokom Drugog svetskog rata. Mi imamo obavezu da se toga sećamo. Zbog toga smo mi ovde, a zbog toga su formirane i UN, da se fašizam više ne ponovi, i mi čvrsto stojimo u tom uverenju.

37 <https://www.dnevnik.rs/politika/hrvatska-protestna-nota-srbiji-zbog-daciceve-izjave-o-jasenovcu-28-01-2018>

protestne note izjavio da je zaprepašćen takvim „licemerjem i bezobrazlukom“.³⁸ Javna polemika na ovu temu nastavljena je i narednih dana time što je „hrvatska ministarska spoljnih i evropskih poslova Marija Pejčinović Burić izjavila da je laž da je Hrvatska bila konsultovana u vezi sa postavkom izložbe *Jasenovac – pravo na nezaborav*“,³⁹ kao i da je „krajnje licemerno da optužbe na račun Hrvatske upravo dolaze od visokih zvaničnika Srbije koja je nedavno rehabilitovala, ili ima u postupku rehabilitacije, najgore teške zločince Drugog svetskog rata – Dražu Mihajlovića i Milana Nedića“. Debati se sa srpske strane pridružila i premijerka Ana Brnabić koja je mnogo uglađenijim jezikom podržala Dačića i Vučića u njihovim stavovima ovim povodom.⁴⁰

U januaru 2018. godine administracija SAD je upozorila da se odnos Srbije i Hrvatske mora poboljšati u toku ove godine, naglašavajući važnost rešavanja bilateralnih pitanja i jačanja odnosa dve države. Međutim, kako se bližilo vreme posete predsednika Vučića Hrvatskoj, koja je realizovana u februaru 2018. godine, srpski zvaničnici su ponovo zaoštrili svoju retoriku.⁴¹ Potpredsednik vlade i ministar spoljnih poslova Srbije Ivica Dačić je tim povodom postavio sledeće pitanje: „Treba da im se izvinjavao što je NDH poklala naš narod?“ Na ovu izjavu zvanični Zagreb je Srbiji uputio protesnu notu. Istog dana podršku Ivici Dačiću pružio je ministar odbrane Srbije Aleksandar Vulin, koji je takođe izrazio sumnju „u iskrenost i dobre namere“ Hrvatske jer je Vlada Hrvatske pokušala da oteža posetu svojim izjavama.⁴² Predsednik Srbije Aleksandar Vučić je samo nekoliko dana pre posete Zagrebu predložio „moratorijum na rasprave o temama iz prošlosti“, i to na šest meseci.⁴³

Inače, srpska strana ocenila je proteste prilikom posete predsednika Srbije Hrvatskoj, a na poziv predsednice Republike Hrvatske Kolinde Grabar Kitarić, kao incidente.⁴⁴ Isto tako je ocenjeno i lepljenje plakata uperenih pro-

38 <https://www.dnevnik.rs/politika/dacic-zaprepascen-sam-hrvatskom-notom-zbog-jasenovca-28-01-2018>

39 <https://www.dnevnik.rs/politika/pejcinovic-ponovo-optuzuje-srbiju-zbog-izlozbe-o-jasenovcu-29-01-2018>

40 <https://www.dnevnik.rs/politika/brnabic-cemu-nota-hrvatske-tu-nema-mesta-debati-29-01-2018>

41 Među njima su (ponovo) prednjačili ministar odbrane Aleksandar Vulin i ministar spoljnih poslova Ivica Dačić. Iznoseći svoj stav da Vučić ne treba da ide u Hrvatsku zbog izjave hrvatskog ministra odbrane Damira Krstičevića da očekuje da se Vučić tokom posete izvini Hrvatima zbog velikosrpske agresije, Vulin izjavljuje i sledeće: „Vučić treba da dobije i izvinjenje i nadoknadu za otetu imovinu prognanih Srba, ali i države Srbije, izvinjenje za zatvaranje granica tokom migrantske krize, izvinjenje za ustaške table na Jasenovačkom stratištu. [...] Vučić ne treba da ide tamo gde se sećanje na pobijene Srbe u Jasenovcu smatra uvredom a ustaški vikar Alojzije Stepinac proglašava svecem. [...] Neka Hrvatska nađe snage da prizna zločine i za njih se izvini, pa neka onda naš predsednik ide u Zagreb“ (<https://www.dnevnik.rs/politika/vulin-vucic-ne-treba-da-ide-u-hrvatsku-01-02-2018>).

42 <https://www.dnevnik.rs/politika/vulin-nisam-ubeden-u-iskrenost-hrvatske-03-02-2018>

43 „Hajde da se dogovorimo da u idućih šest meseci – i da to kažemo ne govorimo o tome, tome i tome, ili pre nego što izađemo s bilo čime, da se pokušamo čuti i da svaki put spustimo tonus, i jedni i drugi. I oko 4. avgusta i oko nekih drugih šakaljivih datuma“, rekao je tada Vučić.

44 <http://rs.n1info.com/a363826/Vesti/Vesti/Vucic-u-Hrvatskoj.html>

tiv Srba i protest ispred Ambasade Srbije u Sarajevu⁴⁵ nakon najave usvajanja *Aneksa 1. Sporazuma o uspostavljanju paralelnih odnosa između Srbije i Republike Srpske*, a koji sadrži *Sporazum o sprečavanju asimilacije sprskog naroda*⁴⁶ i izjave predsednika Republike Srpske Milorada Dodika o naoružavanju 2.500 Srba na njenoj teritoriji.⁴⁷

Poslednji u nizu incidenata dogodio se 18. aprila 2018. godine, kada je, prema saopštenju Srpske radikalne stranke, Vojislav Šešelj gazio hrvatsku zastavu u Skupštini Srbije, zbog čega je predsednik Sabora Gordan Jandroković napustio Beograd.⁴⁸

Međutim, ni posle ovog incident nisu se smirile političke rasprave u kojima posebno aktivno učestvuju potpredsednik vlade i ministar spoljnih poslova Dačić i ministar odbrane Vulin, sa strane Srbije, i predesnik HDZ i premijer Hrvatske Plenković, sa strane Hrvatske. Teme oko kojih se dešavaju stalni, intenzivni političko-psihološki sukobi odnose se na Drugi svetski rat. Mada je jasno da se iza ovih kriju i teme iz sukobe tokom devedesetih kojima su akteri bili i mnogi koji se, danas, nalažze u vlasti Srbije i Hrvatske. Ovi sukobi se po pravilu pojačavaju u danima obeležavanja godišnjica ratnih zločina u Vukovaru i Jasenovcu, vojno-policijske akcije „Oluja“, kao i oko ocene dela Alojzija Stepinca i pozdrava „Za dom spremni“.⁴⁹

Istog dana kada je prekinuta poseta predsednika Sabora, predsednik Hrvatske gospodarske komore Luka Burilović i predsednik Privredne komore Srbije Marko Čadež svečano su otvorili predstavništvo hrvatske komore u Beogradu, pet godina posle prestanka rada prethodne kancelarije, ukazujući na značaj ekonomske saradnje dve zemlje.

Ekonomska saradnja je najdalje odmakla u odnosu na ostale oblike saradnje. Hrvatska je značajan spoljno trgovinski partner Srbije, a robna razmena ima trend rasta.⁵⁰ Međutim, ova razmena je više-manje neravnomerna. Uprkos

45 <http://www.021.rs/story/Info/Srbija/182317/FOTO-Plakat-sa-mrtvackom-glavom-na-ambasadi-Srbije-u-Sarajevu.html>

46 <https://www.dnevnik.rs/politika/vlada-srpske-usvojila-nacrt-deklaracije-o-sprecavanu-asimilacije-14-02-2018>

47 <https://www.dnevnik.rs/politika/dodik-iz-srbije-niko-ne-treba-da-se-izvinava-hrvatima-15-02-2018>

48 Šešelj je inače često tema odnosa dve države. Nakon povratka iz Haga zapalio je više hrvatskih zastava i izneo niz uvredljivih izjava o hrvatskoj predsednici Kolindi Grabar Kitarović, što je izazvalo pravu buru u tamošnjoj javnosti. Ovi incidenti imaju posebnu težinu jer je par dana pre ovog incidenta Haški tribunal osudio vođu SRS-a pravosnažno na 10 godina zatvora (Šešelj ih neće odslužiti, jer je u pritvoru bio 11,5 godina) zbog zločina protiv čovečnosti nad Hrvatima u selu Hrtkovci tokom devedesetih godina prošlog veka.

49 Jedan od takvih povoda bilo je i otkrivanje spomenika oficiru JNA Milanu Tepiću krajem septembra 2017, koji je tokom sukoba devedesetih poginuo tako što je digao u vazduh veliko skladište oružja i municije. Ovaj čin je Ministarstvo branitelja iz Zagreba propratilo izjavom da je „zgroženo“ i da je reč o „terorističkom činu“.

50 Trgovinska razmena kontinuirano raste, i od 626 miliona evra – koliko je iznosila u 2007. godini, u prošloj 2017. godini je prvi put prešla nivo od jedne milijarde i iznosila je 1,02 milijarde evra (rast od 14,1% u odnosu na 2016. godinu). U 2017. godini Hrvatska se nalazila na 10. mestu najvećih spoljnotr-

činjenici da je Srbija ostvarila suficit u razmeni sa Hrvatskom 2017. godine, mnogo je veće prisustvo hrvatskih firmi i investicija u Srbiji nego srpskih firmi i investicija u Hrvatskoj. Bilo je i nekoliko problema u tom smislu u avgustu 2017. godine kada je vlada Hrvatske donela odluku kojom se povećavaju tarife za fitosanitarni nadzor nad uvezenim voćem i povrćem.

Srbija i Hrvatska saraduju u brojnim regionalnim institucijama i projektima, kao i u okviru programa prekogranične saradnje.⁵¹

Zajedničko opredeljenje za članstvo u EU donekle je „nivelisalo razlike“ i smestilo ih u okvire prihvatljive za EU.

Međutim, činjenica da je Hrvatska članica NATO, a da Srbija zadržava stav vojne neutralnosti koja se često objašnjava kao anti – NATO politika i to zbog iskusitava iz ratova 90ih kao i samog bombardovanja SR Jugoslavije, 1999. godine, umanjuje pozitivne efekte zajedničkog opredeljenja za članstvo u EU. Ipak, dve strane pokušavaju da odrede oblasti preko kojih bi mogle da rešavaju otvorena pitanja i uspostave metodologiju njihovog rešavanja u funkciji pune normalizacije odnosa.⁵²

Do ulaska Hrvatske u članstvo EU, 2013. godine, političko vođstvo Hrvatske je ispoljavalo veliki interes za saradnju i pomoć susedima na njihovom evropskom putu, što se posebno odnosilo na Srbiju. To potvrđuju i brojne izjave hrvatskih zvaničnika iz tog vremena. Međutim, nakon ulaska u EU, Hrvatska ispoljava rezerve prema Srbiji i njenoj politici. Zaštita nacionalnih manjina bilo je pitanje koje je u prošlosti opterećivalo odnose dveju država. Danas je ono rešeno na prihvatljiv način za obe države, iako se povremeno javljaju određeni problemi u ostvarivanju prava srpske zajednice u Hrvatskoj i hrvatske zajednice u Srbiji.⁵³

Hrvatska je zakonodavnom regulativom stvorila dobre pretpostavke za zaštitu nacionalnih manjina. Reguliranje položaja nacionalnih manjina ostvareno je u saradnji s međunarodnim organizacijama, prvenstveno Savetom Evrope i EU.

govinskih partnera Srbije (ista pozicija kao u 2016), a na 9. mestu kao izvozna destinacija (8. mestu u 2016). Izvoz Srbije dostigao je 550,7 miliona evra (povećanje od 17,6% u odnosu na 2016. godinu), a uvoz iz Hrvatske iznosio je 476,3 miliona evra (u odnosu na 2016. godinu kada je zabeleženo smanjenje od 7,1% u 2017. godini je došlo do povećanja uvoza od 10,4%).

51 Hrvatska i Srbija i dalje saraduju u sledećim regionalnim organizacijama: Regionalni savet za saradnju (RCC), Proces saradnje u Jugoistočnoj Evropi, Centralno evropska inicijativa (CEI), EU Strategija za Dunavski region, Jadransko-jonska makroregionalna strategija, Radna zajednica podunavskih regija, Komisija za sliv reke Save, SELEC (South-east Europe Prevention Center against Crime), SEPCA (Udruženje šefova policije zemalja Jugoistočne Evrope).

52 Određene su sledeće oblasti delovanja: Otvorena pitanja iz prošlosti (nestala lica, status i povratak izbeglica, rešavanje pitanja granica, sukcesija, prava srpske manjine u Hrvatskoj i hrvatske u Srbiji, upotreba ćirilicnog pisma, povratak kulturnih dobara); Unapređenje ekonomske saradnje, i Saradnja u oblasti integracija u EU (izvor: *Dokumentacija MSP*).

53 Tatalović, Siniša, *Utjecaj članstva u Evropskoj uniji na politiku Republike Hrvatske prema Zapadnom Balkanu*, u: *Nova Evropa i njena periferija*, Vujačić, Ilija i Beljinac, Nikola (ur.), Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2015, str. 158–159.

To je rezultiralo donošenjem Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina 2002. godine.⁵⁴ Među pravima zajamčenima ovim Ustavnim zakonom izdvajaju se prava kao što su samoorganizovanje i udruživanje radi ostvarivanja zajedničkih interesa; zastupljenost u predstavničkim telima na državnom i lokalnom nivou, te u upravnim i pravosudnim telima; učešće u javnom životu i upravljanju lokalnim poslovima putem veća i predstavnika nacionalnih manjina. Tu su još i prava koja omogućuju služenje svojim jezikom i pismom u privatnoj, javnoj i službenoj upotrebi; vaspitanje i obrazovanje na maternjem jeziku i pismu; upotrebu oznaka i simbola; kulturnu autonomiju održavanjem, razvojem i iskazivanjem sopstvene kulture; pravo na izražavanje vere i osnivanje verskih zajednica; pristup sredstvima informisanja i obavljanja delatnosti informisanja na manjinskom jeziku i pismu.⁵⁵

Srbi su u Hrvatskoj jedna od najbrojnijih nacionalnih manjina i broje 186.633 (4,4%) i predstavljaju brojčano najrelevantniju nacionalnu manjinu. U odnosu na raniji popis (2002), populaciona dinamika Srba ukazuje na apsolutno opadanje (za 7%), što je rezultat negativnog priraštaja, dok je značajno smanjenje (za 65%) u periodu 1991–2001. prvenstveno posledica prisilnih emigracija. Sa aspekta teritorijalne distribucije, najveći broj Srba živi u Zagrebu, a zatim na Baniji, Kordunu, Lici, Severnoj Dalmaciji, Slavoniji i zapadnom Sremu i Baranji. U 17 opština Hrvatske većinsko stanovništvo (preko 50%) čine pripadnici srpske nacionalnosti.

U Hrvatskoj su tokom rata, od 1992. do 1995. godine, Srbi koji su živeli u delovima Hrvatske pod kontrolom hrvatske vlasti bili određivani kao „autohtona manjina“. Srbi koji su živeli na teritorijama Republike Srpske Krajine i Istočne Slavonije, pod upravom sopstvenih institucija, određivali su sebe kao deo ukupne srpske nacije, a hrvatske vlasti, mediji i hrvatska većina videli su ih kao „pobunjene Srbe“ ili „novu manjinu“.

Po prestanku rata učvrstila se odrednica „nove manjine“. Neke druge manjine (Mađari, Italijani itd.) se određuju kao „stare manjine“, uz naglasak da ove manjine imaju dužu tradiciju ostvarivanja manjinskih prava, a da „nove nacionalne manjine“ ta prava ostvaruju tek od uspostavljanja državne samostalnosti Hrvatske. U domenu prava se, u osnovi, na jednak pravni način tretiraju obe vrste nacionalnih manjina, te razlikovanje „starih“ i „novih“ manjina ima smisla samo kada se govori o opštem položaju nacionalnih manjina. Iza ove podele u Hrvatskoj stoje pre svega politički razlozi.

Srbi u Hrvatskoj svoja prava ostvaruju na lokalnom, regionalnom i državnom nivou. Za političko predstavljanje srpske zajednice u opštinama i gradovima važno je da u ukupnom stanovništvu određene samouprave čine

54 Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, *Narodne novine*, 155/02, 47/10, 80/10, 93/11.

55 O okviru za zaštitu nacionalnih manjina u Hrvatskoj vidi u: Tatalović, Siniša, *Konstitucionalni okvir i zaštita nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj*, u *Ustavi u vremenu krize: Postjugoslovenska perspektiva*, Podunavac, Milan i Đorđević, Biljana (ur.), Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2015, str. 357–373.

iznad 8%, kada imaju pravo na jednog većnika/odbornika, odnosno 15%, kada imaju pravo na srazmernu zastupljenost. Ovo pravo načelno je regulirano Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina, a detaljnije je razrađeno Zakonom o lokalnim izborima. Predviđeno je da se odbornici iz nacionalnih manjina biraju putem stranačkih lista, u zavisnosti od njihovog uspeha na izborima. Zanimljivo rešenje je da ako na taj način nije izabran dovoljan broj odbornika iz redova srpske zajednice, onda se biraju oni kandidati koji se nalaze na najuspešnijoj listi ili listama. Ako se i na taj način ne osigura srazmerna zastupljenost srpske zajednice u telu samouprave, tada se organizuju dopunski izbori na koje izlaze samo pripadnici srpske zajednice i biraju svoje većnike.⁵⁶ Na ovaj način izbora, osigurana je srazmerna zastupljenost Srba u telima lokalnih i regionalnih samouprava, ali se otvaraju i neka suštinska pitanja.⁵⁷

U predstavljanju interesa srpske zajednice u lokalnim i regionalnim samoupravama važnu ulogu imaju i veća i predstavnici nacionalnih manjina. Njihov izbor i delovanje regulirano je Ustavnim zakonom iz 2002. godine.⁵⁸ Zakonodavac je postavio vrlo široku mogućnost izbora veća i predstavnika, tako da nacionalne manjine svoja veća i predstavnike mogu da biraju u velikom broju opština, gradova i županija.⁵⁹

Prema rezultatima izbora za četvrti mandat, održanim 31. maja 2015, izabrano je 288 veća i 173 predstavnika nacionalnih manjina uz izlaznost od svega 13,48%.⁶⁰ Daleko najveći broj veća (131) i predstavnika (45) izabrali su

56 Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, *Narodne novine*, 155/02, 47/10, 80/10, 93/11, članovi 20–21.

57 Prvo pitanje se odnosi na legitimitet ovako izabranih većnika i članova županijskih skupština koji se biraju na tri različita načina, a imaju jednak mandat. Drugo, na ovaj način teško je očekivati kompaktnost i usklađenost delovanja svih srpskih većnika i članova županijskih skupština u zastupanju interesa srpske zajednice. Pripadajući različitim strankama koje mogu biti u vladajućoj ili u opoziciji. Često iskazuju i zastupaju različite interese. Treće, na ovaj način nije osigurano učešće u procesima odlučivanja na lokalnim i regionalnim nivoima pripadnicima srpske zajednice koje su zastupljene u stanovništvu neke samouprave s manje od 8%.

58 Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, *Narodne novine*, 155/02, 47/10, 80/10, 93/11, članci 23–34.

59 „U jedinicama samouprave na čijem području pripadnici pojedine nacionalne manjine učestvuju s najmanje 1,5% u ukupnom stanovništvu jedinice samouprave, u jedinicama lokalne samouprave na čijem području živi više od 200 pripadnika pojedine nacionalne manjine, te u jedinicama područne (regionalne) samouprave na čijem području živi više od 500 pripadnika nacionalne manjine, pripadnici svake takve nacionalne manjine mogu izabrati veće nacionalnih manjina. U veća nacionalnih manjina opštine bira se 10 članova, u veća nacionalnih manjina grada bira se 15, a u veće nacionalnih manjina županije bira se 25 članova pripadnika nacionalne manjine. U slučajevima kada nije ispunjen barem jedan od uslova iz stavke 1. ovoga članka za izbor veća nacionalnih manjina, a na području jedinice samouprave živi najmanje 100 pripadnika nacionalne manjine, za područje ovakve jedinice samouprave bira se predstavnik nacionalnih manjina.“ Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, *Narodne novine*, 155/02, 47/10, 80/10, 93/11, član 24, <http://www.izbori.hr/ws/index.html?documentId=626A9E0DBB3C752DC1257E4B0026A526>, pristupljeno 15. 4. 2018.

60 <http://www.izbori.hr/ws/index.html?documentId=626A9E0DBB3C752DC1257E4B0026A526> (pristupljeno 15. 4. 2018.)

pripadnici srpske zajednice.⁶¹ Ovako niska izlaznost bila je karakteristična i za tri prethodna izborna ciklusa. Objašnjenje za to može se pronaći u relativno malim ovlašćenjima koje imaju veća i predstavnici nacionalnih manjina, ali i u načinu organizovanja ovih izbora. Kada bi se izbori za veća i predstavnike nacionalnih manjina održavali kada i lokalni izbori, odaziv birača sigurno bi bio daleko veći. Problem je i u nadležnosti veća i predstavnika nacionalnih manjina koji imaju isključivo savetodavnu ulogu.⁶²

Hrvatska je jedna od rijetkih država u Evropi koja omogućava zastupanje interesa nacionalnih manjina u parlamentu, odnosno u Hrvatskom saboru. To je važno pravo koje nacionalnim manjinama osigurava da se njihov glas čuje u zakonodavnom telu u kojem se odlučuje i o njihovim pravima i interesima. Izborni model prema kojem se u Saboru Hrvatske bira osam zastupnika nacionalnih manjina, ustalio se nakon donošenja Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i izbora održanih krajem 2003. godine.

U Hrvatskoj je, kao postkonfliktnom društvu, uvedena mogućnost političkog predstavljanja nacionalnih manjina, jer se pretpostavljalo da u redovnom izbornom procesu ova zastupljenost ne bi bila ostvarena. Otuda tri zastupnika srpske zajednice u Hrvatskom saboru imaju važnu ulogu, posebno u ukazivanju na probleme zajednice i ne primenjivanju pojedinih zakona, posebno onih koji se odnose na prava nacionalnih manjina.⁶³ To se posebno pokazalo u slučaju uvođenja dvojezičnosti u neke opštine i gradove u Hrvatskoj.

Važan sadržaj prava srpske zajednice u Hrvatskoj je i obrazovanje na srpskom jeziku i ćiriličnom pismu.⁶⁴

Nastavni plan i program odgoja i obrazovanja na srpskom jeziku i pismu uz opšti deo obavezno sadrži deo čiji je sadržaj u vezi s posebnosti srpske zajednice (manjinski jezik, književnost, istorija, geografija i kulturno stvaralaštvo nacionalne manjine). Deo nastavnog plana i programa čiji je sadržaj u vezi s

61 *Priručnik za vijeća i predstavnike nacionalnih manjina*, str. 12 i 14, <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Priru%C4%8Dnik%20za%20vije%C4%87a%20i%20predstavnike%20nacionalnih%20analiza.pdf>, pristupljeno: 15. 4. 2018.

62 O funkcionisanju veća i predstavnika nacionalnih manjina videti u: Tatalović, Siniša; Jakešević, Ružica; Lacović, Tomislav, *Funkcioniranje vijeća i predstavnika nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj*, Međunarodne studije, vol. 10 (2010), 3–4; str. 40–56.

63 Tatalović, Siniša, *Političko predstavljanje nacionalnih manjina: hrvatsko iskustvo*, u: *Stanje i perspektive multikulturalizma u Srbiji i državama regiona*, Stanovčić, Vojislav i Bašić, Goran (ur.), SANU, Beograd, 2016, str. 332.

64 „Obrazovanje pripadnika nacionalnih manjina na manjinskom jeziku obavlja se u školskim ustanovama koje se mogu osnovati i za manji broj učenika od broja utvrđenog za početak rada školske ustanove s nastavom na hrvatskoj jeziku. Ako ne postoje uvjeti za osnivanje školske ustanove, onda se odgoj i obrazovanje na jeziku i pismu nacionalne manjine obavlja u razrednom odjelu ili obrazovnoj skupini. Razredni odjel i obrazovna skupina ustrojavaju se u školskoj ustanovi s nastavom na jeziku i pismu nacionalne manjine ili školskoj ustanovi s nastavom na hrvatskom jeziku i pismu. Naziv školske ustanove s nastavom na jeziku i pismu nacionalne manjine i tekst njezina pečata i žiga ispisuju se na hrvatskom jeziku i latiničnom pismu te na jeziku i pismu nacionalne manjine“ (Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina, *Narodne novine*, broj 51/2000, članovi 1–5).

posebnošću srpske zajednice, utvrđuje i donosi Ministarstvo znanosti i obrazovanja po pribavljenom mišljenju predstavnika srpske zajednice.

Upis u školsku ustanovu, razred ili obrazovnu grupu na srpskom jeziku i pismu obavlja se pod istim uslovima kao i upis u školsku ustanovu s nastavom na hrvatskom jeziku. Ako se za upis u školsku ustanovu, razred ili obrazovnu grupu prijavi više kandidata nego što je predviđeno uslovima konkursa za upis, pravo prvenstva imaće učenici koji su pripadnici srpske zajednice. Učenici školske ustanove, razreda ili obrazovne grupe s nastavom na srpskom jeziku i ćirilichnom pismu uz svoj jezik i pismo obvezno uče hrvatski jezik i latinično pismo, prema utvrđenom nastavnom planu i programu. Na području na kojem je statutom opštine ili grada utvrđena ravnopravna službena upotreba srpskog jezika i pisma, učenicima školske ustanove s nastavom na hrvatskom jeziku i pismu omogući će se učenje srpskog jezika i ćirilichnog pisma.⁶⁵

Ravnopravna službena upotreba jezika i pisma nacionalnih manjina ostvaruje se u Republici Hrvatskoj pod sledećim uslovima: (1) kada pripadnici pojedine nacionalne manjine na području opštine ili grada čine većinu stanovništva; (2) kada je predviđena međunarodnim ugovorima koje je prihvatila Republika Hrvatska; (3) kada su to statutom propisale opštine i gradovi; (4) kada to, u odnosu na rad svojih tela, u samoupravnom delokrugu, statutom propiše županija na čijem je području u pojedinim opštinama i gradovima u ravnopravnoj službenoj upotrebi jezik i pismo nacionalne manjine.⁶⁶ Na području opštine, grada ili županije ravnopravna službena upotreba jezika i pisma nacionalne manjine ostvaruje se: (1) u radu predstavničkih i izvršnih tela opštine, grada ili županije; (2) u postupku pred upravnim telima opštine, grada ili županije; (3) u postupku pred telima državne uprave prvog stepena, pred jedinicama centralnih tela državne uprave koje postupaju u prvom stepenu, pred sudskim telima prvog stepena, državnim tužilaštvima i pravobraniocima prvog stepena, javnim beležnicima i pravnim licima koja imaju javna ovlašćenja i koja su ovlašćena za postupanje na području opštine ili grada koji su u ravnopravnu službenu upotrebu uveli manjinski jezik i pismo. Ravnopravna službena upotreba jezika i pisma nacionalne manjine u pravilu se uvodi za celo područje pojedine oštine ili grada.⁶⁷

U opštinama, gradovima i županijama u kojima je u ravnopravnoj službenoj upotrebi jezik i pismo nacionalne manjine, rad opštinskih i gradskih veća, te opštinskih i gradskih poglavarstava, kao i rad županijskih skupština i poglavarstava, odvija se na hrvatskom jeziku i latiničnom pismu, te jeziku i na pismu nacionalne manjine koji su u ravnopravnoj službenoj upotrebi.⁶⁸

65 Zakon o odgoju i obrazovanju ..., članovi 6–9.

66 Zakon o uporabi jezika ..., član 4.

67 Zakon o uporabi jezika ..., članovi 5 i 6.

68 U tim se opštinama, gradovima i županijama osigurava dvojezično ili višejezično: (1) ispisivanje teksta pečata i žigova istom veličinom slova; (2) ispisivanje natpisnih ploča predstavničkih, izvršnih i upravnih tela opština, gradova i županija, kao i pravnih lica koje imaju javna ovlašćenja, istom veličinom

U opštinama i gradovima u kojima je u ravnopravnoj službenoj upotrebi jezik i pismo nacionalne manjine, dvojezično ili višejezično, istom veličinom slova, ispisuju se: (1) pisani saobraćajni znakovi i druge pisane oznake u saobraćaju; (2) nazivi ulica i trgova; (3) nazivi mesta i geografskih lokaliteta. Statutom opštine ili grada može se propisati da na području, na kojem je u službenoj upotrebi jezik i pismo nacionalne manjine, pravne i fizičke osobe koje obavljaju javnu delatnost mogu ispisivati nazive dvojezično ili višejezično. Pripadnici nacionalnih manjina, čiji je jezik i pismo u ravnopravnoj službenoj upotrebi, imaju u postupku prvog i drugog stepena pred upravnim telima opština, gradova i županija ista prava i u postupku pred telima državne uprave prvog stepena.⁶⁹

Položaj hrvatske zajednice u Srbiji karakterišu tri faktora. Prvi predstavlja nekonzistentnost i neosmišljenost adekvatnih politika u Republici Srbiji koje bi se provodile prema manjinskim zajednicama u cilju njihove bolje integrisanosti u društveno-politički sistem. Ovde svakako možemo ubrojati i druge faktore kao što su loša ekonomska situacija, nepovoljne društvene okolnosti, odnosno celokupna društveno-politička situacija unutar Srbije, kao domicilne države Hrvata nastanjenih unutar nje.

Drugi važan faktor jesu odnosi unutar same hrvatske zajednice, institucionalna izgrađenost zajednice i sposobnost elite da predstavlja interes Hrvata u Srbiji. Treći činilac predstavljaju odnosi između dve zemlje – matične i domicilne – jer se njihovi odnosi direktno prelivaju na hrvatsku manjinu u Srbiji.⁷⁰

Kada je reč o organizovanju unutar same hrvatske zajednice, odnosno uspostavljanju manjinske infrastrukture i njene funkcionalnosti u kontekstu zaštite etnokulturoloških osobenosti Hrvata u Srbiji i Vojvodini, nakon 2000. godine mora se primetiti da pored najvažnijih institucija manjinske samouprave (Hrvatsko nacionalno vijeće, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata), postoji i značajan broj nevladinih organizacija koje se bave zaštitom nacionalnog identiteta.

Društveno-političke prilike su sve do početka demokratizacije, 2000. godine, imale izrazito antihrvatske i šovinističke elemente. S raspadom SFRJ Hrvati

slova; (3) ispisivanje zaglavljaja akata istom veličinom slova. Većnik, član poglavarstva ili građanin u tim opštinama, gradovima i županijama ima pravo da mu se osigura dvojezično i višejezično: (1) dostava materijala za sednicu opštinskog ili gradskog veća i poglavarstva, kao i županijske skupštine i županijska poglavarstva; (2) izrada zapisnika i objavljivanje zaključaka, te (3) objavljivanje službenih obavesti i poziva predstavničkih, izvršnih i upravnih tela opština, gradova i županija, kao i materijali za sednice predstavničkih i izvršnih tela. Opštine, gradovi i županije u kojima je u ravnopravnoj službenoj upotrebi jezik i pismo nacionalne manjine, osigura će pravo građanima da im se dvojezično ili višejezično: (1) izdaju javne isprave, te (2) štampaju obrasci koji se koriste u službene svrhe (Zakon u uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina, *Narodne novine*, broj 51/2000, članovi 8 i 9).

69 Zakon o uporabi jezika nacionalnih manjina, *Narodne novine*, broj 51/2000, član 10.

70 Videti više u: Sammy Smooha, Priit Jarve, *The Fate of Ethnic Democracy in Post-Communist Europe*, ECMI, LGI, Budapest, 2005; i Jadranka Jelinčić, *Evropeizacija Srbije, ljudska prava, manjinska prava, inkluzija Roma*, Fond za otvoreno društvo, Beograd, 2007.

prestaju biti konstitutivni narod, a sve do 2002. godine nisu priznati kao nacionalna manjina. Kao novonastala manjina nisu imali, niti su mogli snažnije razvijati svoje institucionalne kapacitete kako bi efikasnije delovali u ostvarivanju svojih manjinskih prava. Pored toga, izuzetno je slaba integracija unutar same zajednice. Zbog teritorijalne fragmentiranosti članovi hrvatske zajednice iz Srema, Banata i centralne Srbije izuzetno slabo učestvuju u društveno-političkom životu koji je bitan za dalji razvoj zajednice. Elita hrvatske zajednice je nedovoljno razvijena, a pripadnici hrvatske manjine su nesrazmerno i nedovoljno zastupljeni u strukturama vlasti, kako na centralnom i pokrajinskom tako i na lokalnom nivou.

Opšte karakteristike položaja Hrvata u Srbiji danas su negativno demografsko stanje i zabrinjavajući pad nataliteta. Problemi depopulacije i „bele kuge“ izrazito su rašireni u hrvatskoj zajednici u Srbiji. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine, u Srbiji živi ukupno 57.900 deklariranih Hrvata (0,8% ukupnog broja stanovnika Srbije), od tog broja u Vojvodini živi 47.033 (2,4% stanovnika Vojvodine), u Beogradu 7.752 (0,5% stanovnika Beograda), a u ostatku Srbije još 3.115. Vredi spomenuti i brojku od 16.706 (0,2% stanovnika Srbije) osoba koje su se na popisu izjasnile kao Bunjevci, od čega ih je u Vojvodini 16.469 (0,9% stanovnika Vojvodine). Smatra se da je deo Hrvata uključen i u one kategorije s poslednjeg popisa stanovništva koji su se deklarirali kao neizjašnjeni i neopredijeljeni (160.346), nepoznati (81.740), pod regionalnom pripadnošću (30.771) i ostali (17.558).⁷¹ Alarmantan faktor kod Hrvata u Srbiji predstavlja značaj prema kojoj oni spadaju u jednu od najstarijih manjinskih grupa u Srbiji. Istraživanja relevantnih hrvatskih demografa iz matice utvrdila su da je 2011. na jednog Hrvata od 14 godina, dolazilo 300 sunarodnjaka preko 65 godina. Prema ovim pokazateljima reč je o izrazito poremećenom odnosu koji pokazuje da je demografska i demoreproduktivna osnovica hrvatskog naroda u Vojvodini veoma niska.⁷²

Fragmentisanost i nedovoljna integrisanost unutar same hrvatske zajednice, nepovoljan društveni položaj praćen kontinuiranim negativnim predstavama i etničkom distancom, nepotpuno ostvarivanje garantovanih manjinskih prava, nepotpun i nekonzistentan normativni okvir koji bi garantovao kvalitetno ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava, odsustvo integrativnih manjinskih politika i simuliranje istih, izloženost snažnim asimilacijskim procesima, osporavanje identiteta i mešanje države u identitetska pitanja – odlike su položaja u kome se hrvatska zajednica u Srbiji nalazi.

71 Republički zavod za statistiku, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011 u Republici Srbiji, Nacionalna pripadnost, Podaci po opštinama i gradovima*, Beograd, 2012.

72 Dražen Živić, *Demografska dinamika i prostorni razmještaj Hrvata u Vojvodini – čimbenici i pokazatelji, Godišnjak za znanstvena istraživanja br.4*, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica, 229–241; i Dražen Živić, *Demografsko starenje vojvođanskih Hrvata (1991–2011), Godišnjak za naučna istraživanja br.5*, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica, 2013, 209–225.

Suočena sa ovakvima pokazateljima, politika Republike Hrvatske prema susedima te i prema Republici Srbiji, kao i prema Hrvatima izvan Hrvatske, a time i politika unapređenja položaja hrvatske manjine u Srbiji, rukovodi se pomenutim dokumentom *Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske*. Kao osnovni cilj postavljeno je osiguranje opstanka, zaštita identiteta i političkoga subjektiviteta hrvatskoga naroda, kao konstitutivnog naroda u Bosni i Hercegovini, i zaštita i podrška Hrvatima u drugim državama i iseljeništvu.

U načelu ova politika uzima u obzir da položaj i opstanak Hrvata kao nacionalne manjine u drugim državama srednje i jugoistočne Europe, dakle i u Srbiji, i zavisi od stepena razvoja političkog sistema i demokratskih institucija u tim državama. Republika Hrvatska će se i nadalje brinuti o njihovom položaju i podržavati sve aktivnosti vezane za zaštitu njihovog nacionalnog identiteta. Tamo gde nisu u potpunosti zaštićena manjinska prava, hrvatska zajednica će uživati posebnu pažnju i zaštitu Republike Hrvatske, koja će pak svojim bilateralnim odnosima s tim državama, kao i članstvom i uticajem unutar EU, NATO-a, OEBS-a, i saradnjom u Savetu Evrope voditi računa o osiguranju najviših standarda zaštite svih nacionalnih manjina, a time i hrvatske.

Za Srbiju, koja se opredelila za vojnu nautralnost, poseban izazov predstavlja sledeće opredeljenje ove strategije:

„Diplomatsko-političkom, gospodarskom te suradnjom na području kulture i znanosti osnaživat će se položaj hrvatske nacionalne manjine i hrvatskih iseljeničkih zajednica širom svijeta koje svojom dobrom integracijom mogu biti nositelji zaštite i promicanja euroatlantskih vrijednosti, posebno tolerancije i pluralizma te time biti vrijednim dionikom u jačanju sigurnosne dimenzije i stabilnosti zajednica u kojima žive.

Posebno je istaknuto da će Hrvatska zajedno s vladama susednih država podržavati programe obrazovanja na hrvatskom jeziku, medije i medijske programe na hrvatskom jeziku, te finansijski podržavati studente, pripadnike hrvatske nacionalne manjine, koji se obrazuju u Republici Hrvatskoj i koji će u budućnosti biti nositelji očuvanja nacionalnog identiteta, jezika, kulture i ukupnog položaja hrvatskog iseljništva širom svijeta.“

I pored svih dostignuća, zaštita prava nacionalnih manjina i odnosi Srbije i Hrvatske su opterećeni sledećim nerazrešenim pitanjima:

- Pitanju nestalih lica obe strane daju posebnu važnost, pri čemu hrvatska strana to čini politički izuzetno naglašeno. Hrvatska strana smatra da srpska strana nije dovoljno kooperativna u pogledu definisanja mesta (logora) na srpskoj teritoriji i otvaranja odgovarajućih postupaka u tom smislu. Srbija smatra da bi trebalo do kraja ispuniti stavove iz *Deklaracije o nestalim licima*, potpisane avgusta 2014. godine u Mostaru;
- U pogledu statusa i povratka izbeglica postoji niz nespornosti, pre svega zbog odsustva ključnih uslova za realizaciju na hrvatskoj strani, što ovo pitanje praktično drži zamrznutim;

- Zaštita srpske nacionalne manjine opterećuju odnose Srbije i Hrvatske više od 20 godina (Gedošević, 2016). Zapravo, prava srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj su dežurna aktuelna tema pre svega povodom unutrašnjih političkih kretanja u Hrvatskoj. Posebnu pažnju zaslužuje ispunjavanje standarda *Okvirne konvencije o nacionalnim manjinama* o stvaranju pretpostavki za slobodno i odgovarajuće izjašnjavanje o svojoj nacionalnoj pripadnosti, jeziku, veroispovesti; osmišljavanje i energično sprovođenje mera za suzbijanje i sankcionisanje diskriminacije po osnovu etničke pripadnosti; dosledno suzbijanje i kažnjavanje etnički motivisanog govora mržnje i nasilja; omogućavanje objektivnog obaveštavanja, kao i prisutnosti tema o srpskoj nacionalnoj manjini, kao i srpskog jezika u emisijama javnog servisa (Hrvatska televizija i Hrvatski radio); puno ostvarivanje prava na upotrebu srpskog jezika i pisma u svim jedinicama lokalne samouprave u kojima je ovo pravo zakonom zagarantovano; obezbeđivanje kvalitetnih udžbenika, nacionalnih planova i programa obrazovanja pripadnika srpske nacionalne manjine; omogućavanje registrovanja manjinskih škola; preduzimanje mera za ostvarivanje zakonom garantovanog prava na zapošljavanje i odgovarajuću zastupljenost pripadnika srpske nacionalne manjine u državnoj upravi, pravosuđu, policiji i u upravnim telima jedinica samouprave;
- Otvoreno je i pitanje utvrđivanja 145 kilometara granica na Dunavu, i to zbog 10.000 hektara na levoj obali u Srbiji i 1.000 hektara na desnoj obali u Hrvatskoj. Polazne pozicije su suprotstavljene: srpska strana smatra da je za razgraničenje relevantno međunarodno pravo, odnosno princip crte sredine pogranične reke; hrvatska strana smatra da treba primeniti pravo katastra, pošto je Dunav menjao tok. Pitanje ide u pravcu arbitraže, za šta se zalaže hrvatska strana;
- Po pitanju imovinskih prava i sukcesije (od isplate devizne štednje, imovina kompanija, ali i privatnih lica iz mešovutih brakova do podele imovine ambasada i rezidencija) postoje razlike u stavovima. Dok Srbi u Hrvatskoj spekulišu sa brojkom od 50.000 oduzetih stambenih jedinica, kao i da Hrvatska mora da nadoknadi svu ratnu štetu, dotle vlasti Hrvatske smatraju da je broj mnogo manji i da je potrebno rešiti još oko 6.000 zahteva za stanarska prava, kao i da Hrvatska nema novac za odštetu, ali i da raspolaže pravom na ratnu odštetu od Srbije. Sa svoje strane Srbija smatra da bi ovo pitanje trebalo odvojiti od pitanja stanarskog prava Srba u Hrvatskoj, a Hrvatska insistira na reciprocitetu za sticanje prava svojine nad nekretninama što bi trebalo rešiti bilateralnim sporazumom. Problem povezivanja penzijskog staža iz perioda 90-ih godina prošlog veka i isplate penzija još uvek nije rešen. Rešavanje pitanja iz osnovnog sporazuma o sukcesiji iz 2001. i njegovih aneksa, osnov je za rešavanje ovog otvorenog pitanja;

- Povraćaj kulturnih dobara u Hrvatsku prvenstveno je vezan za crkvenu imovinu i vrednosti. SPC insistira na obnovi bogomolja i stvaranju uslova za nesmetan povratak na matična mesta;
- Hrvatska traži reciprocitet u položaju manjine, odnosno prirodni prag i garantovano mesto u najvišim nivoima vlasti sa pozivom na Sporazum iz 2004. U praksi se ova manjina u Srbiji po pravilu opredeljivala za politički nastup u predizbornim političkim i stranačkim koalicijama, i tako obezbeđivala pristup najvišoj vlasti, što je ostalo kao praksa i u poslednjem izbornom ciklusu u Srbiji 2016. godine, i dve strane su ostale na suprotnim pozicijama, s tim da je hrvatska strana svoje interese zaštitila ugradnjom odgovarajućeg mehanizma u prelazna merila za poglavlja 23 i 24;
- Po pitanju optužnica za ratne zločine Hrvatska ne pristaje na univerzalnu jurisdikciju Srbije, dok Srbija smatra da je to jedno od legitimnih rešenja prisutno u praksi gonjenja za počinjene ratne zločine i ne želi da menja svoje zakonodavno rešenje. Takođe, Hrvatska ističe da je ponašanje organa Srbije u ovoj oblasti selektivno zbog čega pre svega državljani Hrvatske dolaze pod udar.

2. Odnosi Srbije sa Mađarskom od značaja za položaj srpske i mađarske zajednice

Sudeći po ocenama zvaničnika, odnosi Srbije i Mađarske nikada u istoriji nisu bili bolji nego u doba vladavina Viktora Orbana i Aleksandra Vučića.

Osnov bilateralnih odnosa dve zemlje u oblasti manjina čini *Sporazum između Srbije i Crne Gore i Republike Mađarske o zaštiti prava mađarske nacionalne manjine koja živi u Srbiji i Crnoj Gori i srpske nacionalne manjine koja živi u Republici Mađarskoj*, potpisan 21. oktobra 2003. godine, ratifikovan 15. juna 2004, a koji je stupio na snagu 28. septembra 2004. godine. Za sprovođenje ovog sporazuma nadležna je Međuvladina mešovita srpsko-mađarska komisija za manjinska pitanja koja je do sada je održala pet sednica. Poslednja je održana 4. aprila 2016. godine u Subotici. Bilo je dogovoreno da se naredna šesta održi tokom 2017. u Mađarskoj, ali to nije realizovano jer nijedna od dve strane nije inicirala zasedanje.

Na ekonomskom planu se, takođe, beleži uzlazni trend.⁷³ Na planu infrastrukture posebno mesto zauzima projekat rekonstrukcije železničke pruge

73 Osnovana je Mađarsko-srpska privredna komora (2009), kao i Mađarsko-srpski poslovni savet (2006); potpisan je Memorandum o razumevanju između ministarstava ekonomije (2006), Memorandum o saradnji nacionalnih agencija za promociju trgovine i strana ulaganja (SIEPA i Mađarska ITDH), Memorandum o saradnji u oblasti malih i srednjih preduzeća i formiran Mađarsko-vojvodanski ekonomski savet (2007).

Budimpešta-Beograd (projekat vredan 3,2 milijarde evra), koji predstavlja deo razvoja infrastrukture u okviru inicijative „Jedan pojas, jedan put“, koju je Kina pokrenula sa 16 centralno i istočno evropskih zemalja. Kada je reč o drumskom saobraćaju, najvažniju ulogu u povezivanju igra krak Koridora 10, odnosno auto-put Budimpešta-Beograd preko koga se odvija najveći deo saobraćaja između Centralne i Južne Evrope sa krakom prema Bliskom Istoku. U oblasti energetike Mađarska je važan partner Srbiji, jer se preko Mađarske Srbija snabdeva gasom i naftom iz Rusije ili Austrije.

Značajan uspon bilateralne saradnje ostvaren je na nivou resora bezbednosti i unutrašnjih poslova povodom „izbegličke krize“ 2014–2016. godine. Ova saradnja je dovela i do unapređenja konzularne saradnje.

Mađarska podržava integraciju Srbije u EU, a pitanje položaja mađarske nacionalne manjine rešava kroz razvijenu politiku podrške ovoj manjini, između ostalog, i na bilateralnom nivou.

Po poslednjem službenom popisu u Mađarskoj (2011), od ukupno 9,9 miliona stanovnika, 83,7% su Mađari, a Srbi broje 10.038 (0,1%) i čine šestu nacionalnu manjinu po brojnosti u etničkoj strukturi Mađarske.

Srpsku manjinu odlikuje dobra obrazovna struktura, imaju najveći procenat visoko obrazovanih, a najmanje lica bez završene osnovne škole. To je, verovatno, posledica velikog udela Srba u stanovništvu gradskih sredina, naročito u Budimpešti.

Srpskoj nacionalnoj manjini su priznata kulturna i jezička prava čije ostvarenje, u najvećem delu, finansijski podržava Mađarska.

Najveći broj Mađara u Srbiji živi u AP Vojvodini (od ukupno 253.000 po popisu iz 2011, 251.000 živi u Vojvodini). U tom smislu se u najvećem obimu manjinska prava Mađara u Srbiji ostvaruje upravo u AP Vojvodini. Kretanja i demografska slika su, međutim, dosta nepovoljni, jer ih odlikuju nizak natalitet; značajna iseljavanja, čak na nivou celih porodica; prosečna starost iznad 40 godina; odliv mlađe populacije prema EU i Zapadu itd. Nepovoljan socijalno-ekonomski položaj, koji je deo ukupnog nepovoljnog položaja u celini na državnom nivou, faktor je koji značajno utiče i ide u prilog navedenim tendencijama. Jedini element koji ne ide u prilog zaustavljanju odliva mađarskog korpusa je delovanje mehanizma državljanstva na osnovu novog mađarskog Zakona o državljanstvu iz 2011. godine. Ovim zakonom se mađarska državna i nacionalna pripadnost omogućuje i onim Mađarima iz Srbije koji su potomci državljanina Mađarske iz perioda pre i za vreme Prvog svetskog rata.

Mađarska nacionalna manjina je u odnosu na ostale manjine u Srbiji najbrojnija nacionalna manjina zastupljena u javnom životu i na svim nivoima političke vlasti. Mađarska nacionalna manjina je jedna od najbolje organizovanih manjina, čemu su značajno doprinele kulturne i druge organizacije pripadnika mađarske nacionalne manjine, a posebno Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine.

Mađarska nacionalna manjina u Srbiji svoja prava u ovom trenutku ostvaruje na bazi tri važne osnove, a to su: odlično stanje bilateralnih odnosa; direktno učešće u vlasti Saveza vojvođanskih Mađara (SVM) u koaliciji sa SNS na nivou Republike, AP Vojvodine i u lokalnim vlastima; posebno dobri odnosi između vladajućih FIDES-a (Savez mladih demokrata) u Mađarskoj i SNS-a u Srbiji, pri čemu je SVM sestrinska stranka mađarskog FIDES-a. Ilustrativan je primer člana SVM Andora Delija koji je na listi FIDES-a izabran na zadnjim izborima za Evropski parlament i tamo predstavlja tu stranku po osnovu dvojnog državljanstva, iako je iz zemlje nečlanice EU.

Finansiranje Nacionalnih saveta mađarske nacionalne manjine za obavljanje delatnosti u oblasti kulture, obrazovanja, obaveštenosti i upotrebe jezika i pisama uređuje se Zakonom o nacionalnim savetima nacionalnih manjina.

U skladu sa novim medijskim zakonima, kada su u pitanju mediji čiji su osnivači nacionalni saveti nacionalnih manjina, predviđeno je da nacionalni saveti mogu biti posredno (preko ustanova, fondacija i privrednih društava koja osnivaju) osnivači medija. Zakonom o javnom informisanju i medijima je predviđeno da se privatizacija medija vrši na način kojim se obezbeđuje kontinuitet u proizvodnji medijskih sadržaja od javnog interesa, što podrazumeva i obavezu održavanja udela programskog vremena na pojedinim jezicima nacionalnih manjina, odnosno udela informativnih, obrazovnih, naučnih, kulturno-umetničkih, dečijih, zabavnih, sportskih i drugih programskih sadržaja od javnog interesa na pojedinim jezicima nacionalnih manjina. Prema izveštajima o napretku Vlade Srbije u oblasti zaštite manjina, Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine učestvovao je u pripremi izveštaja Zaštitnika građana o stanju informisanja nacionalnih manjina na njihovom jeziku nakon privatizacije medija izneviši tom prilikom predlog mera za dalje unapređenje.

Sudeći po *Izveštaju o sprovođenju Akcionog plana o zaštiti nacionalnih manjina iz prve polovine 2017. godine*, Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine je davao beskamatni zajam za premošćavanje privremene nesposobnosti za plaćanje medija koji su osnovani od strane Nacionalnog saveta mađarske nacionalne manjine, čiji je rok vraćanje sredstava bio par meseci. Ovakva podrška u pojedinim slučajevima nije bila dovoljna. Tako je televizija „Mozaik“ iz Novog Sada, koju je osnovao Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine sa zadatkom da informiše pripadnike mađarske nacionalne manjine, a koja je emitovala svoj program od 2004. godine od 1. avgusta 2016. godine, prestala sa emitovanjem programa i predstoji joj stečaj zbog nedostatka finansiranja iz budžetskih sredstava grada Novog Sada.⁷⁴

Zakon propisuje da je jedinica lokalne samouprave obavezna da svojim statutom uvede u ravnopravnu službenu upotrebu jezik i pismo određene

74 Izveštaj 3/2017 o ostvarivanju Akcionog plana o zaštiti nacionalnih manjina Vlade Republike Srbije iz decembra 2017. godine.

nacionalne manjine ukoliko procenat pripadnika te nacionalne manjine u ukupnom broju stanovnika na njenoj teritoriji dostiže 15% prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva.

Najviše pritužbi pripadnika mađarske nacionalne manjine odnosi se na situacije kada zaposleni u lokalnim opštinskim i gradskim organima uprave nedovoljno dobro vladaju ili uopšte ne vladaju jezikom nacionalne manjine, što predstavlja naročit problem u funkcionisanju matičarskih službi. Pored ovoga, a takođe vezano za upotrebu jezika, najčešća grupa pritužbi odnosi se na nepostojanje višejezičnih tabli sa nazivima organa uprave, ustanova i javnih službi na objektima u kojima se nalaze njihova sedišta. Isto važi i za table sa nazivima naseljenih mesta, koje su po pravilu ispisane samo na srpskom jeziku.⁷⁵

U slučaju mađarske nacionalne manjine, a zahvaljujući njenom aktivnom učesću u vlasti u AP Vojvodini, problem udžbenika na mađarskom jeziku nije naglašeno izražen. Prema reakcijama pripadnika mađarske manjine, u ovoj oblasti ostvarivanja manjinskih prava glavne probleme predstavljaju: objekti i investiciona ulaganja, učila i materijalno-tehničke mogućnosti. Osim toga, postavljaju se i kadrovska pitanja, vezana pre svega za nastavno i vannastavno osoblje, i to zbog njihovog (ne)poznavanja jezika i kulture manjine.

Zakon o lokalnim izborima izmenjen je i dopunjen, 2011. godine, kako bi se u jedinicama lokalne samouprave, gde je stanovništvo etnički mešovito, vodilo računa o zastupljenosti političkih stranaka nacionalnih manjina u lokalnoj skupštini kada se biraju članovi lokalnih izbornih odbora (biračkih odbora), kao i odgovarajuća zastupljenost pripadnika nacionalnih manjina u javnom sektoru i javnim preduzećima na lokalnu.

Fondacija Vlade Mađarske „Prosperitati“⁷⁶ finansira preduzetnike, poljoprivrednike, mikro i mala preduzeća. Na teritoriji opštine Mali Idoš veliki broj pripadnika mađarske nacionalne manjine je uspešno konkurisao za sredstva

75 Isto.

76 U novembru 2015. godine Mađarska vlada je donela odluku broj 1830/2015 prema kojoj će za 2016, 2017. i 2018. godinu izdvojiti više od 160 miliona evra (50 milijardi forinti) za finansiranje vojvodanskog programa za razvoj ekonomije SVM-a u Vojvodini. Visina ovih sredstava, kao i njihova namena (pomoć mađarskim preduzeticima u Vojvodini), te osnova programa (program je izrađen od strane etničke manjinske političke stranke), predstavljaju kvalitativno i kvantitativno nov način podrške Mađara u Vojvodini. Razni konkursi Fondacije „Prosperitati“ su bili u centru izborne kampanje SVM početkom 2016. godine. Fondacija je u 2016. godini uspešno realizovala 15 javnih poziva te podelila oko 14 miliona evra korisnicima (2.500) – poljoprivrednicima, preduzeticima ili fizičkim licima (*Mérlegen a Prosperitati első éve – Na vagi prva godina Prosperitatija*, intervju sa Balintom Juhasom, direktorom fondacije, objavljen u listu Magyar szo). Fondacija „Prosperitati“ i mađarska država daju kontinuiranu podršku obrazovnim, kulturnim i medijskim ustanovama Mađara u Srbiji. Na primer, u godišnjim finansijskim sredstvima Mađarskog nacionalnog saveta donacije od mađarske države iznose više od 80% (*Elszámolás és tervezés – Obracun i planiranje*, na: www.magyarszo.rs, www.prosperitati.rs). Osim Fondacije „Prosperitati“ mađarska država daje kontinuiranu podršku obrazovnim, kulturnim i medijskim ustanovama Mađara u Srbiji. Na primer, u godišnjim finansijskim sredstvima Mađarskog nacionalnog saveta donacije od mađarske države iznose više od 80% (*Elszámolás és tervezés – Obracun i planiranje*, na: www.magyarszo.rs). FORUM • Policy Paper • 1/2017 33.

kod Fondacije. Opština Mali Iđoš pripada područnoj kancelariji Bačka Topola. Fondacija redovno održava tribine i tako zainteresovana lica iz prve ruke mogu da dobiju potrebne informacije za dalje konkurisanje.⁷⁷

Na osnovu uspešnih rezultata rada Fondacija „Prosperitat“ je povećala u 2017. godini finansijsko učešće u programima koje je sada dostiglo već 200 miliona evra, koji su raspodeljeni kroz bespovratne donacije ili kreditne podsticaje za oko 15.000 domaćinstava širom Vojvodine. Uz ocenu da je primarni cilj bio da se stigne do malih poljoprivrednih proizvođača i preduzetnika, Balint Juhas, rukovodilac fondacije, porast angažovanja mađarske vlade i fondacije objašnjava konkretnim rezultatima: „Od tog novca kupljeno je 4.200 poljoprivrednih mašina i opreme, 400 ha obradivog zemljišta, 78 seoskih kuća, 1.000 porodičnih firmi je kupilo mašine, 120 stočara je razvilo gazdinstva, kroz start ap projekte pokrenuto je 85 novih preduzeća, razvijeno 78 višegodišnjih zaslada, uvedeno 17 standarda, 34 investicije u nekretnine kao osnove za razvoj turizma i privrede.“⁷⁸

Predstavnici mađarske nacionalne manjine aktivno učestvuju u tekućoj raspravi o izmenama i dopunama Zakona o nacionalnim savetima. Takvom jednom prilikom, u raspravi održanoj u Subotici krajem 2017. godine, zajedno sa predstavnicima Hrvata, Nemaca i Bunjevaca, istaknute su brojne primedbe na nacrt tog zakona. Aron Čonka (Aron Csonka), predsednik Demokratske zajednice vojvođanskih Mađara, ocenio je nacrt zakona kao „korak nazad naspram dosadašnjih rešenja“. Po njemu, „nacionalni saveti se vade iz državnog okvira i svode na konsultativna tela, civilne organizacije sa svojim posebnim ovlašćenjima, i to ne odgovara ni zahtevima Evropske komisije, koje je EU postavila pred Srbiju u manjinskom akcionom planu u poglavljima 23 i 24 gde se govori o osnaživanju nacionalnih saveta kao institucija“.⁷⁹

77 Izveštaj sa sastanka međuvladine srpsko-mađarske mešovite komisije, 4. april 2016, Subotica.

78 Politika, 4. januar 2018.

79 Politika, 19. decembar 2017.

3. Odnosi Srbije i Rumunije i položaj srpske i rumunske zajednice

Bilateralni odnosi između Republike Srbije i Republike Rumunije su decenijama veoma dobri i stabilni i mogu se kvalifikovati kao „model dobrosusedstva“. U prilog ovoj oceni govori i činjenica da su diplomatski odnosi između ovih zemalja uspostavljeni pre 139 godina - aprila 1879. godine, odnosno neposredno po priznanju države Srbije na Berlinskom kongresu 1878. godine.

Rumunija je značajan ekonomski partner Srbije. Dominantnu oblast ekonomske saradnje predstavlja trgovinska razmena koja beleži kontinuirani rast, a kada je reč o našem izvozu Rumunija je peta na listi najznačajnijih spoljnotrgovinskih partnera. Prema poslednjim dostupnim podacima Republičkog zavoda za statistiku, u 2017. godini ukupna spoljnotrgovinska razmena u robi sa Rumunijom iznosila je 1,3 milijarde evra. Ukupan izvoz u 2017. godini iznosio je 726 miliona evra (4,8% u ukupnom izvozu). Ukupan uvoz u 2017. godini iznosio je 570 miliona evra, i Rumunija je na 9. mestu u ukupnom srpskom uvozu (2,9%). U 2017. godini ostvaren je suficit u spoljnotrgovinskoj razmeni sa Rumunijom u visini od 156 miliona evra, a pokrivenost uvoza izvozom je bila 127%.

Sve važniji oblik bilateralne saradnje sa Rumunijom čini prekogranična saradnja koja obuhvata pogranična područja u znatnoj meri nastanjena pripadnicima nacionalnih manjina (Severnobanatski, Srednjebanatski, Južnobanatski, Braničevski, Borski i Podunavski okrug u Srbiji, županije Timiš, Karaš-Severin i Mehedinci u Rumuniji). U odnosu na prethodni programski period (2007–2013) teritorija programa je proširena na Podunavski okrug. Za

programski period 2014–2020. ukupna sredstva iznose 88.124.998 evra, a iz IPA fondova Evropske unije alocira se 74.906.248 evra.

Sa Rumunijom Srbija uspešno saraduje u aktivnostima brojnih regionalnih organizacija i inicijativa, kao što su Proces saradnje u Jugoistočnoj Evropi, Regionalni savet za saradnju, Centralnoevropska inicijativa, Crnomorska ekonomska saradnja, Dunavska komisija, Proces saradnje na Dunavu, Savet podunavskih gradova i regija, Strategija EU za Dunavski region i dr. Ovde treba ubrojiti i tripartitnu saradnju Srbije i Rumunije sa Bugarskom i Mađarskom, koja dobija posebno na značaju u funkciji stabilnosti, bezbednosti regiona i borbe protiv međunarodnog terorizma, organizovanog kriminala i regionalne saradnje kriminalnih grupa i organizacija. U ovom kontekstu je i naglašena saradnja nadležnih organa bezbednosti povodom uvećanih bezbednosnih rizika zbog izbegličke krize, sukoba na Bliskom istoku i efekata delovanja tzv. Islamske države.

Srbija i Rumunija imaju 119 potpisanih bilateralnih sporazuma, a posebno su važna dva sporazuma: 1996 godine u Beogradu Rumunija i SR Jugoslavija su potpisale *Sporazum o odnosima prijateljstva, dobrosusedstva i saradnje*, koji je ratifikovan u parlamentu Rumunije 1997. godine, a dorađen i potpisan u Beogradu 2002, zajedno sa *Sporazumom Vlade Rumunije i Vlade Savezne Republike Jugoslavije o saradnji u oblasti zaštite nacionalnih manjina*, koji je ratifikovan 2003. godine. Na osnovu drugog sporazuma je uspostavljena i Mešovita komisija za ostvarivanje mera radi potpunog ostvarivanja prava nacionalnih manjina.

Pitanja prava i položaja nacionalnih manjina predstavljaju važnu dimenziju u bilateralnoj saradnji Srbije sa Rumunijom. Institucionalni okvir poštovanja manjinskih prava je Sporazum između Savezne vlade Savezne Republike Jugoslavije i Vlade Rumunije o saradnji u oblasti zaštite nacionalnih manjina, koji je potpisan 4. novembra 2002. godine, ratifikovan 15. juna 2004, a stupio na snagu 12. jula 2004. godine. Na osnovu njega je formirana Međuvladina mešovita komisija za manjine koja je do sada održala dve sednice – 23. novembra 2009. godine u Bukureštu i 20. maja 2011. godine u Beogradu. Rumunija je 27. jula 2015. godine dostavila Nacrt zapisnika treće sednice, a sa naše strane je 23. februara 2016. godine dostavljen kontranacrt. Nacrt i kontranacrt još uvek nisu usaglašeni.

Srbi u Rumuniji imaju zvanično priznat status nacionalne manjine. Prema poslednjem popisu (2011), registrovano je ukupno 18.485 pripadnika srpske manjine (0,1%). Odlikuje ih depopulacija (po popisu 2002. bilo ih je 22.562) zbog intenzivnog procesa demografskog starenja. Nastanjeni su u zapadnom delu Rumunije, duž granice sa Srbijom, u četiri okruga: Timiš, Karaš-Severin, Arad i Mehedinci. U dve opštine Srbi imaju apsolutnu većinu, a u jednoj relativnu (Sokolovac). Najveći broj pripadnika, gotovo jedna trećina, živi u gradu Temišvaru, dok sasvim mali broj Srba živi izvan Banata. Najviše ih ima u apsolutnom smislu u Bukureštu (Petrau, Cruceru, 2016: 3).

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2011. godine, broj pripadnika rumunske manjine u Srbiji iznosi 29.332 (0,41% ukupnog stanovništva), što je za 15,17% manje u odnosu na rezultate popisa iz 2002. godine. Velika većina pripadnika rumunske manjine živi u AP Vojvodini (25.410). Rumunska strana je zadovoljna statusom rumunske zajednice u Vojvodini, ali ukazuje na problem u vezi sa položajem vlaške nacionalne manjine u istočnoj Srbiji.⁸⁰ Nacionalni savet rumunske nacionalne manjine, kao njen legitimni predstavnik, osnovan je 2002. godine, pre donošenja Zakona o nacionalnim savetima.⁸¹ Na poslednjim izborima za nacionalne savete, 26. oktobra 2014, za predsednika je ponovo izabran Daniel Petrović. Rumunski jezik je jedan od 11 manjinskih jezika u Srbiji, a uslužbeno upotrebi je u 10 opština (Alibunar, Bela Crkva, Zrenjanin, Kovin, Kovačica, Pančevo, Plandište, Sečanj, Žitište, Vršac).

U nacionalnoj izjavi Rumunije, kojom je data saglasnost za otvaranje ovog poglavlja, sadržan je stav da će se nastaviti pažljivo praćenje mera koje Srbija treba da donese u svim oblastima obuhvaćenim poglavljem 23, a posebno onih koje se tiču osiguravanja pristupa verskoj službi, obrazovanju i informisanju nacionalnih manjina na maternjem jeziku, kao i prava na slobodnu samoidentifikaciju manjina.⁸²

Rumunski Parlament je 8. maja 2013. godine usvojio amandman na Zakon o podršci Rumunima van granica iz 2007. godine (290/2007), kojim je izbrisano 25 etničkih zajednica koje su do tada bile posebni nacionalni entiteti, uključujući i Vlahe⁸³ koji se smatraju delom rumunske zajednice.⁸⁴ U spoljnopoličkom programu Vlade Rumunije za period 2013–2016. godina, u okviru kojeg je kao jedan od osnovnih ciljeva proklamovana briga o autohtonoj rumunskoj zajednici bez obzira na to pod kojim imenom je priznata, Srbija je izdvojena kao zemlja gde će se ovo pitanje tretirati kako u domenu bilateralnih odnosa tako i u kontekstu rumunske podrške našim evropskim aspiracijama. Takođe, ne priznaje se postojanje vlašskog jezika jer se smatra da je vlaški u stvari samo jedan od dijalekata rumunskog jezika.

Na popisu stanovništva 2011. godine 35.339 građana Republike Srbije izasnili su se kao pripadnici vlaške manjine (Republički zavod za statistiku Srbije). Istovremeno, broj pripadnika rumunske manjine u istočnoj Srbiji iznosi 1.826.⁸⁵

80 Polazeći od nastojanja da se Vlasi podvedu pod rumunsku nacionalnu manjinu. Rumunija je podržala zahteve Hrvatske u vezi sa obavezama Srbije u domenu manjinske politike prilikom otvaranja poglavlja 23 (pravosuđe i osnovna prava) u pregovorima sa EU.

81 Zakon o nacionalnim savetima usvojen je 31.08.2009 godine, a stupio je na snagu 11. 9. 2009.

82 Declaration of Romania to COREPER minutes of June1, 2016, on Point II/9 (of agenda doc. 9642/1/16) – Enlargement / Accession negotiations with Serbia.

83 Ovaj zakon je dodatno modifikovan 2015. godine.

84 *Nacionalne manjine u odnosima Srbije sa susedima*, Forum za etničke odnose, Beograd, mart 2017, str. 36–37.

85 Broj pripadnika rumunske nacionalne manjine u istočnoj Srbiji po okruzima iznosi: 728 u Braničevskom okrugu, 791 u Borskom okrugu i 307 u Zaječarskom okrugu. U kontekstu nastojanja predstavnika Rumunije da ukažu da u Srbiji živi jedinstvena nacionalna grupa Rumuni-Vlasi, popis stanovništva

Nacionalni savet vlaške nacionalne manjine naglašava njenu samosvojnost i odbacuje stav o Rumuniji kao matičnoj državi, te ukazuje da Srbiju smatraju svojom matičnom domovinom, da su se uvek osećali i izjašnjavali kao Vlasi a ne kao Rumuni, i da je shodno tome njihov maternji jezik vlaški, a ne rumunski. Nacionalni savet Vlaha na predlog nevladine organizacije „Gergina“ usvojio je varijantu vlašskog pisma u ćirilichnoj i latiničnoj verziji 24. januara 2012. godine, a doneo je i odluku da se vlaški jezik standardizuje. Međutim, u istoj odluci navodi se da Nacionalni savet ponuđeno rešenje smatra „početnim korakom u ponovnom traganju za konačnim vlaškim pismom do kojeg će se stići daljim usavršavanjem, nadogradnjom i primenom“. Ovakav predlog nacionalnog saveta izazvao je oštro protivljenje velikog dela društveno aktivnih organizacija i pojedinaca iz vlaške zajednice⁸⁶. Treba reći da rasprave po pitanju etnogeneze Vlaha, a time i rasprave u vezi sa odnosima između rumunske i vlaške zajednice, još uvek traju i aktuelne su u okviru obe nevedene zajednice.

Rumunska strana je u oblasti informisanja prioriteto tražila da se pripadnicima njene manjine u istočnoj Srbiji omogući pristup medijima na maternjem jeziku tako što bi se deo programa RTV Vojvodine na rumunskom jeziku reemitovao na RTV Bor u trajanju do 10 minuta dnevno (informativni i kulturni program), i tako što bi postojala mogućnost prekogranične razmene radio i TV programa, odnosno emitovanja programa iz Rumunije. U domenu obrazovanja traženo je da se u 2013. godini u školama u istočnoj Srbiji pokrene pilot-projekat učenja izbornog predmeta „Rumunski jezik sa elementima nacionalne kulture“, koji bi se kasnije uvrstio u redovnu nastavu.

Rumunska strana sve češće ističe da je status Rumunske pravoslavne crkve (RPC) u Republici Srbiji sporan, jer je ona „navodno“ zvanično priznata sa ograničenom verskom nadležnošću i traži da se verska služba na rumunskom jeziku vrši i u istočnoj Srbiji, odnosno da se delovanje Eparhije *Dakija Feliks* proširi na celu teritoriju Republike Srbije. U vezi sa tim treba podsetiti da je status RPC u Srbiji i Srpske pravoslavne crkve (SPC) u Rumuniji regulisan sporazumom između dve crkve iz 1934. godine koji je na snazi. Prema ovom sporazumu jurisdikcija Eparhije RPC *Dakija Feliks* sa sedištem u Deti i administrativnim centrom u Vršcu odnosi se na područje srpskog Banata, dok za Srpsku pravoslavnu crkvu u Rumuniji ne postoji teritorijalno ograničenje, pri čemu ona ne deluje van kanonske teritorije Pravoslavne srpske eparhije temišvarske. Rumunska pravoslavna crkva u Republici Srbiji je na svoj zahtev upisana u Registar crkava i verskih zajednica 27. aprila 2009. godine, nakon sporazuma sa SPC o njenom delovanju na navedenom kanonskom području.

2011. godine je po prvi put dao mogućnost za dvostruki nacionalni identitet. Vlasi-Rumuni i Vlasi-Srbi. Prema preliminarnim rezultatima kao Vlasi-Srbi izjasnilo se 110 osoba, kao Srbi-Vlasi 183, Vlasi-Rumuni 27 i Rumuni-Vlasi 8 osoba.

86 Igor Novaković, Nenad Đurđević, *Srpsko-rumunski odnosi i status vlaške nacionalne manjine u Srbiji*, Studija praktične politike, ISAC Fond, 2015.godina.

Stav srpske strane je da polazni okvir za razmatranje i rešavanje treba da predstavlja pokrenuti dijalog SPC i RPC u kontekstu održanog Svepravoslavnog sabora na Kritu, u junu 2016. godine, kada je delegacija SPC predlagala da se čitavo pitanje uvrsti u dnevni red i zvanično razmotri. Carigradska patrijaršija i rumunski patrijarh Daniel su bili protiv toga, tako da do razmatranja ovog problema na tom skupu nije došlo. Srpska strana i dalje smatra da je ovaj spor u isključivoj nadležnosti dve crkve i da traženo proširivanje nadležnosti Eparhije *Dakija Feliks* na čitavu teritoriju Republike Srbije može biti samo rezultat eventualnog sporazuma između SPC i RPC kroz neposredni dijalog. Međutim, od susreta Zajedničke komisije dve crkve u Bukureštu 2006. godine nema međucrkvengovog dijaloga, jer RPC i dalje krši kanonski poredak SPC u istočnoj Srbiji upadima pojedinih episkopa i sveštenika RPC na kanonsku teritoriju SPC bez odobrenja nadležnih episkopa SPC. To istovremeno prati i izražena nacionalistička propaganda po kojoj su Vlasi Rumuni, što celu stvar dodatno politizuje. Rumunska strana smatra da, pored pitanja koja se rešavaju u međusobnom dijalogu, država treba da obezbedi uslove za slobodu veropisposti, jer se u suprotnom ugrožavaju ljudska prava koja ulaze u krug tzv. Kopenhaških kriterijuma.

Rumunija traži da se obezbedi garantovano mesto za rumunsku manjinu u Narodnoj skupštini Republike Srbije. Ovaj rumunski zahtev se, pre svega, poziva na reciprocitet budući da je srpskoj nacionalnoj manjini, kao i svim ostalim manjinama u Rumuniji (ukupno 19) garantovano jedno mesto u Parlamentu.⁸⁷ Na ovakvo rešenje posredno upućuje i član 7 bilateralnog Sporazuma o zaštiti manjina u kojem se navodi da „pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da, u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom učestvuju u odlučivanju koje se odnosi na pitanja koja su na državnom, regionalnom i lokalnom nivou značajna za nacionalne manjine“.⁸⁸

Nacionalni savet rumunske nacionalne manjine ukazuje da je rumunskoj nacionalnoj manjini aktuelnim zakonima tehnički onemogućena demokratska participacija, s obzirom na to da tu mogućnost mogu da ostvare samo brojčano velike nacionalne manjine. Prema rešenju iz zakonodavstva Srbije zastupljenost manjina u predstavničkim telima omogućena je dostizanjem tzv. prirodnog praga od 0,4%, što je znatno ispod cenzusa od 5% koji važi za ostale političke partije. Reč je o tome da rumunska nacionalna manjina nema mogućnost da samostalno preko manjinskih političkih partija obezbedi poslanička mesta u Narodnoj skupštini jer nije dovoljno brojna ni teritorijalno koncentrisana.

87 Od svih manjinskih zajednica u Rumuniji jedino je mađarska manjinska zajednica predstavljena u Parlamentu na osnovu glasova dobijenih na opštim parlamentarnim izborima i to kroz partiju Demokratski savez Mađara u Rumuniji.

88 „Sporazum između Savezne vlade Savezne Republike Jugoslavije i Vlade Rumunije o saradnji u oblasti zaštite nacionalnih manjina“, član br.7, www.ljudskaprava.gov.rs/sr/dokumenta/nacionalne-manjine/bilateralni/porazum.

S druge strane, ni u jedinicama lokalne samouprave ne može činiti većinu po broju odbornika, jer Rumuna ni u jednoj opštini nema iznad 25%.⁸⁹ Otežavajuću okolnost za manjinske zajednice, uključujući i rumunsku, čini obaveza prikupljanja 10.000 overenih potpisa za samostalan izlazak na republičke, odnosno 3.000 za izlazak na pokrajinske izbore.

Za Nacionalni savet rumunske nacionalne manjine od posebne važnosti su pitanja obrazovanja i informisanja i na njima se insistira kada je u pitanju sprovođenje Akcionog plana za poglavlje 23.⁹⁰ Pored toga, ukazuje se da rumunska nacionalna manjina nije najadekvatnije zastupljena u javnom sektoru, naročito u sudstvu, zato što zaposleni ne poznaju rumunski jezik, tako da se etničkim Rumunima u praksi ograničava zagarantovano pravo na službenu upotrebu maternjeg jezika.⁹¹ Posebno se ukazuje da je nakon ukidanja osnovnog suda u Alibunar, koji je imao tradiciju dužu od sto godina, otežano vođenje postupaka pripadnicima rumunske nacionalne manjine. Ukazuje se, takođe, da je nekada svaka jedinica lokalne samouprave imala prevodioca za rumunski jezik i da treba nastojati da se pripadnicima rumunske nacionalne manjine ta usluga vrati.

Kada je reč o zahtevima za informisanje na rumunskom jeziku, u istočnoj Srbiji prema podacima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije reemitovanje programa RTV Vojvodine na rumunskom jeziku na TV Bor počelo je 3. decembra 2012. Emisija „Paleta“ emitovana je u prvo vreme po 15 minuta nedeljno, a od februara 2013. po 50 minuta nedeljno, uz reprizni termin. TV Bor, počev od 22. marta 2013. godine, emituje vesti na rumunskom jeziku u trajanju od 10 minuta koje mogu da se prate na području 11 opština istočne Srbije. One se emituju svakog radnog dana u tri termina: u 17:30, potom u 22:30 i narednog dana u okviru jutarnjeg programa u 08:35. Televizijski program na rumunskom jeziku, pored TV Bor, emituju TV F iz Zaječara i TV Kladovo, a radio-program stanica Radio F iz Zaječara. Rumunska strana priznaje pozitivan razvoj u ovom domenu, ali smatra da TV Bor treba da pojača signal i proširi teritoriju na kojoj se emituje program na rumunskom jeziku. Sa druge strane, Rumunija nije pojačala svoj TV signal tako da je izostalo emitovanje programa iz Rumunije u istočnoj Srbiji.

89 Marčel Dragan, sekretar Nacionalnog saveta rumunske nacionalne manjine (2017). Intervju sa predstavnicima Nacionalnog saveta rumunske nacionalne manjine održan 4. maja 2017. u Novom Sadu. Videti: *Manjinska politika – Podsticanje integracije u Srbiju*, Forum za etničke odnose, Beograd, jul 2017, str. 103.

90 Nacionalni savet rumunske nacionalne manjine igra značajnu ulogu u implementaciji Akcionog plana za poglavlje 23 u kojem je svoje mesto našao veliki broj predloga upućenih od strane Nacionalnog saveta.

91 Marčel Dragan, sekretar Nacionalnog saveta rumunske nacionalne manjine (2017). Intervju sa predstavnicima Nacionalnog saveta rumunske nacionalne manjine održan 4. maja 2017. u Novom Sadu. Videti: *Manjinska politika – Podsticanje integracije u Srbiju*, Forum za etničke odnose, Beograd, jul 2017, str. 106.

U pogledu obrazovanja na rumunskom jeziku, u istočnoj Srbiji pilot-projekat „Rumunski jezik sa elementima nacionalne kulture“ realizovan je u periodu od 5. aprila 2013. godine do kraja školske 2012/13. godine u 15 osnovnih škola u Zaječaru, Boru i Negotinu uz angažovanje 8 nastavnika iz AP Vojvodine. Prema podacima rumunskog Nacionalnog saveta od 446 prijavljenih, časovima je prisustvovalo 232 učenika. Nastava se odvijala jednom nedeljno po dva časa. Resorno ministarstvo nije insistiralo na nacionalnom izjašnjavanju tako da su časovi bili otvoreni za sve učenike koji žele da uče jezik. Navedeni izborni predmet uveden je u redovan nastavni program za školsku 2013/14. godinu u školskim upravama Zaječar i Požarevac, u kojima je za to postojalo interesovanje. Prema podacima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u školskoj 2016/17. godini nastava izbornog predmeta „Rumunski jezik sa elementima nacionalne kulture“ organizovana je u školskoj upravi Zaječar i školskoj upravi Požarevac u 8 osnovnih škola i pohađala su je 153 učenika.⁹² Rumunska strana ima primedbe zbog načina na koji se sprovodi anketa (izbor između rumunskog jezika i informatike), kao i zbog nekih aspekata organizovanosti ove nastave (neadekvatno vreme njenog održavanja, slabo organizovan transport za đake, neobučeni nastavni kadar itd.).

Povodom identitetskog pitanja Rumuna, odnosno Vlaha, i ličnog statusnog položaja, organi Republike Srbije se striktno pridržavaju načela slobodne samoidentifikacije, sadržanog u članu 3 Okvirne konvencije Saveta Evrope o zaštiti nacionalnih manjina, tj. ne arbitriraju i ne favorizuju pojedine strane u ovakvom sporenju, niti bilo kojoj zajednici nameću nacionalni identitet. Istovremeno, ukoliko postoji saglasnost u vlaškoj nacionalnoj zajednici da je potrebno doći do konsenzusa o pitanjima normiranja/standardizacije vlaškog jezika i pisma, i ostalih oblasti važnih za identitet zajednice, država Srbija i akademske institucije mogle bi da pomognu razvoj ovog procesa pružajući stručnu i logističku podršku vlaškim organizacijama i istaknutim pojedincima, pridržavajući se načela slobodne samoidentifikacije.

92 Korišćeni su podaci sa sajta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, open-data.mpn.gov.rs

4. Odnosi Srbije i Bugarske i položaj srpske i bugarske zajednice

Odnosi Srbije i Bugarske imaju dugu istoriju koja datira iz perioda pre Berlinskog kongresa, održanog 1878. godine, kada je Srbija zvanično priznata, čime je ostvarila međunarodnopravni subjektivitet u punom smislu. Zvanični diplomatski odnosi Srbije i Bugarske uspostavljeni su 18. januara 1879. godine.

U dugoj istoriji ovih odnosa bilo je uspona i padova, jer su se države povodom različitih geopolitičkih interesa i opcija često nalazile na suprotnim stranama.

Danas, dve države imaju ambasade u Sofiji odnosno u Beogradu, a Bugarska ima i generalni konzulat u Nišu. Poslednja decenija beleži uspon bilateralnih odnosa. U tome evrointegrativni procesi sa težištem na dobrosusedskoj i regionalnoj saradnji, zajedničkim interesima na pitanjima bezbednosti i stabilnosti regiona igraju važnu ulogu.⁹³

93 Neki od važnijih međudržavnih sporazuma, ugovora i konvencija su: Memorandum o saradnji u oblasti evropskih integracija i partnerstva za mir između Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije i Ministarstva inostranih poslova Republike Bugarske, od 12. 5. 2007; Protokol o unapređenoj trilateralnoj saradnji u borbi protiv kriminala, a posebno prekograničnog kriminala između Vlade Republike Srbije, Vlade Republike Bugarske i Vlade Rumunije, od 14. 3. 2008; Sporazum između Vlade Republike Srbije i Vlade Republike Bugarske o prekograničnoj policijskoj saradnji, od 23. 10. 2010 (<http://www.parlament.gov.rs>); Zakon o potvrđivanju sporazuma između Republike Srbije i Republike Bugarske o socijalnoj sigurnosti, od 26. 10. 2011 (<http://www.parlament.gov.rs>); Sporazum između Vlade Republike Srbije i Vlade Republike Bugarske o razmeni i uzajamnoj zaštiti poverljivih informacija u oblasti odbrane, od 15. 5. 2015. Kompletan lista svih ugovora, sporazuma i konvencija nalazi se na internet prezentaciji MSP Republike Srbije (<http://www.mfa.gov.rs>)

Bilateralni odnosi Srbije i Bugarske su u usponu i, osim bugarskog priznanja Kosova, nema otvorenih pitanja koja bi opterećivala saradnju dve zemlje.⁹⁴ O tome govori kontinuitet dijaloga i intenzitet bilateralnih susreta na visokom političkom nivou. U 2017. godini Srbiju su posetili predsednik bugarskog parlamenta Dimitar Glavčev (29-31.oktobar), zamenica premijera za pravosudnu reformu i ministarka spoljnih poslova Bugarske Ekaterina Zaharijeva (24-25. jul), realizovan je susret prvog potpredsednika Vlade i ministra spoljnih poslova Srbije Ivice Dačića, sa predsednikom tehničke vlade Bugarske Ognjanom Gerđžikovim 13. aprila u Bosilegradu, kao i radna poseta predsednice Vlade Srbije Ane Brnabić Sofiji (6-7. decembar). Održan je i trilateralni sastanak predsednika Vučića sa premijerima Grčke i Bugarske u Solunu (13. jul) i dva kvadrilateralna sastanka predsednika Vučića sa premijerima Rumunije, Bugarske i Grčke u okviru Saveta za saradnju Srbije, Rumunije, Bugarske i Grčke (3.oktobra) u Varni i u Beogradu (8-9. decembar). U 2016. godini predsednica Narodne skupštine Republike Srbije Maja Gojković bila je u zvaničnoj poseti Bugarskoj (22-23. februar), a 13.septembra u Burgasu je održan trilateralni sastanak predsednika Vlade Vučića sa premijerima Bugarske i Mađarske. Očekuje se i zajednička sednica dve vlade za koju je data inicijativa. Bugarska strana je pozitivno ocenila odluku Vlade Srbije da povodom održavanja predsedničkih izbora i referenduma u Bugarskoj, 6. novembra 2016. godine, otvori biračka mesta i u dva kulturno informativna centra bugarske manjine u Dimitrovgradu i Bosilegradu, ali ne i u ambasadi u Beogradu i generalnom konzulatu u Nišu).

Bugarska snažno podržava proces evrointegracije Srbije i spremna je da nam u pregovaračkom procesu pruži pomoć u različitim oblastima i prenese svoja iskustva. U tom cilju Bugarska je predložila da se između dva ministarstva spoljnih poslova potpiše novi Memorandum o saradnji u oblasti evrointegracija, što je sa naše strane prihvaćeno. Stav Bugarske je da evropski projekat neće biti završen bez učešća Srbije i svih država Zapadnog Balkana. Kao jedan od osnovnih prioriteta svog predsedavanja Evropskom unijom, koje je preuzela 1. januara 2018. godine, Bugarska je naznačila njeno proširenje, i u tom kontekstu će u maju 2018. organizovati skup EU i država Zapadnog Balkana.

Prema poslednjim dostupnim podacima Republičkog zavoda za statistiku, u 2017. godini ukupna spoljnotrgovinska razmena u robu sa Bugarskom iznosila je oko 1 milijarde evra. Ukupan izvoz u 2017. godini iznosio je 589,6 miliona evra, a na listi zemalja u koje Srbija izvozi, Bugarska se našla na 7. mestu (3,9% u ukupnom izvozu). Ukupan uvoz u 2017. godini iznosio je 411,6 miliona evra i Bugarska je na 16. mestu u ukupnom srpskom uvozu (2,1% u ukupnom uvozu).⁹⁵ Postoji obostrana spremnost za saradnju i u drugim oblastima, kao

94 Bugarska je priznala JPNK 20.marta 2008, a u avgustu 2009 podigla odnose na ambadorski nivo.

95 Podaci Privredne komore Srbije

što su energetika, infrastruktura, saobraćaj, turizam, saradnja malih i srednjih preduzeća itd. Poseban značaj se pridaje projektu izgradnje gasne interkonekcije (Niš-Sofija) i infrastrukturnim projektima (auto-put Niš-Sofija, deo Koridora 10, i modernizacija pruge Niš-Dimitrovgrad).

U prekograničnoj saradnji Bugarska-Srbija, za period 2014-2020. godina, ukupna vrednost programa iznosi 34.102.256 evra, a iz IPA fondova EU opredeljena su sredstva u iznosu od 28.986.917 evra. Prekogranični region obuhvata Borski, Zaječarski, Nišavski, Pirotski, Jablanički, Pčinjski i Toplički okrug u Srbiji, a u Bugarskoj oblasti Vidin, Montanu, Sofiju, Pernik, Čustendil i Vrace. U odnosu na prethodni programski period (2007-2013) teritorija programa je proširena na Toplički okrug u Srbiji i na oblast Vrace u Bugarskoj.

Sa Bugarskoj Srbija ostvaruje uspešnu regionalnu saradnju u okviru Procesa saradnje u JIE, Regionalnog saveta za saradnju, Centralnoevropske inicijative, Crnomorske ekonomske saradnje, Dunavske komisije, Procesa saradnje na Dunavu, Strategija EU za Dunavski region i dr.

Sa Bugarskom Srbija nema zaključen bilateralni sporazum o saradnji u oblasti zaštite nacionalnih manjina, jer važeća zakonska rešenja u Bugarskoj ne predviđaju postojanje nacionalnih manjina, a svi građani su definisani kao Bugari različitog etničkog porekla. Samim tim nije formirana ni međuvladina mešovita komisija za manjine. Prisutni su pokušaji bugarske strane da kroz druge sporazume uvede jednostrane povlastice za pripadnike svoje manjine u Srbiji koje ne bi bile garantovane Srbima u Bugarskoj. Tako je Bugarska 2013. predložila potpisivanje sporazuma o saradnji, prijateljstvu i dobrosusedskim odnosima, kojim bi bio obuhvaćen i deo o bugarskoj manjini. Potpisivanje novog Sporazuma o kulturno-prosvetnoj saradnji (iniciran sa naše strane 2003. godine) je u zastoju zbog bugarskog stava po pitanju nacionalnih manjina (sporan je član 4 bugarskog predloga, koji jednostrano podržava izučavanje maternjeg jezika, razvoj kulture i samosvojnost bugarske nacionalne manjine u Republici Srbiji).

Regionalna saradnja, posebno Krajevski proces, važan je i perspektivan element saradnje u kojoj učestvuju dva suseda u okviru tripartitne saradnje Rumunija-Bugarska-Srbija. Dva suseda tesno saraduju u svim regionalnim mehanizmima poput Centralno evropske inicijative (CEI), Crnomorske ekonomske saradnje (BSEC), Procesa saradnje u jugoistočnoj Evropi (PSJIE) i *Dunavske strategije*.⁹⁶

96 U kontekstu realizacije EU *Dunavske strategije* saradnja Srbije i Bugarske je vrlo aktivna u svim fazama izrade *Strategije*. Bugarska koordinira dve prioritne oblasti *Strategije* i to: prioritna oblast broj 3 „Kulturaiturizam“ (zajedno sa Rumunijom) i prioritna oblast broj 11 „Bezbednost“ (zajedno sa Nemačkom). Bugarska je sa Rumunijom, i uz pomoć EK i fondova EU, realizovala izgradnju mosta Kalafat – Vidin i to je drugi most na plovnom putu Dunava u sekciji reke ukupne dužine 630 km, te je od posebnog značaja jero bezbeduje vezu sa mrežom transevropskih puteva (TEN - T – Trans European Transport Network). Sa Srbijom se ostvaruje saradnja na projektu u gasnog interkonektora koji treba da poveže Baltičko more sa Jadranskim i Jonskim morem i dalje do Crnog mora. Gasovod će biti dugačak 150 km, omogućiće diversifikaciju snabdevanja gasom svim zemljama na ovom putu, doprineće sigurnosti u snabdevanju gasom i kompletiraće regionalni "gasni prsten" za bolje snabdevanje regiona.

Broj i položaj Srba u Bugarskoj teško je utvrditi, jer Bugarska ne priznaje postojanje nacionalnih manjina na svojoj teritoriji. Službeno se zagovara jedinstvo bugarske nacije koju čine pripadnici koji mogu imati različito etničko poreklo, iako postoje manje enklave autohtonog srpskog stanovništva u zapadnom delu Bugarske (Trn, Breznik), a u poslednje vreme se govori i o srpskoj dijaspori doseljenoj u Bugarsku. U Bugarskoj poslednji popis stanovništva 2011. godine ne registruje Srbe kao posebnu etničku grupu, već ih svrstava u kategoriju „ostali“, tako da nema zvaničnih podataka o njihovom tačnom broju. Na popisu je registrovano 569 državljana Srbije. Prema svojevremenim procenama Ministarstva za dijasporu Republike Srbije, broj Srba u Bugarskoj je oko 20.000, dok je po podacima kojima raspolažu naše državne institucije, stalno naseljenih Srba oko 1.500. Na inicijativu Ministarstva za dijasporu 2010. godine održana je osnivačka skupština prvog Udruženja Srba u Bugarskoj, koje će raditi na očuvanju, jačanju i razvoju nacionalnog, jezičkog, verskog, kulturnog i duhovnog identiteta Srba u Bugarskoj.

Broj pripadnika bugarske manjine prema popisu stanovništva iz 2011. godine iznosi 18.543 (što je 0,26% od ukupnog stanovništva Republike Srbije), što je za 9,53% manje u odnosu na rezultate popisa iz 2002. godine. Bugari u Srbiji su uglavnom nastanjeni u pograničnim opštinama jugoistočne Srbije prema Bugarskoj (83,6%). Koncentrisani su u Pčinjskom (7.287) i Pirotskom okrugu (6.602), a kada je reč o gradovima - u Bosilegradu (5.839, što čini 71,82% ukupnog stanovništva grada) i Dimitrovgradu (5.413 ili 53,49%), zatim u Babušnici (5,13%) i Surdulici (3,61%). Za Bugare je karakterističan visok stepen alterofonije (nepodudarnost etničke pripadnosti i maternjeg jezika). Prema popisu 2011. godine bugarski jezik kao maternji jezik navodi 71,92%.

Prvi Nacionalni savet bugarske nacionalne manjine izabran je na elektronskoj skupštini 11. oktobra 2003. godine u Nišu, pre donošenja Zakona o nacionalnim savetima. Nakon stupanja na snagu Zakona o nacionalnim savetima, izbori za nacionalne savete održani su 6. juna 2010. i 26. oktobra 2014. godine. Konstitutivna sednica Nacionalnog saveta bugarske nacionalne manjine, nakon poslednjih izbora, održana je 24. novembra 2014. godine, a za predsednika je izabran Vladimir Zaharijev.

Bugarska manjina ima tri političke partije - Demokratsku partiju Bugara (DPB), Partiju Bugara u Srbiji (PBS) i Demokratski savez Bugara (DSB). Pripadnici bugarske nacionalne manjine su zastupljeni u predstavničkim telima jedinica lokalne samouprave u Bosilegradu i Dimitrovgradu.

U Srbiji deluje više organizacija i udruženja koja doprinose afirmaciji kulture bugarske nacionalne manjine, među kojima su najvažniji Kulturno informativni centar bugarske manjine „Caribrod“ iz Dimitrovgrada, Matica Bugara u Srbiji iz Bosilegrada, Kulturno-informativni centar Bugara „Bosilegrad“ itd.

Bugarski jezik je utvrđen kao jedan od jedanaest manjinskih jezika u Srbiji. U službenoj upotrebi je na teritoriji opština Bosilegrad, Dimitrovgrad i na

teritoriji naseljenog mesta Ivanovo (grad Pančevo). Odluke opštinskih organa prevedene su na bugarski, a na svim opštinskim institucijama postavljene su dvojezične table. Izvodi iz matičnih dokumenata i ostala dokumenta izdaju se na bugarskom jeziku po zahtevu stranaka. Imajući u vidu da 90% zaposlenih u lokalnoj samoupravi govori bugarski, komunikacija sa strankama se može odvijati na tom jeziku.

Bugarska pridaje veliku pažnju Akcionom planu za poglavlje 23, a posebno Akcionom planu vlade Srbije za zaštitu prava nacionalnih manjina. Stoga je ona, kao i Rumunija, podržala nastojanja Hrvatske da se Srbija ozbiljnije obaveže na poštovanje prava manjina, i da u tom smislu posebna pažnja bude posvećena manjinskoj problematici u procesu pristupanja Srbije EU kroz pregovore o pojedinim poglavljima, posebno poglavljima 23 i 24. Bugarska je i sa svoje strane dala do znanja da nije zadovoljna ostvarivanjem manjinskih prava bugarske manjine u Istočnoj Srbiji, i da na tom planu ima prostora da dalji dijalog i napredak u odnosima. Primedbe bugarske strane tiču se položaja bugarske manjine u Srbiji, prevashodno u domenu kulture i obrazovanja, ali i njene predstavljenosti u vlasti i zastupljenosti u javnim ustanovama.

U okviru ovog akcionog plana prioritet joj je implementacija prava bugarske nacionalne manjine u oblasti obrazovanja, informisanja i verskih sloboda.⁹⁷

Na planu obrazovanja reč je o obezbeđivanju nedostajućih udžbenika na bugarskom jeziku, a u okviru pregovaračkog poglavlja 10 posebno je zainteresovana za pitanje finansiranja lokalnih medija.

Pozitivan odnos prema angažovanju Srbije u vezi sa bugarskom nacionalnom manjinom iskazala je i ministarka spoljnih poslova Ekaterina Zaharijeva prilikom posete Srbiji 26. jula 2017. godine. Tada je dogovoreno da se nastavi sa radom na zajedničkom rešavanju pitanja informisanja bugarske manjine na maternjem jeziku i da se eventualni problemi rešavaju u direktnom dijalogu, a ne preko Brisela, uz ocenu da uvek postoji mogućnost za poboljšanje položaja manjine.

Na okruglom stolu koji je održan u organizaciji Foruma 26. jula 2017. godine, a povodom objavljivanja publikacije „Manjinska politika – Podsticanje integracije u Srbiju“, ministarka Zaharijeva je pozdravila napore koje Vlada Srbije čini za poboljšanje položaja manjina. Izrazila je zadovoljstvo u pogledu položaja i tretmana bugarske manjine iznoseći istovremeno i zahteve koji se tiču udžbenika i političkog predstavljanja. Kao jednu od mogućnosti da bugarska manjina dobije pristup medijima, navela je lakši dolazak Bugarske nacionalne televizije i radija preko kablovskih operatera u Srbiji.

U Nacionalnoj izjavi Bugarske kojom je data saglasnost za otvaranje poglavlja 23 u pregovorima Srbije sa EU, navodi se, između ostalog, da će u narednim

⁹⁷ Tokom posete Pregovaračkog tima Republike Srbije sa EU Sofiji, 27. 10. 2015, radi razmatranja Akcionog plana za nacionalne manjine, Bugarskoj je prvoj od zemalja EU uručen radni nacrt ovog Akcionog plana.

fazama saglasnost biti uslovljena usvajanjem i primenom očekivanih reformi na planu manjinskih prava i njihovim adekvatnim finansiranjem.⁹⁸

Pripadnici bugarske nacionalne manjine imaju mogućnost školovanja na svom jeziku na nivou predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja. U školskoj 2016/2017. godini celokupna nastava na bugarskom jeziku odvijala se u OŠ „Georgi Dimitrov“ iz Bosilegrada u prvom, četvrtom i petom razredu u tri odeljenja sa 19 učenika, i u OŠ „Test nalog“ u Beogradu u trećem razredu (jedno odeljenje sa dva učenika). Na nivou srednjeg obrazovanja nastava na bugarskom jeziku realizovala se u gimnaziji „Sveti Kirilo i Metodije“ iz Dimitrovgrada u 8 odeljenja (četiri gimnazijska i četiri srednja stručna odeljenja) sa ukupno 104 učenika i u gimnaziji u Bosilegradu u dva odeljenja sa 28 učenika. Nastava predmeta „Bugarski jezik sa elementima nacionalne kulture“ odvijala se u dve osnovne škole u Školskoj upravi Niš (OŠ „Bratstvo“ iz mesta Zvonce, opština Babušnica, i OŠ „Hristo Botev“ iz Dimitrovgrada) i tri osnovne škole u Školskoj upravi Leskovac (OŠ „Georgi Dimitrov“ iz Bosilegrada, OŠ „Ivo Lola Ribar“ iz mesta Klisura i OŠ „Sveti Sava“ iz mesta Božica, obe u opštini Surdulica) u 115 odeljenja sa 1.019 učenika.⁹⁹

Kada je reč o nedostajućim udžbenicima na bugarskom jeziku od ukupno 15 koliko je dogovoreno između Zavoda za udžbenike kao izdavača i Nacionalnog saveta bugarske manjine, obezbeđeno je 12 udžbenika za osnovnu školu (od 1 do 6 razreda, bez likovne i muzičke kulture), koje je prvi potpredsednik Vlade i ministar spoljnih poslova Ivica Dačić 30. septembra 2016. godine uručio bugarskom ambasadoru u Srbiji, Radku Vlajkovu, tako da su udžbenici bili spremni za školsku 2016/17. godinu. Izdavanje preostala tri udžbenika ostavljeno je za kasnije zbog obima i složenosti njihove pripreme.

Memorandum o obezbeđivanju nedostajućih udžbenika na bugarskom jeziku i pismu između Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Zavoda za udžbenike i Nacionalnog saveta bugarske nacionalne manjine potpisan je 24. marta 2017. godine, aneks Memoranduma kojim je predviđeno da se za školsku 2017/18. godinu izradi još 12 udžbenika na bugarskom jeziku potpisan je 23. decembra 2016. godine.¹⁰⁰ Sredstva za štampanje obezbeđuje Ministarstvo prosvete. Memorandum je definisao da će nacionalni saveti nacionalnih manjina za svaku školsku godinu dostavljati listu prioriternih udžbenika. Nastojaće se da se obezbedi prevod i štampanje udžbenika i za naredne razrede, kao i za likovnu i muzičku kulturu tako da bi do 1. septembra 2018. bili kompletirani udžbenici

98 „Enlargement-Accession negotiations with Serbia, Fulfilment of the opening benchmark on Chapter 23, Judiciary and Fundamental Rights“, Statement by Bulgaria.

99 Korišćeni podaci sa sajta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, opendata.mppn.gov.rs.

100 Memorandum su 24. marta 2016. potpisali ministar prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, direktor Zavoda za udžbenike i predstavnici manjinskih zajednica koje imaju celokupnu nastavu na maternjem jeziku (bošnjačka, bugarska, mađarska, rumunska, rusinska, slovačka i hrvatska). Naknadno je 9. avgusta 2016. godine potpisan Memorandum i za nedostajuće udžbenike na albanskom jeziku.

za osnovnu školu. Očekuje se takođe da će uskoro biti potpisan memorandum i za udžbenike za srednju školu. Sa bugarskom stranom je dogovoreno da se u obezbeđenje adekvatnog i kvalitetnog prevoda uključi i Bugarska, odnosno odgovarajuće institucije u ovoj zemlji i da se u većoj meri angažuje Filološki fakultet u Beogradu sa čime je saglasan i Nacionalni savet bugarske nacionalne manjine.

Povodom gašenja razreda u osnovnoj školi u Bosilegradu, gimnaziji u Dimitrovgradu i na smeru za turističke tehničare u gimnaziji, dogovoreno je sa Ministarstvom prosvete da se obezbedi nastava na bugarskom jeziku u svim razredima sa 30 mesta u odeljenju.

Od početka procesa privatizacije medija u Srbiji, bugarska strana je u više navrata i na različitim nivoima pokretala pitanje prava na informisanje svoje nacionalne manjine, ukazivala na negativne efekte privatizacije medija po informisanje na manjinskim jezicima i izražavala očekivanje da će se pronaći rešenja za njihovo finansiranje. Bugarska strana insistira da Srbija ispuni međunarodno preuzete obaveze u ovoj oblasti uz najavu da će ovaj stav zastupati tokom procesa pristupanja Srbije EU.

Bugarska strana izražava bojazan da bi privatizacija medija u Srbiji mogla dovesti do prestanka emitovanja programa na bugarskom jeziku i pored zakonske obaveze da budući vlasnik u narednih pet godina ne sme da menja programsku šemu i sadržaje. Ovo pitanje je posebno aktuelizovano prodajom Niške televizije i RTV Caribrod.¹⁰¹ Očekuje pronalaženje rešenja za obezbeđivanje rada i programa medija na bugarskom jeziku, uključujući njegovo finansiranje, jer manjinski mediji nemaju fondove i nisu komercijalno održivi te im je neophodna pomoć države. Zbog toga emitovanje programa na manjinskim jezicima od strane državne TV smatraju oportunističkim, posebno iz regionalnih centara poput Niša. Bugarska strana smatra da je Zakon o medijima neophodan za „velike medije“, ali da se „mali“ manjinski mediji ne mogu staviti u istu ravan kada je reč o njihovom finansiranju. Ove primedbe i sugestije bugarske strane u pogledu privatizacije lokalnih medija u Srbiji treba imati u vidu pre svega u kontekstu evropskih integracija Republike Srbije, jer Bugarska poseban fokus stavlja na ostvarivanje prava svoje nacionalne manjine u oblasti informisanja. Nacionalni savet bugarske nacionalne manjine se zalagao da mediji koji emituju program na manjinskim jezicima budu izuzeti iz novog medijskog zakona.

101 Kupoprodajni ugovori fizičkih lica sa Agencijom za privatizaciju sklopljeni su 15. oktobra 2015. godine za RTV Caribrod i Televiziju Pirot (nije u kontinuitetu tokom cele godine emitovala medijske sadržaje na bugarskom jeziku već samo onda kada su za to bila obezbeđena sredstva putem konkursnog finansiranja), a za JP Niška televizija 9. novembra 2015. godine, zbog čega su prestale da se emituju vesti na bugarskom jeziku na nacionalnoj televiziji, Radio Nišu i Niškoj televiziji. Iako je RTV Caribrod privatizovana, ona u skladu sa programskom šemom u određenom procentu i dalje emituje program na bugarskom jeziku. Pored toga, program na bugarskom jeziku emituju TV Bosilegrad, Radio Bosilegrad i Radio Caribrod. RTV Bosilegrad nije privatizovana (s obzirom na to da je u sklopu KIC), ali je prošla kroz transformaciju, tj. formirana je nova RTV Bosilegrad.

Što se tiče manjinskih medija, akcenat se stavlja na projektno finansiranje, a zakonom je utvrđena obaveza Republike Srbije, autonomnih pokrajina i jedinica lokalne samouprave da svake godine raspisuju konkurse za sufinansiranje medijskih projekata na jezicima nacionalnih manjina. Ministarstvo kulture i informisanja na osnovu rezultata konkursa dodeljuje sredstva za sufinansiranje projekata/programa na jezicima nacionalnih manjina.

Kada je reč o štampanim medijima, osnivačka prava nad Novinsko-izdavačkom ustanovom „Bratstvo“ iz Niša koja je obavljala izdavačku delatnost na bugarskom jeziku (izdavanjem nedeljnika „Bratstvo“, dečjeg časopisa „Drugarče“ i dvomesečnog časopisa iz oblasti kulture „Most“), preneti su na Nacionalni savet bugarske manjine. Danom upisa u sudski registar Nacionalnog saveća kao novog osnivača NIU „Bratstvo“ prestala je obaveza države da finansira delatnost te ustanove, a rukovodioci NIU „Bratstvo“ i Nacionalni savet su od strane nadležnog organa više puta upozoreni da svoje poslovanje usklade sa novonastalim okolnostima. Obustavljanjem finansiranja nagomilani su dugovi zbog kojih je NIU „Bratstvo“ prestala sa radom 2013. godine i poslednjih godina ne funkcioniše.

Bugarska strana je tražila da se obnove informativne emisije na bugarskom jeziku na nacionalnoj televiziji¹⁰² i da od strane Srbije NIU „Bratstvo“ budu oproštene obaveze, a aktivnosti nastavljene, te da troškove zajednički pokrivaju srpska i bugarska strana. Kao prelazno rešenje Nacionalni savet je 1. juna 2016. godine osnovao Novinsko-izdavačku ustanovu „Novo bratstvo“, koja dva puta mesečno izdaje štampani list na bugarskom jeziku „Novo Bratstvo“.

Nacionalni savet bugarske nacionalne manjine je ocenio da je veliki problem sa kojim se suočava bugarska manjina ekonomska nerazvijenost opština Bosilegrad i Dimitrovgrad. Jednim delom i zbog ekonomskog statusa Bugari ne koriste sva manjinska prava koja im zakonski pripadaju. Ukazuje se da pripadnici bugarske nacionalne manjine disproportionalno trpe zbog socijalno-ekonomske situacije, jer regioni istočne i jugoistočne Srbije godinama značajno zaostaju za ostatkom zemlje kako u pogledu investicija tako i u pogledu mogućnosti zapošljavanja. To znači da problemi u vezi sa položajem bugarske manjine znatnim delom proističu iz nedovoljne razvijenosti pograničnih područja i niskog životnog standarda stanovništva.

Bugarski zvaničnici ukazuju da bi poboljšanju ekonomske situacije i povećanju zaposlenosti u tim krajevima mogli doprineti zajednički naponi dve zemlje. Prema mišljenju predsednika bugarskog parlamenta Dimitria Glavčeva, iznetom u razgovoru u Dimitrovgradu, Bugarska i Srbija su zabrinute zbog ekonomskog stanja pograničnih opština i treba zajedno da traže povoljna rešenja i konkretne projekte vezane za ulaganja, koji bi doveli do ekonomskog oživljavanja graničnih

¹⁰² Do 1999. na RTS-u je emitovana emisija na bugarskom jeziku TV Žurnal. Nacionalni savet je nedavno pokrenuo pitanje njenog ponovnog emitovanja.

oblasti. Ocenio je da je zajedničko angažovanje dve države potrebno i kako bi se podstakao razvoj opštine Bosilegrad u kojoj je stanovništvo za poslednjih 15 godina smanjeno za preko 30% i gde je kritična situacija sa nezaposlenošću. Slično tome, premijer Bugarske Ognjan Gerdžikov se u razgovoru sa ministrom spoljnih poslova Ivicom Dačićem u Bosilegradu založio za pomoć privredi i dovođenje investitora. Obostrano je iskazana spremnost na angažovanje kako bi se grad Bosilegrad i taj region ekonomski osnažili, stvorili uslovi za ekonomski rast i unapređenje životnog standarda. Svakako, perspektiva za ekonomski razvoj navedenog regiona leži u procesu evropskih integracija Srbije jer bi se otvaranjem granica između Srbije i Bugarske i dolaskom bugarskih investitora ekonomski ojačale opštine u kojima živi bugarska manjina.

Sa bugarske strane se pokreće pitanje učešća etničkih Bugara u opštinskoj vlasti u Srbiji, koje je moguće kada su oni izabrani kao kandidati od strane srpskih stranaka, kao i njihovog učešća u izbornom procesu. Bugarska manjina nema kapacitet da obezbedi učešće svojih predstavnika u Narodnoj skupštini. Predstavnici bugarske manjine mogu biti narodni poslanici na listama većinskih stranaka, ali taj položaj im ne omogućuje da u Skupštini zastupaju interese bugarske manjine.

Manjak efikasnosti u pružanju usluga na maternjem jeziku vodi ka „samoasimilaciji“, jer se radi bržeg i efikasnijeg sporazumevanja sa službenicima zaposlenim u administraciji lokalnih samouprava, pripadnici određenih nacionalnih manjina često odlučuju za upotrebu srpskog a ne maternjeg jezika. Ovaj problem posebno ističe Aleksandar Dimitrov, predsednik Udruženja GLAS, prema čijim podacima se na teritoriji opštine Bosilegrad srpski gotovo uvek koristi kao službeni jezik, te se korišćenje bugarskog jezika u institucijama opštine Bosilegrad praktikuje samo kada građanin insistira na ostvarivanju prava na službenu upotrebu maternjeg jezika, iako najveći deo stanovništva čine pripadnici bugarske nacionalne manjine.¹⁰³

Jedan od zahteva koji dolazi kako iz dela bugarske zajednice u Srbiji tako i iz matične Bugarske je da se Dimitrovgradu vrati staro ime Caribrod. Ovaj zahtev podnet je od strane bugarskih poslanika u Evropskom parlamentu 6. februara 2016.godine, uz obrazloženje koje je dao evroposlanik Andrej Kovačev, pri čemu je potpuno neprimereno da jedan strani poslanik utiče na stvari koje su regulisane zakonima Srbije. Međutim, i odbornici Skupštine opštine Dimitrovgrad su u novembru 2015. na predlog tadašnjeg predsednika opštine Zorana Đurova usvojili odluku o pokretanju ove inicijative koja inače postoji već godinama i periodično se dostavlja nadležnim organima Republike Srbije. Predsednik bugarskog parlamenta Dimitar Glavčev je tokom posete Beogradu,

103 Nenad Đurđević, *Izveštaj o analizi intervju sa predstavnicima nacionalnih saveta nacionalnih manjina u „Manjinska politika – Podsticanje integracije u Srbiju“*, Forum za etničke odnose, Beograd, jul 2017, str.96.

oktobra 2017. godine, u razgovoru sa predsednikom Srbije Aleksandrom Vučićem takođe obavestio o ovoj inicijativi. Članovi organizacije „Zapadne pokrajine“, što je naziv kojim Bugarska naziva svoje bivše teritorije u Srbiji, navode da je menjanjem imena Caribrod u Dimitrovgrad počela njegova asimilacija, te da su promenjeni nazivi gradskih ulica i škola, a kulturne institucije zatvorene. Oni su inače zajedno sa Kulturnim i informacionim centrom iz Bosilegrada, 8. novembra 2017. godine obeležili „Dan zapadnih pokrajina“.¹⁰⁴ Ova inicijativa, a posebno zalaganje predsednika bugarskog Parlamenta, naišli su na kritike opozicije u Bugarskoj (Antifašistička unija, Bugarska socijalistička partija) u kojima je isticano da je Georgi Dimitrov bio bugarski političar koji je dao „najveći doprinos prijateljstvu dveju zemalja“, uz upozorenje da bi takvi zahtevi mogli da pogoršaju odnose Bugarske i Srbije. Sa naše strane se ukazuje da će ovaj zahtev biti uzet u obzir kada se bude radilo na izmenama i dopunama Zakona o teritorijalnoj organizaciji Srbije jer se samo tim zakonom mogu utvrđivati nazivi naseljenih mesta i jedinica lokalne samouprave.

Jedan broj bugarskih evroposlanika, neke nacionalističke partije u Bugarskoj, kao što je desničarska Ataka, i neke organizacije Bugara u Srbiji (KIC iz Bosilegrada, politička partija Demokratski savez Bugara, organizacija „Zapadne pokrajine“) već duže vreme postavljaju pitanje položaja bugarske nacionalne manjine u Srbiji i aktuelizuju pitanje povratka tzv. „Zapadnih pokrajina“.¹⁰⁵ Njihove aktivnosti uglavnom se odnose na sferu obrazovanja (zahtevi za omogućavanjem štampanja udžbenika za bugarsku manjinu u Srbiji i omogućavanje bugarskom nastavnom kadru da predaje u bugarskim školama u Srbiji) i veroispovedi (traži se vršenje verske službe na maternjem jeziku po ugledu na Rumune, u vezi sa čim je Bugarska septembra 2012. pokrenula pitanje pred Svetom Evrope, zahteva se i „vraćanje“ manastira i crkava Bugarskoj pravoslavnoj crkvi itd.). Centralnu ulogu u internacionalizaciji ovih pitanja imaju predstavnici Bugarske u EP, Parlamentarnoj skupštini Saveta Evrope i institucijama EU.

Nacionalni savet bugarske nacionalne manjine je 27. februara 2017. godine pokrenuo inicijativu za „istorijsko pomirenje srpskog i bugarskog naroda“ povodom koga bi trebalo odrediti datum „pogodan za obe države, kada bi u Bosilegradu bio otkriven spomenik ili spomen ploča“, kojom bi se odala počast žrtvama svih ratova bez obzira na nacionalnu pripadnost. Na ovu inicijativu su pozitivno reagovali premijer Bugarske Gerdžikov i potpredsednik srpske vlade Dačić prilikom zajedničke posete Bosilegradu 2017. godine.¹⁰⁶

104 Tim datumom obeležen je dan iz 1919. godine kada je Bugarska u sklopu Nejskog mirovnog sporazuma predala deo svojih teritorija Srbiji nakon poraza u Prvom svetskom ratu.

105 „Zapadne pokrajine“ obuhvataju oblasti oko Zaječara, Surdulice, Babušnice, Pirota, Dimitrovgrada i Bosilegrada koje neki krugovi u Bugarskoj smatraju delom svog etničkog prostora.

106 Nenad Đurđević, *Izveštaj o analizi intervjua sa predstavnicima nacionalnih saveta nacionalnih manjina u „Manjinska politika – Podsticanje integracije u Srbiju“*, Forum za etničke odnose, Beograd, jul 2017, str. 115.

U pogledu stepena ekonomske razvijenosti, od 2007. godine, preko Fonda za razvoj Republike Srbije realizuju se programi za podsticanje preduzetništva u nerazvijenim i nedovoljno razvijenim opštinama čiji su korisnici pravna lica i preduzetnici, uključujući i pripadnike nacionalnih manjina, a u toku je i izrada Nacionalnog plana regionalnog razvoja i regionalnih razvojnih strategija za region južna i istočna Srbija, region Šumadija i zapadna Srbija. Međutim, i pored toga regionalne razlike postaju sve veće, što je rezultat tržišnih, političkih, demografskih i drugih faktora, pri čemu su jug i istok Srbije u najtežem položaju. Zato je potrebna posebna politika podsticaja održivog razvoja regiona kroz decentralizaciju, jačanje koncepta regionalne konkurentnosti, smanjenje neravnomernosti u regionalnom razvoju, razvoj lokalne ekonomije na osnovu raspoloživih prirodnih resursa, institucionalno jačanje lokalne samouprave itd.¹⁰⁷ Trebalo bi razmotriti i mogućnosti za zajedničko bilateralno ulaganje sredstava, ulaganje kroz EU fondove (IPA) i druge raspoložive instrumente u projekte koji bi doveli do poboljšanja ekonomske situacije i povećanja zaposlenosti u tim krajevima.

Kada je reč o slobodi veroispovesti vršenje verske službe na bugarskom jeziku nije moguće jer na tom području nema organizacionog oblika Bugarske pravoslavne crkve koja, inače, nije upisana u registar crkava i verskih zajednica u Republici Srbiji, niti je postavljano pitanje takvog delovanja zbog kanonskog poretka pravoslavnih crkava. Prema informaciji našeg nadležnog organa (Uprava za saradnju sa crkvama i verskim zajednicama u Ministarstvu pravde) pripadnici bugarske manjine ostvaruju svoja verska prava u niškoj, vranjskoj i timočkoj eparhiji. Vršenje verske službe se obavlja mešovito na srpskom, crkvenoslovenskom i bugarskom jeziku, a crkvenoslovenski je zajednički jezik pravoslavnog bogoslužjenja razumljiv Srbima i Bugarima. Za vreme bogoslužjenja ravnopravno sa srpskim koristi se veliki broj bugarskih bogoslužbenih knjiga, a u crkvama se nalaze natpisi i na bugarskom jeziku itd.

107 Nenad Đurđević, *Akcionni plan za ostvarivanje prava nacionalnih manjina i Platforma za strategiju integracije nacionalnih manjina u Republici Srbiji – uporedni prikaz aktivnosti predviđenih u oba dokumenta* „Manjinska politika – Podsticanje integracije u Srbiju“, op. cit. str.83.

5. Saradnja Srbije i Bosne i Hercegovine

Poslednjih godina između Republike Srbije i BiH ostvaren je vidan napredak u razvoju odnosa uz intenzivan politički dijalog.

Bilateralni odnosi Srbije i BiH su u usponu i mogu se oceniti kao dobri. Obostrano se sagledava činjenica da su oni od suštinskog značaja za očuvanje mira i stabilnosti u regionu i za njegov ekonomski napredak. U odnosima sa BiH cilj Srbije je jačanje dobrosusedstva, produbljivanje odnosa sa Republikom Srpskom, a sa drugim entitetom - Federacijom BiH, proširivanje saradnje. Kao jedan od potpisnika i garanta Dejtonskog mirovnog sporazuma, iz 1995. godine, Srbija se zalaže za očuvanje celovitosti dejtonske BiH (dva entiteta – Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska, tri naroda – Bošnjaci, Srbi, Hrvati), a sa Republikom Srpskom održava odnose na osnovu Sporazuma o specijalnim paralelnim vezama (iz marta 2001. i septembra 2006. godine).

Do intenziviranja bilateralnog dijaloga, sadržajnijih odnosa i značajnijih pomaka došlo je naročito u 2017. godini. Predsednik Vučić bio je (7. i 8. decembra) u bilateralnoj poseti Sarajevu, što je bila prva predsednička poseta Bosni i Hercegovini posle 2011. godine. Srbiju su u 2017. godine posetili članovi Predsedništva BiH (Dragan Čović, Bakir Izetbegović, Mladen Ivanić; 6. decembra), predsedavajući Predsedništva BiH Dragan Čović (16. oktobra) i predsedavajući Saveta ministara D. Zvizdić (23. januara). Sva tri člana Predsedništva BiH, D. Zvizdić i ministar inostranih poslova Igor Crnadak prisustvovali su (23. juna) inauguraciji predsednika Republike Srbije Aleksandra Vučića, a prvi potpredsednik Vlade i ministar spoljnih poslova Republike Srbije Ivica Dačić i MIP BiH Crnadak zajedno su otvorili novu zgradu ambasade BiH u Beogradu, (18. jula) i Međunarodni sajam poljoprivrede u Novom Sadu, (13. maja). Pored toga, u Beogradu je održan trilateralni susret ministara spoljnih poslova

Srbije, BiH i Turske, Dačića, Crnadaka i Čavušoglua (6. decembra). Predsednik Srbije Aleksandar Vučić posetio je 9. i 10. aprila 2018. godine BiH povodom otvaranja 21. Međunarodnog sajma privrede u Mostaru, na kojem je Srbija bila zemlja-partner. Tom prilikom je imao susrete sa članom Predsedništva BiH Draganom Čovićem i predsednikom Republike Srpske Miloradom Dodikom.

BiH nije priznala jednostrano proglašenu nezavisnost Kosova.

Srbija i BiH pružaju uzajamnu podršku na putu evrointegracija.

Vlada Republike Srbije i Savet ministara BiH od 4. novembra 2015. godine održavaju zajedničke sednice vlade.

BiH je jedan od najznačajnijih spoljnotrgovinskih partnera Srbije. Po vrednosti robne razmene, ona je najveći regionalni partner Srbije i treća izvozna destinacija posle Italije i Nemačke. Međusobna razmena konstantno raste. Pored toga, Srbija je, sa preko milijardu evra ulaganja, jedan od najvećih investitora u BiH. Obostrano je opredeljenje da dalje unapređenje privredne saradnje treba da bude usmereno na sektorsko povezivanje, ukidanje vancarinskih barijera u trgovini, koja se odvija u okviru multilateralnog sporazuma o slobodnoj trgovini CEFTA, kao preduslova za nastavak rasta robne razmene, zajednički nastup na trećim tržištima i zajedničku realizaciju projekata posebno u oblasti energetike, komunikacija i transporta, kao što je auto-put Beograd-Sarajevo. Pored toga, potrebno je uspostaviti i razviti više oblike privredne saradnje kao što su dugoročne proizvodne kooperacije i drugi oblici poslovne saradnje za šta najveći potencijal postoji u metaloprerađivačkoj industriji, industriji za preradu voća i povrća, preradi mesa i mleka, proizvodnji građevinskih mašina, motora, proizvodnji opreme za elektroprivredu, u automobilskoj industriji i dr.

Sa BiH Srbija uspešno saraduje u aktivnostima regionalnih organizacija i inicijativa, kao što su Proces saradnje u Jugoistočnoj Evropi, Regionalni savet za saradnju, Centralnoevropska inicijativa i dr., kao i u okviru trilaterale Srbija-BiH-Turska, čiji je poslednji sastanak na nivou ministara spoljnih poslova održan na marginama Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, 21. septembra 2017. godine, na kojem je dogovoreno da u narednom periodu prioriteta saradnje budu u oblasti infrastrukture i transporta.

Između Srbije i BiH postoji veći broj otvorenih pitanja koja su nasleđe prošlosti iz vremena raspada Jugoslavije. BiH je u najvećoj meri rešila problem izbeglica kroz restituciju stanarskih prava. Ostatak problema predstavlja povratak stanova iz stambenog fonda bivše JNA (oko 16.000 u BiH). Osim toga, sporno je i vraćanje zgrade Bogoslovije Srpskoj pravoslavnoj crkvi (SPC) u Sarajevu i ostale nacionalizovane imovine koja je pripadala SPC.

Prema podacima Komesarijata za izbeglice i migracije na teritoriji Republike Srbije, status izbeglica ima oko 11.000 lica iz BiH. Pitanje povratka regulisano je Sporazumom o povratku izbeglih lica SCG i BiH iz 2005. godine. Srbija se zalaže za poštovanje zaključaka Sarajevske deklaracije iz januara 2005, ministarskih konferencija o rešavanju problema izbeglica u regionu održanih marta

2010. i novembra 2011. u Beogradu i Međunarodne donatorske konferencije održane aprila 2012. godine u Sarajevu.

Predstoji dalje rešavanje problema u oblasti sukcesije (Aneks B koji se odnosi na diplomatsku i konzularnu imovinu i Aneks G koji se odnosi na pokretnu i nepokretnu imovinu, koja se nalazi u nekoj državi naslednici i na koju su građani ili druga pravna lica SFRJ imali pravo na dan 31. decembra 1990). Takođe, postoje otvorena pitanja određenja državnih granica.

Srpska i bosansko-hercegovačka strana su saglasne da u prvoj fazi primat daju rešavanju tehničkih pitanja (tako je po pitanju granice 97% rešenja usaglašeno, uključujući i moguću razmenu pograničnih teritorija), a da se, nakon povećanja međusobnog poverenja, kroz neposredan dijalog nastavi sa rešavanjem preostalih otvorenih pitanja.

U BiH Srbi su konstitutivni narod sa nadležnostima predviđenim Dejtonskim sporazumom, stoga se na Srbe ne mogu primenjivati kriteriji manjinske politike. Naime, prema postojećoj legislativi, nacionalne manjine su deo stanovništva državljana BiH koji ne pripadaju nijednom od tri konstitutivna naroda (Bošnjaci, Srbi i Hrvati), a sačinjavaju ih ljudi istog ili sličnog porekla, tradicije, običaja, verovanja, jezika, kulture, duhovnosti i drugo. Pravni okvir zaštite nacionalnih manjina postavljen je ratifikacijom Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina (2000), Zakonom o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini (2003), entitetskim zakonima o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina Republike Srpske (2004, 2010) i Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o nacionalnim manjinama u BiH (2005). Formiran je Savet nacionalnih manjina pri parlamentarnoj skupštini BiH, a slična tela formirana su i pri Narodnoj skupštini Republike Srpske i parlamentu Federacije BiH. Time su institucionalno stvoreni uslovi koji nacionalnim manjinama omogućavaju očuvanje etničkog, verskog, kulturnog i drugog identiteta.

Ukupan broj Srba u BiH još uvek nije precizno utvrđen. U 2013. godini izvršen je prvi popis stanovništva posle 22 godine (prethodni datira iz 1991), a njegovi rezultati su objavljeni tek 30. juna 2016. godine, ali nisu validni jer ih ne priznaje Republika Srpska zato što je popis obavljen na osnovu sporne metodologije po kojoj su u stalno stanovništvo ubrojani i državljani koji više godina žive i rade u inostranstvu. Prema rezultatima ovog popisa, u BiH živi ukupno 3.531.159 stanovnika, a broj Srba je 1.086.890 ili 30,78% (udeo Bošnjaka 50,11%, a Hrvata 15,43).¹⁰⁸

De jure Srbi u čitavoj BiH uživaju konstitutivnost, ali u Federaciji BiH predstavljaju *de facto* manjinu, to se negativno održava na ostvarivanje prava

¹⁰⁸ Zbog nepravilnosti tokom obrade podataka i prikazanog broja od 198.000 fiktivnih stanovnika, Republika Srpska je za svoju teritoriju objavila sopstvene podatke koje smatra jedino validnim, a prema kojima u njoj živi 1.170.342 stanovnika, od čega Srba 970.857 ili 81,51%. Pored toga, Srbi u malom broju žive i u drugom entitetu, Federaciji BiH, gde ih je 2,55% (oko 56.500), kao i u Distriktu Brčko (oko 29.000).

pripadnika srpske zajednice (pravo na rad ili kulturna prava). Svega tri opštine u ovom entitetu – Drvar, Glamoč i Bosanski Petrovac, imaju apsolutnu srpsku većinu, dok Grahovo ima relativnu većinu. One su, međutim, zanemarene kako od strane kantonalnih tako i federalnih vlasti. Na to ukazuje primer opštine Glamoč kojoj matični Kanton 10 ne odobrava kreditno zaduživanje koje je omogućeno svim drugim opštinama.¹⁰⁹ Pored toga, pitanje povratka imovine proteranih Srba, u koju spada preko 50.000 stambenih jedinica, i dalje je nerešeno.¹¹⁰ Krše se i njihova prava kada je reč o obrazovanju na maternjem jeziku, što je delimično uslovljeno pravilom da je za formiranje srpskog odeljenja potrebno najmanje 18 učenika, a to je za depopulisana naselja neosnovano veliki broj. Međutim, nastava na srpskom jeziku izostaje i tamo gde su formalno ispunjeni uslovi za njeno održavanje. Ovakvu situaciju u domenu obrazovanja upečatljivo ilustruje činjenica da van opština Drvar i Glamoč svega 49 srpske dece uči maternji srpski jezik.¹¹¹

Poseban problem predstavlja povratak izbeglih i raseljenih Srba u Federaciju BiH, kao i povratak njihovih imovinskih i drugih prava. Stoga je jedan od prioriteta da se ojača infrastruktura i razradi platforma za međusrpsku komunikaciju i koordinaciju, a s ciljem jačanja civilnih inicijativa Srba u BiH, kako bi se pospešio njihov monitoring i evaluacija implementacije evropskih politika i programa, i na taj način omogućilo dosledno izveštavanje o stanju građanskih prava i sloboda.

Vredna pažnje je inicijativa iz 2017. godine o usvajanju „Deklaracije o očuvanju srpske nacije i naroda“ na kojoj rade zvanični Beograd i Banja Luka, i koju je trebalo da predstavljaju predsednici Srbije i Republike Srpske – Aleksandar Vučić i Milorad Dodik, krajem 2017. godine, kao deklarativni pravni akt koji bi trebalo da usvoje i parlamenti Srbije i entiteta BiH Republike Srpske. Deklaracija bi trebalo da se bazira na tri tačke, i to: očuvanje srpskog jezika i kulture, poboljšanje demografske slike i ekonomsko jačanje srpske zajednice u zemljama regiona i u svetu.¹¹² Deklaracija predviđa osnivanje Nacionalnog saveta za očuvanje identiteta srpskog naroda koji bi trebalo da čine predsednici i premijeri Republike Srpske i Srbije, patrijarh Srpske pravoslavne crkve i ministar spoljnih poslova Srbije. Aktivnost Saveta bi bila usmerena na „negovanje bliskih odnosa svih Srba sa matičnom državom, jačanje svesti o zajedničkom poreklu, ubrzanje ekonomskog razvoja i čuvanje i negovanje srpske kulture i nacionalnog identiteta, izražavanje, izučavanje i razvoj srpske kulture,

109 *Izveštaj o političkim pravima srpskog naroda u regionu za 2015/2016*, broj VIII, Napredni klub, Beograd, 2016.godine, <http://www.napredniklub.org/wp-content/uploads/2016/08/Izvestaj-o-politickim-pravima-srpskog-naroda-u-regionu-za-2016.pdf>, str. 28.

110 Ibid.

111 Ibid, str. 29.

112 <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:679819-Tri-stuba-za-opstanak-svih-Srba>, pristupljeno 27. 4. 2018. godine.

izučavanje nacionalne istorije i negovanje herojske, pravdoljubive i slobodarske tradicije srpskog naroda, kao i obeležavanje nacionalnih praznika¹¹³

Deklaracija bi trebalo da bude poput aneksa Sporazuma o uspostavljanju specijalnih i paralelnih odnosa između Srbije i RS. Iako je bilo predviđeno da Deklaracija bude usvojena u februaru 2018. godine, njeno usvajanje je odloženo na predlog predsednika Srbije kako bi se „obezbedila šira međunarodna podrška“ za usvajanje tog dokumenta.

Komentarišući inicijativu, lider pokreta „Odgovor“ i bivši gradonačelnik Srebrenice Čamil Duraković predložio je usvajanje Deklaracije o priznavanju, toleranciji i zaštiti kulturnog identiteta i maternjih jezika Bošnjaka i Srba, kojom bi se priznao naziv bosanskog jezika kao maternjeg jezika Bošnjaka i srpskog jezika kao maternjeg jezika Srba, omogućila njihova ravnopravna upotreba, zaštita i uključivanje u sistem obrazovanja, što bi doprinelo pomirenju i boljem razumevanju i saradnji Srba i Bošnjaka.

113 <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:712124-DEKLARACIJA-BEOGRADA-I-BANJALUKE-PREDVIDJA-Nacionalni-savet-za-zastitu-svih-Srba>, pristupljeno 27. 4. 2018. godine.

6. Saradnja Srbije i Crne Gore

Srbija i Crna Gora zainteresovane su za dalje unapređenje odnosa u svim oblastima od obostranog interesa, konstruktivan politički dijalog i rešavanje otvorenih pitanja na uzajamno prihvatljiv način.

U 2017. godini predsednik Vlade Crne Gore Duško Marković boravio je u zvaničnoj poseti Srbiji (3. i 4. februara), a na Mostarskom sajmu privrede (3. i 4. aprila) realizovan je bilateralni susret predsednika Vlade Republike Srbije Aleksandra Vučića i predsednika Crne Gore Filipa Vujanovića. U Podgorici, prilikom samita Jadranske povelje, predsednica Vlade Srbije Ana Brnabić se susrela sa crnogorskim predsednikom Vlade Markovićem. U 2018. godini (16. januara) prvi potpredsednik Vlade i ministar spoljnih poslova Srbije Ivica Dačić zvanično je posetio Crnu Goru.

Za dalji razvoj bilateralnih odnosa i rešavanje manjinskih pitanja, a posebno pitanja statusa srpske zajednice u Crnoj Gori i poštovanja njenih prava, od značaja je činjenica da je na predsedničkim izborima 15. aprila 2018. godine za predsednika Crne Gore izabran Milo Đukanović (DPS) sa 53,8% glasova u prvom krugu.

Crna Gora je 9. oktobra 2008. godine priznala jednostrano proglašenu nezavisnost Kosova i uspostavila diplomatske odnose (2010. godine), a bilateralna saradnja se intenzivira.

U procesu evrointegracija postoji uzajamna podrška Srbije i Crne Gore, koje su 2013. godine potpisale Sporazum o saradnji u kontekstu pristupanja EU.

Razvoj ekonomske saradnje i zajednički infrastrukturni projekti spadaju u prioritet saradnje dve zemlje. Trgovina je regulisana odredbama CEFTA 2006 i odvija se bez naplate carina. Srpsko-crnogorski poslovni klub počeo je sa radom 2011. godine. Srbija ostvaruje značajan suficit u robnoj razmeni sa Crnom

Gorom i jedan je od najvažnijih ekonomskih partnera Crne Gore. U 2016. godini, ukupna spoljnotrgovinska razmena je iznosila 709,8 miliona evra, a u 2017. godini, 875,5 miliona evra.

Postoji obostrana zainteresovanost za unapređenje saradnje i realizaciju projekata u infrastrukturi (rekonstrukcija pruge Beograd-Bar i izgradnja autoputa na toj trasi) i energetici. Pozitivno je ocenjena saradnja javnih preduzeća elektroprivreda Srbije i Crne Gore na projektu izgradnje hidroelektrane „Komarnice“, a crnogorska strana je zainteresovana za zajedničke projekte na graničnim vodotocima (Drina, LIM, Ibar). Planirano je energetska povezivanja Srbije, Crne Gore i BiH.

Srbija i Crna Gora ostvaruju uspešnu saradnju u više regionalnih organizacija i inicijativa (Proces saradnje zemalja Jugoistočne Evrope, Regionalni savet za saradnju, Centralnoevropska inicijativa, Jadransko-jonska inicijativa, Energetska zajednica Jugoistočne Evrope, Marri - Regionalna inicijativa za migracije, azilante i izbeglice i drugo).

Značajne mogućnosti pruža Program prekogranične saradnje Srbija-Crna Gora za period 2014-2020, za koji je EU, preko IPA fondova, opredelila 8,4 miliona evra. Ovim sredstvima biće finansirani zajednički projekti koji jačaju socio-ekonomsku saradnju u pograničnom programskom području i doprinose njegovom razvoju. Prioritetne oblasti saradnje su: podrška zapošljavanju i socijalna inkluzija, zaštita životne sredine, razvoj turizma i zaštita zajedničkog kulturno-istorijskog nasleđa.

S obzirom na to da Crna Gora priznanjem jednostrano proglašene nezavisnosti Kosova osporava deo granice Republike Srbije na Kosovu, zauzet je stav da se komisija nadležna za utvrđivanje državne granice može sastati tek posle dogovora između Beograda i Prištine.

U Crnoj Gori je usvojen Akcioni plan za rešavanje statusa raseljenih lica iz bivših jugoslovenskih republika i sa Kosovom. Ta lica se izjednačavaju sa strancima sa stalnim naseljenjem u Crnoj Gori i sa ostalim građanima u smislu ostvarivanja prava na rad, socijalno, penzijsko i zdravstveno osiguranje, ali ne mogu dobiti državljanstvo i ne mogu biti zaposleni u državnim institucijama u kojima je preduslov za zaposlenje crnogorsko državljanstvo. U Crnoj Gori se nalazi oko 10.700 raseljenih lica sa Kosova i oko 6.000 iz BiH i Republike Srpske.

Crna Gora je zainteresovana da za potrebe konzularnih poslova koristi deo DKP Srbije u prestonicama pojedinih zemalja (Indija, Etiopija), kao i za zajedničko korišćenje neraspodeljene imovine (Moskva, skandinavske zemlje).

Prema popisu iz 2011. godine, broj Crnogoraca u Srbiji je 38.527 (0,54% ukupnog stanovništva Srbije), što je za 44,2% manje u odnosu na popis iz 2002. godine.

Između Srbije i Crne Gore nije zaključen bilateralni sporazum o zaštiti nacionalnih manjina. Crnogorska nacionalna manjina je priznata u Republici

Srbiji, a njen legitimni predstavnik je Nacionalni savet crnogorske nacionalne manjine čiji je aktuelni sastav izabran na izborima za nacionalne savete 26. oktobra 2014. godine.

Aktivnosti Srba u Crnoj Gori, pored delovanja kroz političke stranke, odvijaju se i kroz Srpski nacionalni savet, Maticu Srba Crne Gore, Srpski kulturni centar u Podgorici i SPC.

Crnogorska strana traži uvođenje crnogorskog jezika u službenu upotrebu u opštini Vrbas. Nacionalni savet crnogorske nacionalne manjine podneo je inicijativu Skupštini opštine Vrbas koja treba da donese odluku. Prema Zakonu o službenoj upotrebi jezika i pisma Republike Srbije na područjima na kojima žive pripadnici nacionalnih manjina, u službenoj upotrebi su, pored srpskog jezika, i jezici i pisma nacionalnih manjina čiji procenat u ukupnom broju stanovnika na teritoriji lokalne samouprave dostiže 15%. Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2011. godine u opštini Vrbas 17,47% stanovništva se izjasnilo da su po nacionalnoj pripadnosti Crnogorci, ali samo 0,51% da im je maternji jezik crnogorski. Stoga je crnogorski jezik u službenoj upotrebi samo u opštini Mali Idoš, i to počev od 2010. godine.

S obzirom na specifičnost nacionalnog opredeljivanja većine u Crnoj Gori koja predstavlja primer „identitetski podeljene većine“ i značajnog uticaja političkih dešavanja na ovo izjašnjavanje nije neočekivano de je prema popisu stanovništva iz 2011. godine, broj Srba u Crnoj Gori je 178.110 što je za oko 3% manje u odnosu na prethodni popis.

U Crnoj Gori status Srba nije definisan a to takođe izražava činjenicu da se deo Srba izjašnjava kao „Crnogorac“ ali i obrnuto. Ustavom i Zakonom o nacionalnim manjinama nije definisano ko su nacionalne manjine, a izborni zakon utvrđuje da su manjine pripadnici naroda koji čine manje od 15% stanovništva. S obzirom na to da Srbi, prema rezultatima popisa iz 2011. godine, čine 28,73% stanovništva, oni se ne mogu svesti na nacionalnu manjinu, ali nisu ni zvanično priznati kao konstitutivni narod.

Službeni jezik u Crnoj Gori je crnogorski, a u službenoj upotrebi su i srpski, bošnjački, albanski i hrvatski jezik.

Za zapošljavanje je uveden neformalni kriterijum nacionalne podobnosti tako da je u državnim službama u proseku znatno manje Srba nego što ih je u strukturi stanovništva. Od ukupnog broja zaposlenih u državnoj upravi Srbi čine samo oko 7%. Srba gotovo da nema na rukovodećim mestima u prosveti, zdravstvu, pravosuđu i policiji, tj. ne postoji nijedan direktor Srbin u osnovnim i srednjim školama, domovima zdravlja i bolnicama itd.

Prema Ustavu Crne Gore građanin može imati dvojno državljanstvo odnosno crnogorsko i srpsko samo ako ga je stekao pre 3. juna 2006. godine.

7. Saradnja Srbije i Makedonije i položaj nacionalnih manjina

Sudeći po javnim stavovima, Vlada Makedonije je opredeljena za miroljubive integracije svih etničkih grupa, ali je suočena s političkim otporom kako unutar većinskog naroda tako i među Albancima, ali i sa održavanjem raširenih predrasuda u pogledu sredstava za ostvarivanje ciljeva.

Bilateralna saradnja Srbije i Makedonije se generalno ocenjuje kao veoma dobra u duhu dobrosusedstva, prijateljstva i bliskih veza dva naroda. Obostrano se ukazuje na značaj daljeg unapređenja bilateralnih odnosa koji treba da budu u funkciji razvoja dve zemlje, mira i stabilnosti u regionu.

Višemesečna napetost u odnosima dve države kulminirala je krajem avgusta 2017. godine povlačenjem diplomatskog osoblja Ambasade Srbije u Skoplju zbog „agresivnog obaveštajnog delovanja“ protiv interesa Beograda, kako je to objasnila Vlada Srbije. Tenzije su opale posle sporazuma koji su novi premijer Makedonije Zoran Zaev i predsednik Srbije Aleksandar Vučić postigli 23. avgusta 2017. godine u telefonskom razgovoru, saglasivši se da ubuduće nesuglasice treba rešavati isključivo dijalogom. Potom je (20-21. novembra 2017. godine) Zoran Zaev posetio Beograd.

U 2017. godini Srbiju je posetio i predsednik Makedonije Đorđe Ivanov (28-30. oktobra).

Makedonija je priznala jednostrano proglašenu nezavisnost Kosova, uspostavila diplomatske odnose, otvorila Ambasadu u Prištini, potpisala i ratifikovala Sporazum o granici, održava redovan politički dijalog sa vođama Kosova, a ekonomsku saradnju smatra ključnom za jačanje međusobnih odnosa.

Istovremeno, Makedonija podržava dijalog Beograda i Prištine.

Evrointegracije se ocenjuju kao spoljnopolitički prioritet obe zemlje koje imaju potpisan Sporazum o saradnji u kontekstu pristupanja EU.

Privredna saradnja je razvijena u svim oblastima, a dve zemlje su jedna drugoj značajni ekonomski partneri. Trgovinska razmena pokazuje konstantan rast. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, razmena u 2017. godini je iznosila 868 miliona evra. Srbija je na trećem mestu trgovinskih partnera Makedonije. Srpske investicije u Republiku Makedoniju, prema podacima NBS, u periodu 2010–2016. godina iznose 28,7 miliona evra. Obostrano se ukazuje na mogućnost povećanja trgovinske razmene kako bi se dostigao nivo od milijarde evra. S tim u vezi, sa makedonske strane se predlaže pojednostavljivanje carinskih procedura na graničnim prelazima, odnosno postoji predlog da carinska procedura obavljena u jednoj zemlji potom važi i u drugoj, što bi ubrzalo protok ljudi i robe. Među prioritetima saradnje su završetak Koridora 10, izgradnja gasne konekcije Vranje–Kumanovo, izgradnja železničke pruge (Budimpešta)–Beograd–Skoplje, dok je dalekovod Niš–Štip, takođe označen kao jedan od prioriteta, završen i pušten u rad 2016. godine.

Sa Makedonijom Srbija uspešno saraduje u aktivnostima regionalnih organizacija i inicijativa, kao što su Proces saradnje u Jugoistočnoj Evropi, Regionalni savet za saradnju, Centralnoevropska inicijativa, Energetska zajednica Jugoistočne Evrope, MARRI - Regionalna inicijativa za migracije, azilante i izbeglice i dr.

U okviru IPA programa za period 2014–2020. planirano je 2,6 miliona evra za prekogranične projekte. Problem je, međutim, u definisanju teritorije koja bi bila obuhvaćena Programom, s obzirom na to da se Srbija i Makedonija jednim delom graniče preko Kosova. Zato su u program prekogranične saradnje uključeni okruzi (tri iz Srbije - Pčinjski, Jablanički i Nišavski, i tri iz Makedonije - Severni, Istočni i Skoplje).

Makedonija je prihvatila inicijativu Beograda za otvaranje kulturnih centara Makedonije i Srbije u Beogradu i Skoplju.

Dve zemlje su (15. septembra 2014. godine) potpisale Sporazum o zajedničkom korišćenju prostorija diplomatsko-konzularnih predstavništava.

Dobra je saradnja ministarstava unutrašnjih poslova dve zemlje, posebno u oblasti suzbijanja organizovanog kriminala (krijumčarenje ljudi, narkotika, akcizne robe itd.).

Ukupno stanovništvo Makedonije broji 2,2 miliona ljudi različitih nacionalnih i etničkih grupa, najviše je Makedonaca, Albanaca, Turaka, Roma, Srba i Vlaha. Ukoliko bi se sudilo po zakonodavstvu, svi građani Makedonije su jednaki: Ustav obezbeđuje zaštitu etničkih, kulturnih, jezičkih i religijskih identiteta manjina, uključujući državnu podršku za obrazovanje na jezicima manjina u srednjim školama, a i službenu upotrebu manjinskih jezika u oblastima u kojima manjine predstavljaju većinsko stanovništvo.

Pitanja prava i položaja nacionalnih manjina predstavljaju važnu dimenziju u bilateralnoj saradnji Srbije sa Makedonijom. Institucionalni okvir poštovanja manjinskih prava je bilateralni Sporazum o zaštiti manjina (Sporazum o zaštiti srpsko-crnogorske nacionalne manjine u Republici Makedoniji i makedonske nacionalne manjine u SCG) potpisan je 6. jula 2004. godine, ratifikovan 29. juna 2005, a stupio je na snagu 2005. Konstitutivna sednica našeg dela Međuvladine mešovite komisije za manjine održana je 7. februara 2012. godine, a makedonskog 30. novembra 2009. godine. Do sada nije održana nijedna zajednička sednica ove komisije.

Broj pripadnika makedonske manjine u Srbiji iznosi prema popisu stanovništva iz 2011. godine 22.755 (0,32% ukupnog stanovništva), što je za 11,96% manje u odnosu na rezultate popisa iz 2002. godine, pri čemu se 14.355 građana izjasnilo se da je njihov maternji jezik makedonski.

Nakon izbora za nacionalne savete nacionalnih manjina, 26. oktobra 2014, konstituisan je Nacionalni savet makedonske nacionalne manjine sa sedištem u Pančevu.

Kada je reč o pravima i položaju makedonske nacionalne manjine u Republici Srbiji nema značajnijih spornih pitanja. Makedonija je u više navrata isticala zadovoljstvo položajem svoje manjine u Srbiji.

Najveća koncentracija Makedonaca je u mestima Plandište, Jabuka, Glogonj, Dužine i Kačarevo gde oni čine od 12 do 33% ukupnog stanovništva, kao i u Beogradu (opštine Novi Beograd i Palilula). Najvažnije uporište Makedonaca je naselje Jabuka kod Pančeva sa 32,54% udela u ukupnom stanovništvu i gde je makedonski jezik u službenoj upotrebi.

Nacionalni savet makedonske nacionalne manjine čini napore kako bi se uveo predmet „Makedonski jezik sa elementima nacionalne kulture“ u obrazovni sistem u Republici Srbiji (ovaj izborni predmet se za sada pohađa samo u jednoj osnovnoj školi u mestu Jabuka). Pored toga, cilj Nacionalnog saveta je ostvarivanje prava u domenu kulture, informisanja, kao i službene upotrebe makedonskog jezika i pisma.

Prema popisu iz 2002. u Makedoniji živi 35.939 Srba (1,78% stanovništva). Popis stanovništva započet u oktobru 2012. prekinut je zbog brojnih kontroverzi i malverzacija koje su postale predmet međusobnog međuetničkog sukoba Makedonaca i Albanaca.

Najveća koncentracija pripadnika srpske zajednice u Makedoniji je u Skopskom i Kumanovskom regionu (79,9%).

Srpski jezik je u službenoj upotrebi u tri opštine na severozapadu Makedonije (Kumanovo, Čučer-Sandevo i Staro Nagoričane).

Ustavom Makedonije Srbi su dobili status nacionalne manjine. U preambuli Ustava označeni su kao „deo srpskog naroda koji živi u Republici Makedoniji“. Imaju pravo na proslavu svog nacionalnog praznika (Sveti Sava) i na finansijsku pomoć Vlade u realizovanju programa očuvanja nacionalnog identiteta.

Srbi nisu zadovoljni svojim učešćem u organima vlasti. Samo u jednoj opštini (Staro Nagoričane) gradonačelnik je Srbin, a u izvršnoj i sudskoj vlasti nema Srba na rukovodećim mestima.

Iako Ustav Makedonije garantuje pripadnicima manjinskih zajednica pravo na obrazovanje na maternjem jeziku, nastava na srpskom jeziku se izvodi u svega četiri osnovne škole sa sve manjim brojem učenika, a samo u jednoj od 1. do 9. razreda. U srednjim školama, i pored zakonskog prava, nema nastave na srpskom jeziku još od sredine osamdesetih godina 20. veka.

U Makedoniji ne postoji informisanje na srpskom jeziku.

Srbi u Makedoniji ne uživaju slobodu veroispovesti koja im je garantovana Ustavom, jer SPC nije omogućeno slobodno delovanje na teritoriji Makedonije. Po tvrdnjama SPC, njene crkve uzurpirala nekanonska Makedonska pravoslavna crkva (MPC), a Srbi su prinuđeni da svoja verska osećanja iskazuju van crkve, u privatnim stanovima i kućama koji služe kao paraklisi. Za Republiku Srbiju je neprihvatljivo da sveštenstvo i vernici Pravoslavne ohridske arhiepiskopije (POA) budu proganjani samo zbog toga što priznaju SPC, a od makedonskih vlasti se očekuje da registruje POA i omogući joj uživanje verskih prava i sloboda.¹¹⁴

Sve više makedonskih državljana srpske nacionalnosti traži dvojno državljanstvo, odnosno da pravo makedonsko državljanstvo stiču bez otpusta iz srpskog državljanstva, ali Zakon o državljanstvu Republike Makedonije predviđa da lica koja su došla na stalni boravak u Makedoniju mogu da podnesu zahtev za makedonsko državljanstvo uz prethodni otpust iz državljanstva koje poseduju. Prema proceni Ambasade Republike Srbije u Skoplju, u Makedoniji ima oko 3.500 dvojnih državljana koji pored makedonskog imaju i srpsko državljanstvo.

114 Višedecenijski spor između SPC i tzv. MPC kulminirao je 1967. godine, kada je MPC proglasila autokefalnost, što SPC nije priznala. Pokušaj prevazilaženja raskola između SPC i MPC potpisivanjem tzv. „Niškog sporazuma“, 17. maja 2002. godine, nije uspeo, jer je njegovo potpisivanje od strane sveštenika MPC proizvelo u Makedoniji antisrpsku kampanju širokih razmera koja je odnose između dve crkve postavila na nivo odnosa dve države i dva naroda. Jedini koji je prihvatio „Niški sporazum“ bio je arhiepiskop Pravoslavne ohridske arhiepiskopije Jovan Vraniškovski koji je raščinjen, udaljen iz MPC i osuđen na kaznu zatvora. Od tada nastaju stalna proganjanja srpskih sveštenika, zabrana ulaska i prolaska kroz Makedoniju, pretresanje na granici, oduzimanje knjiga, rušenje srpskih crkvenih objekata itd. Nakon odluke Apelacionog suda u Skoplju, arhiepiskop Jovan Vraniškovski je 2. februara 2015. godine uslovno pušten iz zatvora. Bio je na uslovnoj slobodi do 23. marta 2017, a nakon tog datuma je oslobođen.

II) Preporuke za unapređenje
manjinske politike i
bilateralnih odnosa sa
susedima

1. Preporuke koje se odnose na unapređenje manjinske politike i bilateralne i regionalne saradnje Srbije sa susednim državama

- Pratiti aktivnosti državnih organa Srbije, nadležnih institucija i nevladinih organizacija u oblasti izvršavanja obaveza iz Akcionog plana za zaštitu manjina;
- Ispunjavati obaveze iz već postojećih bilateralnih sporazuma Srbije i Mađarske koji se odnose i na zaštitu manjina;
- Analizirati i sprovoditi zaključke sa zajedničkih sednica dve vlade radi boljeg ostvarivanja manjinskih prava mađarske i srpske nacionalne manjine;
- Primeniti preporuke Visokog komesara OSBS-a za nacionalne manjine iz Bolzana (2008) o ulozi država u zaštiti njihovih nacionalnih manjina na teritoriji susednih država i iz Ljubljane (2012) o integraciji društva različitosti, kao i iz Lunda o efektivnoj participaciji nacionalnih manjina u javnom životu (1999);
- Sadašnju politiku promovisanja nacionalnog identiteta i različitosti unaprediti normama, procedurama i institucijama koje bi novu državnu manjinsku politiku učinile integrativnom;

- Pristupiti i unaprediti manjinsku politiku tako što će se pristupiti izradi i sprovođenju *Strategije integrativne manjinske politike* koja bi trebalo da podstakne političke i društvene aktere, pre svega predstavnike nacionalnih manjina i drugih manjinskih zajednica i njihove pripadnike (na primer, migranti i migrantske zajednice, marginalizovane grupe) s jedne i srpske većine s druge strane, da uspostave svojevrsni društveni ugovor u kojem bi Republika Srbija preuzela najveću odgovornost za promovisanje novog pristupa u kome su nacionalne manjine – njihovi pripadnici i kolektivitet – subjekti sa posebnim garantovanim pravima, slobodama i odgovornostima;
- Posebnu pažnju u *Strategiji* posvetiti pravu na manjinsku samoupravu koje se ostvaruje preko institucije nacionalnih saveta nacionalnih manjina; utvrđivanju principa i mehanizama političkog predstavljanja nacionalnih manjina u Narodnoj skupštini Republike Srbije, uključujući i predstavljanje onih nacionalnih manjina koje to pravo imaju prema bilateralnim sporazumima o obostranoj zaštiti nacionalnih manjina; zastupljenosti nacionalnih manjina u organima izvršne vlasti na svim nivoima; *sadašnju politiku promovisanja nacionalnog identiteta i različitosti potrebno je unaprediti normama, procedurama i institucijama koje bi novu državnu manjinsku politiku učinile integrativnom;*
- Proučiti mogućnosti i efekte harmonizacije manjinskog zakonodavstva u regionu, posebno manjinskog zakonodavstva Srbije i Hrvatske. Ovom poslu bi od pomoći bilo angažovanje Kancelarije visokog komesara za nacionalne manjine OEBS-a, kao i angažovanje Saveta Evrope;
- Obezbediti transparentnost rada Međuvladinih mešoviti komisija i uspostaviti posebno telo za praćenje primene usvojenih preporuka Međuvladine mešovite komisije;
- Preporučuje se predstavnicima državnih vlasti da zadrže neutralnost u rešavanju otvorenih pitanja nacionalnih identiteta koji izazivaju sporove između pripadnika različitih nacionalnih manjina (na primer, Hrvati–Bunjevci, Vlasi–Rumuni);
- Omogućiti srazmernu zastupljenost predstavnika nacionalnih manjina na svim nivoima vlasti u smislu navedenih polaznih osnova. Politička zastupljenost u predstavničkim telima se može obezbediti putem reforme izbornog sistema koji bi pružio jednaku i fer mogućnost svim građanima, kako pripadnicima većinskog naroda tako i nacionalnim manjinama, da odaberu svoje predstavnike na svim nivoima;
- Unapređivati mogućnosti upotrebe manjinskog jezika u institucijama državne uprave, lokalne samouprave, u obrazovnim i ostalim institucijama.

2. Preporuke za unapređenje manjinske politike i bilateralnih odnosa sa susedima – podrška srpskoj zajednici i drugim državljanima Republike Srbije koji žive u zemljama regiona

- U skladu sa Strategijom proširenja EU na Zapadni Balkan, evropskom praksom i vrednostima, smernicama Visokog komesara za nacionalne manjine OEBS-a iz Bolcana i potrebom uvažavanja osobenosti položaja pripadnika srpske zajednice u svakoj od susednih zemalja, potrebno je unaprediti postojeću strategiju saradnje Srbije sa Srbima u regionu. Opšti cilj politike vlasti Srbije radi podrške srpskoj zajednici trebalo bi da bude stvaranje pravnog i operativnog okvira koji će definisati strateška opredeljenja države Srbije na svim poljima delovanja, a u svrhu unapređenja odnosa Republike Srbije i Srba i drugih njenih državljana

koji žive u zemljama regiona. Radi postizanja ovog cilja neophodno je preispitivanje postojeće državne strategije i njeno unapređenje;

- Potrebno je definisati preuzimanje odgovornosti svih državnih organa i institucija Republike Srbije u podršci očuvanju nacionalnog identiteta a zaštitu prava pripadnike srpske zajednice izvan Srbije. Pri tome bi trebalo imati u vidu sledeće strateške ciljeve: (1) pomoć u zaštiti prava i statusa pripadnika srpske zajednice i drugih državljana Republike Srbije koji se u zemljama u kojima žive i rade nalaze u ugroženom ili marginalizovanom položaju, (2) očuvanje srpskog jezika i kulture, (3) poboljšanje ekonomske saradnje sa Srbima u regionu, (4) unapređenje položaja državljana Srbije i srpske zajednice u regionu adekvatnim diplomatskim, društvenim, ekonomskim, kulturnim, obrazovnim i drugim merama;
- Politika Republike Srbije prema Srbima i državljanima Srbije u regionu trebalo bi da se u načelu bazira na: obavezama država u kojima oni žive da poštuju univerzalno priznata načela i standarde međunarodnog prava uz punu primenu načela suverene jednakosti i ne mešanja u unutrašnju politiku drugih država; neotuđivosti temeljnih ljudskih i građanskih prava, iz kojih se izvodi pravo na zaštitu i očuvanje kulturne raznolikosti, kao i pravo manjinskih zajednica na očuvanje identiteta, kulture i jezika, promociji međunarodnog prava i zaštite pripadnika nacionalnih manjina kako na osnovu međunarodnog tako i domaćeg prava, punoj afirmaciji kulturne i jezičke autonomije – samouprave srpske zajednice – unapređenju znanja, nauke i inovacija, promocija i mapiranje Srbije u sferama nauke, kulture, sporta, kao i jačanje civilnog sektora;
- Osnivanje „Srpske kuće“ i klubova kao institucija za kooperaciju i koordinaciju aktivnosti pomoći u zaštiti prava srpske zajednice, koordinaciju i unapređenje lokalnih inicijativa i pružanje usluga koje omogućavaju stručno usavršavanje i realizaciju ciljeva strategije za dijasporu (putem finansiranja projekata, treninga, razmene stručnjaka i slično).

3. Preporuke za unapređenje bilateralne saradnje i položaja nacionalnih manjina u susednim zemljama

3.1. Republika Hrvatska

- Neophodno je intenzivirati dijalog između institucija u Republici Srbiji na najvišem nivou sa predstavnicima hrvatske nacionalne manjine;
- Srbija bi trebalo da ubrza povraćaj imovine u procesu restitucije hrvatskim organizacijama i da ubrza povratak imovine Katoličkoj crkvi, i izjednači ga sa povratkom imovine Srpskoj pravoslavnoj crkvi;
- Efikasno procesuirati slučajeve etničke diskriminacije i etnički motivisanog nasilja, jasno ih označavajući kao etnički motivisane;
- Izdvajanja za medije na hrvatskom i za kulturne prakse Hrvata i finansiranje hrvatskih kulturnih organizacija treba da bude srazmerno izdvajanju za druge manjine; i
- Obezbediti političku zastupljenost hrvatske manjine na svim nivoima.

3.2. Republika Mađarska

- Ostvariti dijalog sa Nacionalnim savetom mađarske nacionalne manjine u cilju razmene iskustava u procesu ostvarivanja manjinskih prava te manjine i sprovođenja integrativne manjinske politike;
- Otkloniti nedostatke u domenu upotrebe jezika i pisma na nivou lokalnih samouprava u kojima je mađarska manjina značajno zastupljena; i
- Poboljšati medijski pristup mađarskoj manjini u sredinama gde je ona značajno zastupljena.

3.3. Rumunija

- Proširenje dijaloga vlada, posebno Srbije i Rumunije, o razvoju političke, ekonomske i kulturne saradnje. To posebno važi za dijalog Srbije sa Rumunijom oko otvorenog „vlaškog pitanja“;
- Omogućiti srazmernu zastupljenost predstavnika rumunske nacionalne manjine na svim nivoima vlasti u skladu sa bilateralnim sporazumom o zaštiti nacionalnih manjina; sprovesti komparativnu analizu izbornog sistema Srbije sa izbornim sistemima susednih zemalja i drugih članica Evropske unije radi pronalaženja optimalnih rešenja za bolju zastupljenost nacionalnih manjina;
- Unaprediti mogućnost upotrebe rumunskog kao manjinskog jezika u institucijama državne uprave, lokalne samouprave, u obrazovnim i ostalim institucijama;
- Omogućiti upotrebu rumunskog jezika gde god se takva upotreba međunarodnim standardima i normama, domaćim propisima i drugim pravno-političkim instrumentima garantuje i podrazumeva;
- Podići kapacitete i obučiti zaposlene u administraciji lokalnih samouprava u opštinama u kojima je na snazi upotreba rumunskog kao službenog jezika i pisma kako bi bili u mogućnosti da sa građanima rumunske nacionalnosti opšte na tom jeziku;
- Podići kapacitete i obučiti zaposlene u sudstvu kako bi bili u mogućnosti da iznesu čitav sudski postupak na rumunskom jeziku koji je u službenoj upotrebi na teritoriji date administrativne jedinice;
- Obezbediti sredstva za postavljanje višejezičnih natpisa tamo gde za njima postoji potreba;

- Osnovati zavod za proučavanje kulture i jezika vlaške nacionalne manjine koji bi u saradnji sa stručnim telima, organizacijama i pojedincima, a uz podršku državnih organa, trebalo da postignu saglasnost o standardizaciji vlaškog govora kako bi ova nacionalna manjina mogla da proces standardizacije vlaškog jezika i pisma dovede do kraja;
- Obezbediti poštovanje slobode veroispovesti u kontekstu osnivanja i registracije verskih organizacija na temelju principa neutralnosti države. Podsticati intenzivan dijalog, uz poštovanje principa odvojenosti države i crkve, između predstavnika SPC i RPC u cilju pronalaženja pragmatičnog rešenja koja će olakšati pristup rumunskoj manjini verskim obredima na maternjem jeziku;
- Unaprediti organizaciju nastave izbornog predmeta „Rumunski jezik sa elementima nacionalne kulture“ u školama u istočnoj Srbiji (adekvatno vreme održavanja nastave, organizovan transport za đake, obučeni nastavni kadar i dr.), kako bi se poboljšali tehnički uslovi za pohađanje ovog predmeta i za eventualno povećanje broja učenika.

3.4. Republika Bugarska

- Omogućavanje srazmerne zastupljenosti predstavnika bugarske nacionalne manjine na svim nivoima vlasti, uključujući razmatranje modela obezbeđivanja zagarantovanih mesta u Skupštini Republike Srbije za predstavnike malobrojnih nacionalnih manjina;
- Unapređivanje mogućnosti upotrebe bugarskog jezika u institucijama državne uprave, lokalne samouprave, u obrazovnim i ostalim institucijama;
- Potrebno je podići kapacitet i obučiti zaposlene u administraciji lokalnih samouprava u opštinama u kojima je na snazi upotreba bugarskog kao službenog jezika i pisma kako bi bili u mogućnosti da sa građanima opšte na tom jeziku;
- Srbija i Bugarska bi trebalo da po ugledu na odnose Srbije i Mađarske zajednički priznaju postojanje teškog nasleđa prošlosti, te da putem javnog prihvatanja odgovornosti za to nasleđe, kao što je na primer međusobno izvinjenje za zločine počinjene na teritorijama koje su tokom dva svetska rata menjale vlast, uspostave temelj novih odnosa u budućnosti;
- Vlada Srbije bi, u saradnji sa Nacionalnim savetom bugarske nacionalne manjine i nevladinim organizacijama, trebalo da unapredi uslove za obrazovanje na bugarskom jeziku i stvori i održava kvalitetan nastavni kadar;

- Lokalne vlasti u opštinama Dimitrovgrad i Bosilegrad bi trebalo da jasno istaknu informacije na bugarskom jeziku na vidnim mestima kako bi građani znali da mogu da koriste bugarski jezik u opštenju sa državnim organima;
- Potrebno je tražiti rešenje za pitanja saradnje Srpske pravoslavne crkve sa Bugarskom pravoslavnom crkvom na teritoriji Srbije na osnovu postojećih primera drugih pravoslavnih crkava sa kojima je Srpska pravoslavna crkva uspostavila različite modalitete saradnje. Omogućiti da za sveštenike na lokalnu dođu lica koja potiču iz tih opština, a ukoliko je potrebno, predložiti Srpskoj pravoslavnoj crkvi regulisanje školovanja sveštenika bugarske nacionalnosti sa Bugarskom pravoslavnom crkvom;
- Obezbediti sadržaje od značaja za pripadnike bugarske nacionalne manjine kroz uspostavljanje kvantitativnog, kvalitativnog i geografski dostupnog informisanja na maternjem jeziku koje bi, uz obavezu države, bilo finansijski održivo;
- Potrebno je podići kapacitet i obučiti kadar kako bi zaposleni u sudstvu bili u mogućnosti da iznesu čitav sudski postupak na bugarskom jeziku, koji je u službenoj upotrebi na teritoriji date administrativne jedinice. Pored toga, potrebno je obezbediti brz i efikasan prevod sudskih spisa i prpratne dokumentacije kako bi se skratilo vreme vođenja postupaka na bugarskom jeziku;
- Obezbediti sredstva za postavljanje višejezičnih natpisa tamo gde za njima postoji potreba.

3.5. Republika Bosna i Hercegovina

- Društvena i politička situacija u BiH je osobena i umnogome opterećena teškim nasleđem međuetničkih oružanih sukoba, mržnje i etničke distance iz perioda devedesetih godina dvadesetog veka. Zbog osobenog institucionalnog aranžmana uspostavljenog Dejtonskim mirovnim ugovorom, kao i činjenicom da su Srbi u BiH konstitutivni narod, na njih se ne mogu primentiti kriterijumi manjinske politike. A kako većina srpske zajednice živi u Republici Srpskoj, koja je etnitet unutar BiH, važno je da se razdvoje i međusobno usklade odnosi saradnje sa Republikom Srpskom i BiH, kao i da se usklade aktivnosti podrške razvoju srpskog nacionalnog ideniteta i održavanja specijalnih veza sa Republikom Srpskom;
- Da bi se prevladala ograničenja etnonacionalističkih politika, da bi se očuvala multietnička slika ove oblasti, da bi se omogućila održiva

rešenja za izuzetno važna politička, socijalna, ekonomska i etnička pitanja, kao i da bi se umanjili rizici međuetničkih i međuverskih sukoba, neophodan je iskorak u politiku normalizacije odnosa i saradnje;

- Poboljšanje putne, železničke i rečne infrastrukture, stvaranje uslova za održivi ekonomski i društveni razvoj zahtevaju politiku integracije i normalizacije života ljudi uz smanjenje tenzija;
- Iskorisiti mogućnosti prekogranične saradnje za unapređenje i normalizaciju odnosa Srbije i BiH, Srba i Bošnjaka;
- Potrebno je da Srbija pruži pomoć u zaštiti prava i status pripadnika srpske zajednice u entitetu Federacije BiH, posebno kada je reč o pravu na rad i pravima u oblasti kulture;
- Nastojati u bilateralnom dijalogu sa zvaničnicima BiH da se poštuju prava na obrazovanje na srpskom jeziku u Federaciji BiH;
- Nastojati u bilateralnom dijalogu da se u opštinama sa srpskom većinom u Federaciji BiH (Drvar, Glamoč, Bosanski Petrovac, Grahovo) poštuje pravo na službenu upotrebu srpskog jezika i pisma;
- Nastojati u bilateralnom dijalogu da federalne i kantonalne vlasti ne diskriminišu opštine sa srpskom većinom u Federaciji BiH, odnosno da one imaju isti tretman kao i ostale opštine u tom entitetu;
- Zalagati se u bilateralnim kontaktima da se vrati imovina proteranih Srba; i
- Voditi kampanju jačanja nacionalnog i kulturnog identiteta Srba i promovisati vrednosti zajedničkog života u Federaciji BiH.

3.6. Crna Gora

- Proširivanjem prostora slobodnog kretanja ljudi, roba i ideja ublažila bi se ekonomska zaostalost i stvorile pretpostavke za brži privredni i ukupni razvoj ovog prostora. U budućim razvojnim projektima posebna pažnja bi trebalo da bude poklonjena energetici i ekologiji, odnosno razvojnim projektima posebno u pogledu efikasnog iskorišćavanja prirodnih obnovljivih resursa, kao što su rečni tokovi, vetrovi i sunčeva energija. Velika šansa razvoja ovog područja je Ibarsko-limska inicijativa, koja će okupiti sve lokalne samouprave koje su u slivu ova dva toka kako bi se pred evropskim fondovima (IPA i IPA2) inicijativa legitimisala i konkurisala za sredstva sa prekograničnim projektima. Privredne subjekte ovog dela Sandžaka i njihovu rasprostranjenost ćemo prezentovati po opštinama u cilju otklanjanja nestručnog i neefikasnog rada lokalne samouprave;

- Preporučuje se vladama Srbije i Crne Gore da razviju namenske strategije i akcione planove reforme lokalne administracije, zapošljavanja po osnovu stručnosti, a ne po političko-partijskoj pripadnosti, pružanja pomoći u obrazovanju i obuci za rad u administraciji, i
- Razrešiti pitanje službene upotrebe crnogorskog jezika u opštini Vrbas.

3.7. Republika Makedonija

- Imenovati predsedavajuće i konstituisati timove u Međuvladinoj mešovitoj komisiji za nacionalne manjine i predložiti makedonskoj strani održavanje prve zajedničke sednice;
- Podržati napore Nacionalnog saveta makedonske nacionalne manjine u Srbiji za šire uvođenje izbornog predmeta „Makedonski jezik sa elementima nacionalne kulture“ u obrazovni sistem (u školama koje pohađaju učenici pripadnici makedonske nacionalne manjine);
- Pomoći Nacionalnom savetu makedonske nacionalne manjine u ostvarivanju prava na korišćenje makedonskog jezika i pisma u domenu kulture i informisanja;
- Podržati obrazovanje na srpskom jeziku i pismu u Makedoniji;
- Pomoći organizaciji srpske manjine u Makedoniji (Centralni savet srpskih organizacija u Makedoniji) u ostvarivanju prava na informisanje na maternjem jeziku;
- Tražiti poštovanje slobode veroispovesti za Srbe u Makedoniji;
- Ojačati komunikaciju, koordinaciju i podršku lokalnim inicijativama srpske i makedonske nacionalne manjine.

PRILOG

Pregled toka pregovora o pristupanju Srbije Evropskoj uniji

- 22. decembar 2009 – Srbija podnosi zahtev za članstvo u Evropskoj uniji.
- 12. oktobar 2011 – Evropske komisije iznosi mišljenje o zahtevu Srbije za članstvo u EU.
- 1. mart 2012 – Evropski savet dodeljuje Srbiji status zvaničnog kandidata za članstvo u EU.
- 22. april 2013 – Evropska komisija preporučuje otvaranje pregovora o članstvu.
- 28. jun 2013 – Evropski savet donosi odluku da pregovori sa Srbijom otpočnu najkasnije u januaru 2014.
- 1. septembar 2013 – Stupa na snagu Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju EU-Srbija.
- 21. januar 2014 – Prva Međuvladina konferencija o pristupanju Srbije EU.
- 14. decembar 2015 – Druga Međuvladina konferencija o pristupanju Srbije EU – otvorena *poglavlja 35* (ostala pitanja) i *32* (finansijska kontrola).
- 18. jul 2016 – Treća Međuvladina konferencija o pristupanju Srbije EU – otvorena *poglavlja 23* (pravosuđe i osnovna prava) i *24* (pravda, sloboda i bezbednost).
- 13. decembar 2016 – Četvrta Međuvladina konferencija o pristupanju Srbije EU – otvorena *poglavlja 5* (javne nabavke) i *25* (nauka i istraživanje – privremeno zatvoreno).
- 27. februar 2017 – Peta Međuvladina konferencija o pristupanju Srbije EU – otvorena *poglavlja 20* (preduzetništvo i industrijska politika) i *26* (obrazovanje i kultura – privremeno zatvoreno).

- 20. jun 2017 - Šesta Međuvladina konferencija o pristupanju Srbije EU – otvorena *poglavlja 7* (pravo intelektualne svojine) i *29* (carinska unija).
- 11. decembar 2017 - Sedma Međuvladina konferencija o pristupanju Srbije EU – otvorena *poglavlja 6* (pravo privrednih društava) i *30* (ekonomski odnosi sa inostranstvom).

Literatura

1. Akcioni plan za ostvarivanje prava nacionalnih manjina, http://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/prilog_fajl/akcioni_plan_za_sprovođenje_prava_nacionalnih_manjina_-_sa_semaforom.pdf
2. Bačić, Slaven. *Desetljeće manjinske samouprave Hrvata u Republici Srbiji – pravni okvir i postignuća*. Hrvati u Vojvodini, identitet (i), procesi i društvene aktivnosti, Institut za migracije i narodnosti. Zagreb: Zavod za kulturu Vojvođanskih Hrvata, Zagreb, Subotica, 2012: 37–50.
3. Bačić, Slaven. *Garantirano parlamentarno zastupstvo Hrvata u Republici Srbiji u svjetlu sporazuma o zaštiti manjina između Hrvatske i Srbije*. Srpsko-hrvatski odnosi rješavanje otvorenih pitanja. Novi Sad: Golubić, 2013: 133–146.
4. Bačić, Slaven. *Parlamentarno predstavništvo nacionalnih manjina i njihova zastupljenost u drugim tijelima državne i javne vlasti u Republici Srbiji*. *Godišnjak za znanstvena istraživanja broj 7*. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, 2015: 137–156.
5. Balfour, Rosa, and Corina Stratulat (ed). *EU member states and enlargement towards the Balkans*. EPC Issue Paper No 79. 2015: 268.
6. Basheska, Elena. „The Good Neighborliness Condition in EU Enlargement“. *Contemporary Southeastern Europe*. 2014: 92–111, www.suedosteuropa.uni-graz.at/cse/en/node/58.
7. Bloed, Arie & Pieter Van Dijk. *Protection of Minority Rights Through Bilateral Treaties, The case of Central and Eastern Europe*. London, Boston: Kluwer Law International, The Hague, 1999.
8. Boulter, Caitlin. *Media Discourse and the Question of (New) Minority Definitions: Three Methodological Approaches*. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* Vol 16, No 2. Flensburg: European Centre for Minority Issues, 2017: 87–107.

9. Ceranić, Vedran. *Političko predstavljanje nacionalnih manjina u ustavnom poretku Republike Hrvatske: Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske br. U-I-3597/2010 i U-I-120/2011 i dr.*, Pravnik, vol. 45, broj 90, 2011: 163-177.
10. Crnobrnja, Mihailo & Ana Trbović. *Impact Assesment of Serbia's EU Accession*. Belgrade: FEFA, 2009: 250.
11. Crepaz, Katharina. *The Impact of Europeanization on Minority Communities*. Wiesbaden: Springer VS, 2016.
12. Černelić, Milana. *Nastojanja da se bačkim Bunjevcima ospori pripadnost hrvatskom narodu*. *Studia ethnologica Croatica*, Vol6, No.1. Zagreb: Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1995: 85-103.
13. Declaration of Romania to COREPER minutes of June 1, 2016, on Point II/9 (of agenda doc.9642/1/16)-Enlargement/Accession negotiations with Serbia
14. Dragojlović, Nataša i dr. (ur.). *Knjiga preporuka nacionalnog konventa o EU, 2016/201.*, Beograd: Epus, 2017: 224.
15. Đurđević, Nenad, *Izveštaj o analizi intervjuja sa predstavnicima nacionalnih saveta nacionalnih manjina*. Manjinska politika - Podsticanje integracije u Srbiju. Beograd: Forum za etničke odnose, 2017.
16. Đurđević, Nenad, *Akcioni plan za ostvarivanje prava nacionalnih manjina i Platforma za strategiju integracije nacionalnih manjina u Republici Srbiji-uporedni prikaz aktivnosti predviđenih u oba dokumenta*. Manjinska politika - Podsticanje integracije u Srbiju, Beograd: Forum za etničke odnose, 2017.
17. Enlargement-Accession negotiations with Serbia, Fulfilment of the opening benchmark on Chapter 23, Judiciary and Fundamental Rights, Statement by Bulgaria.
18. Gateva, Eli. *European Union Enlargment Conditionality*. Palgrave MacMillan, 2015: 267.
19. Grabbe, Heather. *The EU's Transformative Power, Europeisation through Conditionality in Central and Eastern Europe*. Palgrave MacMillan, 2006: 231.
20. Hornyak, Arpad. *Croatias scientific and cultural relations with ethnic Croats living abroad*. Hungarys Neighbors as Kin - States, Political, Scholarly and Scientific Relations Between Hungarys Neighbors and Their Respective Minorities. Budapest: Hungarian Academy of Sciences, Hungarian Science Abroad Presidential Committee, 2016: 76-89.
21. Horvath, Zoltan & Balint Odor. *The Union after Lison, The Treaty reform of the EU*. Budapest: HVGORAC, 2010: 436.
22. Huzska, Beata. „Hungary“ in Rosa Balfour and Corina Stratulat (ed). *EU member states and enlargement towards the Balkans*. EPC Issue Paper No 79, 2015: 115-129.

23. Izveštaj o političkim pravima srpskog naroda u regionu za 2015/2016“, broj VIII. Beograd: Napredni klub, 2016, www.napredniklub.org/wp-content/uploads/2016/08/Izvestaj-o-politickim-pravima-srpskog-naroda-u-regionu-za-2016.pdf.
24. Janjić, Dušan. *Nove nacionalne manjine i demokratska manjinska politika*. Nacionalne manjine kao faktor stabilnosti u međunarodnim odnosima Hrvatske i Srbije. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 2010: 209–218.
25. Janjić, Dušan. *Pregovori o članstvu u EU kao kontekst unapređenja manjinske politike. Manjinska politika-Podsticanje integracije u Srbiju*, Manjinska politika – Podsticanje integracije u Srbiju. Beograd: Forum za etničke odnose, 2017.
26. Karagić, Mijo. *Očuvanje identiteta bačkih Hrvata*. Identitet Bačkih Hrvata, Zbornik radova sa međunarodnog znanstvenog skupa. Zagreb, Subotica: Hrvatski institut za povijest, Hrvatsko akademsko društvo, 2010: 291–301.
27. Kellermann, Alfred et al. (ed). *The Impact of EU Accession on the Legal orders of new EU Member States and Candidate Countries*. The Asser Institute, The Hague, 2006,
28. Alfred Kellermann et al (ed). *EU Enlargement, The Constitutional Impact at EU and National Level*. Asser Press, The Hague, 2001.
29. Kemp, Walter, & Vesselin Popovski, Ramesh Thakur. *Blood and borders: The responsibility to protect and the problem of the kin-state*. Tokyo, New York, Paris: United Nations University, United Nations University Press, 2011.
30. Kolb, Marina, *The European Union and the Council of Europe*. Palgrave MacMillan, 2013: 245.
31. Koska, Viktor. *The Development of Kin – state Policies and the Croatian Citizenship Regime*. Minority studies No 16, Trends and Directions of Kin-State Policies in Europe and Across the Globe. Budapest: Research Institute for Hungarian Communities Abroad, Lucidus Kiado, 2014.
32. Lopandić, Duško. *Evropska unija i Srbija – novo vreme i novo okruženje*. Beograd: EPUS, 2017: 130.
33. Lopandić, Duško. *Budućnost politike proširenja Evropske unije*. Spoljnopolitičke sveske, 3/2017. Beograd: EPUS, 2017: 7–13.
34. Malloy, Tove H. *National Minorities in the 21st Century Europe: new discourses, new narratives?*. ECMI Brief # 24. Flensburg: European Centre for Minority Issues, 2010.
35. Malloy, Tove H. *European Minority Rights Law: Unilateral Legislation in Favour of Kin – Minorities*. ECMI Working Paper 60. Flensburg: European Centre for Minority Issues, 2012.
36. Medda-Windischer, Roberta. *Old and New Minorities: Reconciling Diversity and Cohesion: A Human Rights Model for Minority Integration*. Baden-Baden: Nomos, 2009.

37. Medda-Windischer, Roberta. *New minorities, old instruments? Diversity governance from the perspective of minority rights*. Migration Letters 13(2). London: Transnational Press London, 2016: 178-192.
38. Mesić, Milan. *Pojam nacionalnih manjina i njihovo političko predstavljanje*. Politička misao, g. 50 br. 4. 2013: 124.
39. Mišćević, Tanja. *Sedam decenija ideje EU – kako dalje ili kako nazad?*. Jelica Minić (ur.), *Budućnost EU i zapadni Balkan – pogled iz Srbije*. Spoljnopolitičke sveske, 03/16. Beograd: EMINS, 2016, 7-13.
40. *Nacionalne manjine u odnosima Srbije sa susedima*. Beograd: Forum za etničke odnose, 2017.
41. Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina, [www.pravamanjina.rs/attachments /ZAKON %20o %20 potvrđivanju%20okvirne%20 konvencije. pdf](http://www.pravamanjina.rs/attachments/ZAKON%20o%20potvrđivanju%20okvirne%20konvencije.pdf).
42. Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina. *Treći periodični izveštaj dostavljen Generalnom sekretaru Saveta Evrope u skladu sa članom 25 Okvirne konvencije*. Beograd: 2012.
43. Ott, Andrea & Kirstyn Inglis. *Handbook on European Enlargement, A Commentary*. Asser Press, The Hague, 2002: 1116.
44. Pentikäinen, Merja. *Social Integration of “Old” and “New” Minorities in Europe in Views of International Expert Bodies Relying on Human Rights: Contextual Balancing and Tailoring*. Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe, Vol 14, No 1. Flensburg: European Centre for Minority Issues, 2015: 26-47.
45. Petričušić, Antonija. *Vijeća nacionalnih manjina – Institucija upitnog legitimiteta i uglavnom neostvarene nadležnosti*. Revus – revija za ustavno teoriju in filozofiju prava, 17, 2012: 91–104.
46. *Platforma za strategiju integracije nacionalnih manjina u Republici Srbiji*. Beograd: Forum za etničke odnose, 2016.
47. Priručnik za vijeća i predstavnike nacionalnih manjina str. 12-14, [https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/ Priru%C4%8Dnik%20za%20vije%C4%87a%20i%20predstavnike%20 nacionalnih%20analiza.pdf](https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Priru%C4%8Dnik%20za%20vije%C4%87a%20i%20predstavnike%20nacionalnih%20analiza.pdf).
48. Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske. *Narodne novine*, 73/2017.
49. Izvješće o provođenju Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina i utrošku sredstava osiguranih u Državnom proračunu Republike Hrvatske za 2014. godinu, [https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//Sjednice/2014/174%20sjednica%20Vlade//174%20-%208a.pdf](https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/Sjednice/2014/174%20sjednica%20Vlade//174%20-%208a.pdf).
50. Smidt, Susanne & Arnd Wonka. „European Commission“ in Erik Jones et al. *The Oxford Handbook of the EU*. Oxford, 2012: 336-350.
51. Sporazum između Savezne vlade Savezne Republike Jugoslavije i Vlade Rumunije o saradnji u oblasti zaštite nacionalnih manjina, [www.ljudskaprava.gov.rs/sr/dokumenta/nacionalne-manjine/bilateralni/ sporazum](http://www.ljudskaprava.gov.rs/sr/dokumenta/nacionalne-manjine/bilateralni/sporazum).

52. Ramet, Sabrina P. & Marko Valenta. *Ethnic Minorities and Politics in Post-Socialist Southeastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
53. Samardžić, Slobodan (ur.). *Srbija u procesu pridruživanja Evropskoj uniji*. Beograd: Sl. glasnik, 2009: 289.
54. Sršen, Andreja, Davor Piskač. *Hrvatski nacionalni identitet i Europska unija*. Warszawa: Slavia Meridionalis 12, SOW, 2012:159–170.
55. Tatalović, Siniša, Ružica Jakešević, Tomislav Lacović. *Funkcioniranje vijeća i predstavnika nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj*. Međunarodne studije, vol. 10, 3-4, 2010: 40-56
56. Tatalović, Siniša. *Nacionalne manjine u Hrvatskoj*. Split: STINA, 2005: 60-61.
57. Tatalović, Siniša. *Manjinski narodi i manjine*. Zagreb: Prosvjeta, 1997.
58. Tatalović, Siniša. *Utjecaj članstva u Evropskoj uniji na politiku Republike Hrvatske prema Zapadnom Balkanu*. Vujačić, Ilija i Nikola Beljinac (ur.), Nova Evropa i njena periferija. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, 2015: 151-163.
59. Tatalović, Siniša. *Konstitucionalni okvir i zaštita nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj*. Podunavac, Milan i Biljana Đorđević (ur.), Ustavi u vremenu krize: Postjugoslovenska perspektiva. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, 2015: 357-373.
60. Tatalović, Siniša. *Političko predstavljanje nacionalnih manjina: hrvatsko iskustvo*. Stanovčić, Vojislav i Goran Bašić (ur.). Stanje i perspektive multikulturalizma u Srbiji i državama regiona. Beograd: SANU, 2016: 325-336.
61. Ustav Republike Hrvatske, *Narodne novine*, elektronsko izdanje, www.nn.hr
62. Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, *Narodne novine*, no. 155/2002.
63. Ustav Republike Srbije, Sl. glasnik, 2017.
64. Vukašinović, Eva. *Analiza Akcionog plana sa prikazom aktivnosti čiji su nosioci nacionalni saveti nacionalnih manjina*. Manjinska politika - Podsticanje integracije u Srbiju. Beograd: Forum za etničke odnose, 2017.
65. Waterbury, Myra A. *From Irredentism to Diaspora Politics: States and Transborder Ethnic Groups in Eastern Europe*. Global Migration and Transnational Politics Working Paper no. 6. George Mason University, Center for Global Studies, 2009.
66. Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, Sl. glasnik Republike Srbije, br.72/2009, član 2, http://www.zenta-senta.co.rs/dokumenti/ostali_dokumenti/zonsnm_sr.pdf.
67. Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina, *Narodne novine*, broj 51/2000.

68. Zakon o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine*, broj 51/2000.
69. Zakon o izborima zastupnika u Hrvatski sabor, 2003, <http://www.zakon.hr/z/355/Zakon-o-izborima-zastupnika-u-Hrvatski-sabor>.
70. Zakon o izboru članova predstavničkih tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave, 2005, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2005_04_44_833.html.
71. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.html.
72. Živić, Dražen. *Demografsko starenje vojvođanskih Hrvata (1991-2011). Godišnjak znanstvena istraživanja br.5. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, 2013: 209-225.*
73. Žigmanov, Tomislav. *Izgradnja tzv. Bunjevačke nacije u Srbiji i vanjska politika Republike Hrvatske, Identitet Bačkih Hrvata*. Zbornik radova sa međunarodnog znanstvenog skupa. Zagreb, Subotica: Hrvatski institut za povijest, Hrvatsko akademsko društvo, 2010: 319-357.
74. Žigmanov, Tomislav. *Hrvatska manjina u Srbiji i pitanje hrvatsko – srpskih odnosa nakon 2000*. Nacionalne manjine kao faktor stabilnosti u međunarodnim odnosima Hrvatske i Srbije. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 2010: 23-38.
75. Žigmanov, Tomislav. *Osvajanje slobode, Hrvati u Vojvodini deset godina nakon listopadskog prevrata 2000*. Subotica: Hrvatsko akademsko društvo, 2011.

DOKUMENTA EVROPSKE UNIJE

1. *Les Traités européens après le Traité de Lisbonne, textes comparés*, La Documentation française, Paris, 2010, 431.
2. *Ugovori Evropske unije, Prečišćeni tekstovi*, Kancelarija SCG, Beograd, 2004, 273.
3. *Conclusions of the Presidency*, European Council, Copenhagen, 21-22. June 1993, <http://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf>.
4. *Declaration*, EU-Western Balkans Summit, Thesaloniki, 21. June 2003, http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-03-163_en.htm.
5. *2016 Communication on EU Enlargement Policy*, European Commission, COM, 715 final, 9. November 2016.
6. *Leader's Agenda, Building our future together*, European Council, October 2017, <http://www.consilium.europa.eu/media/21594/leaders-agenda.pdf>.

7. *State of the Union 2017, Letter of Intent*, European Commission, str. 10, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/letter-of-intent-2017_en.pdf.
8. *2016 Report on the Application of the EU Charter of Fundamental Rights, Communication*, European Commission, Brussels, COM, 239 final, 18.May 2017, 14.
9. *Fundamental Rights Report 2017, FRA Opinions*, Fundamental Rights Agency, Vienna, 2017, 24.
10. *Second EU Minority and Discrimination Survey*, Fundamental Rights Agency, Vienna, 2017, 130.

EU | SRBIJA

1. *Stabilisation and Association Agreement EU-Serbia*, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/serbia/key_document/saa_en.pdf.
2. *Opinion on Serbia's application for membership of the European Union, Communication*, European Commission, COM, 668 final, Brussels, 12. October 2011, 13.
3. *Serbia 2016 Report, Working document*, European Commission, Brussels, SWD, 361 final, 9. November 2016, 91.
4. European Commission, Screening report, Chapter 23 – Judiciary and fundamental rights, MD 45/14, 15.5.2014. <http://www.europa.rs/upload/2014/Screening-report-chapter-23-serbia.pdf>.
5. European Commission, *A credible enlargement perspective for the Western Balkans*, Brussels, 6. February 2018.
6. European Parliament resolution of 14 June 2017 on the 2016 Commission Report on Serbia. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P8-TA-2017-0261+0+DOC+PDF+V0//EN>.
7. European union, *Negotiation framework*, Conference on Accession to the European Union – Serbia, general EU position, AD 1/14, CONF-RS-1/14, Brussels, 9. January 2014.
8. Conference on the Accession to the EU – Serbia, *European Union Common Position, Chapter 23 Judiciary and Fundamental Rights*, Accession document, Brussels, 8 July 2014, AD 20/16, CONF-RS 5.

